

המרכז למחקר יישומי של הסיכונים לדמוקרטיה
المركز للبحث التطبيقي حول المخاطر على الديمقراطية
CARRD – The Center for Applied Research on Risks to Democracy

אוניברסיטת תל אביב | جامعة تل أبيب | Tel Aviv University

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

הדרך לתיקון שיטת הבחירות תפיסות וידע של מובילי דעת קהל בישראל

אסף הימן | גדעון רהט

דוח מחקר
אוגוסט 2026

המרכז למחקר יישומי של הסיכונים לדמוקרטיה
المركز للبحث التطبيقي حول المخاطر على الديمقراطية
CARRD – The Center for Applied Research on Risks to Democracy
אוניברסיטת תל אביב | جامعة تل أبيب | Tel Aviv University

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

הדרך לתיקון שיטת הבחירות

תפיסות וידע של מובילי דעת קהל בישראל

אסף הימן | גדעון רהט

דוח
מחקר

אוגוסט 2026

The Path to Reforming Israel's Electoral System:
Perceptions and Knowledge of Opinion Leaders

Asaf Heiman | Gideon Rahat

עריכת הטקסט: גלית שמאע

עיצוב הסדרה והעטיפה: סטודיו Alfabees

ביצוע גרפי: נדב שטכמן פולישוק

הדפסה: גרפוס פרינט, ירושלים

מסת"ב: 8-524-519-965-978

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות לפרופ' גדעון רהט ולאסף הימן, האוניברסיטה העברית בירושלים, 2026

נדפס בישראל, תשפ"ו/2026

המכון הישראלי לדמוקרטיה

רח' פינסק 4, ת"ד 4702, ירושלים 9104602

טל': 02-5300888

אתר האינטרנט: www.idi.org.il

הדברים המובאים במחקר זה אינם משקפים בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה.

כל פרסומי המכון ניתנים להורדה חנים, במלואם או בחלקם, מאתר האינטרנט.

תוכן העניינים

5	תקציר
11	מבוא
	שער 1. רקע: שיטות בחירה ושינוין
17	פרק 1. שיטת הבחירות: הגדרה, חשיבות ומאפיינים
29	פרק 2. הפוליטיקה של הרפורמה בשיטת הבחירות
	שער 2. ניתוח התפיסות והידע של מובילי דעת קהל בישראל
49	פרק 3. אוכלוסיית המחקר ושיטת המחקר
52	פרק 4. תפיסות וידע של מובילי דעת קהל בישראל בנושא שיטת הבחירות והרציות וההיתכנות לתיקונה
108	פרק 5. תובנות כלליות
116	פרק 6. מה לעשות? רפורמה מושכלת ומוסכמת עכשיו
	נספחים
120	נספח 1. שיטת הבחירות הרצויה: קווים לדמותה
125	נספח 2. נוסח הריאיון
128	רשימת המקורות

ת ק צ י ר

רקע

לשיטת הבחירות לפרלמנט חשיבות דמוקרטית ראשונה במעלה בכך שהיא החוליה הראשונה והקריטית ב"שרשרת הייצוג". כל שיטת בחירות מתרגמת את העדפות האזרחים בדרך אחרת, ומספקת תמריצים שונים להתנהגות של הפוליטיקאים בפעולת הייצוג של הבוחרים. תמריצים אלו משפיעים בסופו של דבר על מימוש ערכים דמוקרטיים בידי נבחר הציבור, כמו היענותיות (responsiveness), ייצוגיות (representativeness), ואחריות (accountability). נוסף על כך, לשיטת הבחירות השפעה הן על הדרך שבה פועלת המערכת הפוליטית – סוג מערכת המפלגות, דפוסי הקמת ממשלות, תחזוקתן ופיזורן – והן על התנהגות הבוחרים והנבחרים. חוקרים במכון הישראלי לדמוקרטיה הציעו כמה פעמים בעבר לקדם רפורמה שכוללת הוספת רכיב אזורי ורכיב אישי בשיטת הבחירות, ודומה כי אימוץ רפורמה כזו הפך לדחוף יותר בעת כתיבת שורות אלו. על כן בוחן מחקר זה את עמדות מובילי דעת קהל בנושא.

מאז הקמת מדינת ישראל, שיטת הבחירות לכנסת נותרה על כנה ללא שינוי מהותי, פרט לתיקונים קלים יחסית, ובהם העלאות של אחוז החסימה ושינוי נוסחת חלוקת העודפים. לעומת שיטת הבחירות, נעשו במשך השנים שינויים ניכרים במוסדות פוליטיים אחרים. לדוגמה, בשנות ה-90 שיטת המשטר הפרלמנטרית שונתה עם אימוץ הבחירה הישירה לראשות הממשלה, ובהמשך הושבה על כנה כשהתבררו השלכותיה ההרסניות על המערכת הפוליטית. בהשוואה למדינות אחרות, שיטת הבחירות בישראל היא "קיצונית" בכך שהיא נעדרת הן רכיב אישי, כלומר המפלגות הן אלו שקובעות בלעדית את זהות המועמדים הנבחרים לכנסת ללא מתן אפשרות לבוחרים להשפיע על איוש חברי הכנסת הנבחרים, והן רכיב אזורי, כלומר כל המדינה משמשת מחוז בחירה אחד שבו נבחרים 120 חברי כנסת, ואין חלוקה למחוזות בחירה. למאפיינים חריגים אלו השלכות שליליות על מערך האיזונים והבלמים, ועל מימוש ערכים דמוקרטיים כמו ייצוגיות, אחריות, היענותיות והשתתפות.

תוצאות שליליות אלו מתבטאות ביתר שאת בתקופה של משבר ונסיגת הדמוקרטיה, כפי שישראל חווה בעת כתיבת שורות אלו.

כדי להתוות את הדרך לתיקון פגמי השיטה, יש להבין מהם החסמים שעומדים בפניה. כאשר נבין מהם החסמים – אפשר להתחיל לחשוב מהן ההזדמנויות לקידום רפורמה אלקטורלית שיתגברו על החסמים הללו. ספרות המחקר מציינת כמה חסמים מהותיים בקידום רפורמות פוליטיות בכלל ובשיטות בחירה בפרט במדינות שונות, לרבות בישראל. חסמים בולטים נוגעים למה שמכונה "אינטרסים משוקעים" (vested interests) בשיטה הקיימת: הפוליטיקה הקואליציונית; האינטרס של חברי הכנסת בשימור המצב הקיים וכן הימנעות מפני השלכות בלתי ידועות שעלולות לפגוע בכהונתם. נוסף על חסמים אלו, ביקשנו לשים לב גם להטיות שיכולות להיווצר בקרב האליטות הפוליטיות בנושא הרפורמה בשיטת הבחירות, בהסתמך על ידע חלקי או בלתי מבוסס.

מהלך המחקר

מחקר זה מנתח תפיסות וידע של מובילי דעת קהל על שיטות בחירה. במהלך המחצית הראשונה של שנת 2025 ביצענו 26 ראיונות עם מובילי דעת קהל בישראל: 12 חברי כנסת (9 מכהנים ו-3 שכיהנו בעבר), וכן 14 ראשי מכוני מחקר וארגוני חברה אזרחית. השתמשנו בריאיון חצי-פתוח של 25 שאלות שמטרתן לחשוף תפיסות, ידע והבנה של נושא שיטת הבחירות ותוצאותיה הפוליטיות, וכן להעריך את היתכנות השינוי בשיטה. ביררנו אם מובילי דעת קהל מזהים ומבינים את שיטת הבחירות ואת תכונותיה העיקריות בתוך מכלול המוסדות הדמוקרטיים; אילו מתכונותיה של שיטת הבחירות הם מעוניינים לשמר, ואילו לתקן; האם ואיך הם חושבים שניתן לקדם תיקון בשיטה; ובאיזו מידה הם מכירים את מגוון שיטות הבחירה הנהוגות בעולם.

ממצאים

מהתשובות על השאלות שנשאלו בראיונות עולות תובנות רבות, ואלו הן העיקריות:

(1) יש פתיחות מצד אליטות שונות לדון ואף לתמוך בקידום רפורמה. זיהינו שאף שהנושא של תיקון שיטת הבחירות אינו עומד בראש סדר העדיפויות של רוב מובילי דעת הקהל, רובם מגלים נכונות לדון בו ואף לתמוך במהלך אשר יתקן את שיטת הבחירות על ידי אימוץ רכיבים אישיים (שאף נתפסים לעיתים כמענה לכשלי שיטת הפריימריז), ואפילו אזורים. אלה אוזכרו כרכיבים מרכזיים בשינוי הרצוי בידי מרואיינים רבים, כולל אזכור מפורש של רעיון שמקודם בשנים האחרונות של אימוץ שיטת "פתק פתוח למחצה". לצד זה ניכר כי רבים מהמרואיינים מייחסים חשיבות לשימור רכיב הייצוגיות בשיטת הבחירות. אם מעוניינים בתיקון השיטה, חשוב לשלב בה רכיב אזורי ורכיב אישי, אך לשמר ככל הניתן גם את הרכיב היחסי. ניכר כי רבים מהמרואיינים סבורים שאם יושקע המאמץ הנדרש וינוצלו חלונות הזדמנות שדרכם ניתן לקדם את הרפורמה, יש סיכוי לקדמה על אף הכוחות המבקשים לשמר את המצב הקיים ולהגן עליו. קיימת ביקורת רבה על תפקוד המערכת הפוליטית, והגם שהיא אינה ממוקדת אפשר בכל זאת לתעל אותה לטובת תיקון מושכל והוגן של שיטת הבחירות.

(2) אפשר לזהות את החסמים העיקריים בפני שינוי שיטת הבחירות בישראל. בחנו בעיקר את התפיסות לגבי חסמי הפוליטיקה הקואליציונית והאינטרסים של הפוליטיקאים המכהנים, אשר אכן זוהו בידי הנשאלים כמכשולים לקידום רפורמות. עם זאת, חלק מן המרואיינים חשבו שניתן להתגבר על חסמים אלו ואף הציעו דרכים לעשות זאת, כולל גיוס תמיכת הציבור ברפורמה שכזו. הנשאלים זיהו במיוחד אינטרס של ראשי המפלגות המכהנים (וביניהם במיוחד מי שבשלטון), להגן על שיטת הבחירות הקיימת שבזכותה הצליחו להיבחר ולתפוס מקום מרכזי בפוליטיקה. לאור זאת, היו מרואיינים שחשבו שתיקון שיטת הבחירות אפשרי מפני שהשיטה אינה משרתת את רוב הפוליטיקאים, אלא רק, או בעיקר, את ראשי המפלגות. בקרב חלק מן הנשאלים ניכרה שמרנות בסיסית המצדיקה את הסטטוס־קוו והיעדר שינוי בשיטה. גם ניסיון

הבחירה הישירה – אף שהיה בעיקרו שינוי בשיטת המשטר ולא בשיטת הבחירות – משמש "תמרור אזהרה" בקרב מובילי דעת הקהל מפני רפורמות פוליטיות עתידיות.

(3) **ניכר מחסור רב בידע בסיסי לגבי שיטת הבחירות.** מחסור זה מתבטא תחילה ביכולת לזהות מהי בעצם שיטת הבחירות מתוך מכלול הרכיבים המוסדיים וכלה בבקאות לגבי השלכותיה הפוליטיות. המרואיינים החזיקו בשברי ידע שיוצרים תמונה חלקית, לעיתים מוטת ובלתי עקבית ברוב רובם של המקרים. במיוחד ניכרה נטייתם להשוואת יתר עם המקרה האמריקני שאינו רלוונטי לתיקוני שיטת הבחירות שעומדים על סדר היום בישראל. ההנחה שביסוד הגישה הרציונלית בחקר מדע המדינה, ולפיה בידי הפוליטיקאים יש ידע מספיק כדי לזהות את שיטת הבחירות שתשרת אותם באופן המיטבי, מופרכת פעם נוספת במחקר זה. בהיתן מצב זה, שבו הפוליטיקאים שמושפעים מהשיטה אינם בקיאים בה, קל וחומר שמרואיינים אחרים מהחברה האזרחית ואפילו ממכוני המחקר חסרים את הידע הפוליטי הנדרש בנושא זה, אף שהם מצויים במודעות פוליטית גבוהה. היעדר ידע פוליטי דווקא עשוי לשמש קרקע פורייה לקידום מגוון רעיונות לתיקון שיטת הבחירות, אולם בד בבד הוא גם עלול להוביל לאימוץ רעיונות בלתי מבוססים מחקרית, הטומנים בחובם אפשרות להשלכות הרסניות עוד יותר על הפוליטיקה הישראלית.

(4) **תפיסות על אודות הפרדיגמה המפלגתית והקבוצתית.** אף על פי שהפוליטיקה הישראלית הפכה לפוליטיקה אישית, המתמקדת בעיקר בפוליטיקאים הבודדים אגב התעלמות ממפלגות או ממוסדות פוליטיים קבוצתיים אחרים, המרואיינים בכל זאת בחנו את שיטת הבחירות מנקודת מבט מפלגתית. ממצא זה יכול לעורר אופטימיות בכך שיש הבנה בקרב האליטה הפוליטית ששיטת הבחירות אכן צריכה לשרת מפלגות ואינטרסים רחבים ולא אישיים, אך היא גם יכולה לעורר פסימיות לגבי מידת הבנתם של מובילי דעת הקהל את המציאות הפוליטית הקיימת בישראל. מכל מקום, לא ברור אם תפיסה זו תסייע בקידום רפורמה שכוללת אימוץ רכיב אזורי ורכיב אישי או דווקא תוביל להתנגדות לה, הגם שיש בה רכיבים של ביזור עוצמה שצפויים לרסן את הפוליטיקה האישית הריכוזית.

המלצה

לאור הממצאים אנו מציעים לקדם הצעה מוסכמת ומושתתת ידע לרפורמה בשיטת הבחירות. לשיטתנו, הצעה זו צריכה לכלול שמירה על רמת יחסיות גבוהה תוך שילוב רכיבים אישיים ואזוריים. נתיב אפשרי לקידום הצעה שכזו תוך כדי התגברות על החסמים ועל הבעיות שזוהו יכול להיות אספת אזרחים או גוף שיורכב מאזרחים ומפוליטיקאים, כפי שנעשה בדיונים על תיקונים בשיטות בחירה במקומות שונים בעולם. כדי לתת מענה לבעיית הידע וההבנה של הנושא, גוף בלתי תלוי זה יידרש להיעזר במומחים ובמומחיות לנושא שיטת הבחירות מישראל ומהעולם. מומחים אלה יעניקו ידע מקצועי לאותו גוף שיאפשר למשתתפיו ללמוד את נושא שיטות הבחירה לעומק ולעצב רפורמה בשיטת הבחירות שתהיה המתאימה ביותר לחברה הישראלית, בהתבסס על ידע מקצועי ועל הסכמות. כך תונח על סדר היום הציבורי בישראל הצעה מושכלת ומוסכמת לשינוי שיטת הבחירות, שתשקף הסכמה רחבה ושבבוא היום תוכל להיות מאומצת בידי הכנסת, ואולי אף להיות מאושררת במשאל עם.

תיקון שיטת הבחירות לכנסת הוא אחד הצעדים העיקריים והחיוניים שיש לנקוט כדי לחלץ את הדמוקרטיה הישראלית מהמשברים שבהם היא נתונה. שיטת בחירות אינה רק מכניזם טכני שמתרגם העדפות של אזרחים למשרות ציבוריות: חברות בכנסת ובקואליציית השלטון. לשיטת הבחירות לפרלמנט חשיבות דמוקרטית ראשונה במעלה בכך שהיא החוליה הראשונה והקריטית ב"שרשרת הייצוג" (chain of delegation) (Strøm, 2000). כלומר, שיטות בחירה שונות מתרגמות את העדפות האזרחים בדרכים שונות, ומספקות תמריצים שונים להתנהגות של הפוליטיקאים. תמריצים אלו משפיעים על אופן מימוש ערכים דמוקרטיים בידי נבחרי הציבור, כמו היענותיות (responsiveness), ייצוגיות (representativeness) ואחריות (accountability). נוסף על כך, שיטת הבחירות משפיעה על הדרך שבה פועלת המערכת הפוליטית: אופי המערכת המפלגתית, דפוסי הקמת ממשלות, החזקתן ופיזורן וכן אופן התנהגות הבוחרים והנבחרים. חוקרים במכון הישראלי לדמוקרטיה הציעו כמה פעמים בעבר לקדם רפורמה שכוללת הוספת רכיב אזורי ורכיב אישי בשיטת הבחירות, ודומה כי אימוץ רפורמה כזו הפך לדחוף יותר בעת כתיבת שורות אלו.

מחקרנו מבקש למפות ולנתח את מצע התפיסות והידע הקיימים על שיטות בחירה ועל החסמים וההזדמנויות הניצבים בפני מי שאמורים להוביל מהלך של רפורמה אלקטורלית: נבחרי ונבחרות הציבור, אנשי מכוני המחקר ומנהיגי ומנהיגות החברה האזרחית. לא "זיהמנו" את הראיונות שערכנו בתפיסה של מהי שיטת הבחירות הראויה לישראל בעינינו: שיטה יחסית אזורית עם פתק פתוח למחצה (ראו נספח 1). ערכנו ראיונות ללא הצגת עמדתנו, כי רצינו לברר מה יודעים וחושבים מובילי דעת הקהל. עמדנו בסטנדרטים אקדמיים ואתיים, והקפדנו ככל האפשר על מגוון רחב של מרואיינים מבחינת תפיסות עולם ושיוך פוליטי. עם זאת, המוטיבציה שלנו למחקר – כמי שחרדים לגורל הדמוקרטיה הישראלית וחושבים כי שינוי שיטת הבחירות הוא רכיב חיוני בדרך לביצורה – הייתה לא רק להבין מה מובילי דעת הקהל יודעים וחושבים, אלא גם להבין כיצד ניתן לקדם את תיקון שיטת הבחירות בהתחשב בידע ובתפיסות אלו.

בחלק הראשון של חיבור זה (פרקים 1 ו-2) נציג את מכלול הרכיבים הנוגעים לתכנון הראיונות המשמשים במחקר זה, לביצועם ולניתוחם, ובחלק השני (פרקים 3 עד 6) ננתח את ממצאיו.

פרק 1 מגדיר תחילה את המושג "שיטת בחירות" ועומד על חשיבותה של שיטת בחירות בדמוקרטיה. בהמשך הפרק עוסק במושגים מרכזיים בחקר שיטות בחירה הנוגעים לשני ממדים עיקריים: (1) הממד הבין-מפלגתי, שעניינו בתרגום קולות הבוחרים לחלוקת מושבים בין מפלגות; (2) הממד הפנים-מפלגתי, שעניינו האופן שבו נקבעים הנציגים הנבחרים שיאיישו את מושבי בית הנבחרים. לאחר מכן מוצגות שלוש התכונות העיקריות של שיטת הבחירות הישראלית: את התכונה הראשונה – יחסיות – ישראל חולקת עם מדינות רבות, אך שתי התכונות האחרות נדירות והופכות את השיטה הישראלית ל"קיצונית" (Shugart, 2021): האחת, שימוש בפתק הצבעה רשימתי סגור, שמשמעו היעדר רכיב אישי בשיטת הבחירות; השנייה, בחירות ארציות, תכונה שמשמעה שכל המדינה נחשבת למחוז בחירה אחד לטובת חלוקת המושבים בפרלמנט. לאחר הצגת הידע העיוני הבסיסי הדרוש לבחינת סוגיית שיטת הבחירות, אנו פונים לעסוק בצורך בתיקון שיטת הבחירות בישראל, במיוחד לנוכח המשבר הפוליטי שאליו נקלעה ישראל בשנים האחרונות.

פרק 2 עוסק בפוליטיקה של הרפורמה בשיטת הבחירות. בראשיתו אנו מציגים את היציבות של שיטת הבחירות בישראל אל מול ריבוי שינויים מוסדיים אחרים, ומביאים את התפיסה שלפיה רפורמות רבות שאומצו במוסדות פוליטיים בישראל היו בגדר מעקפים לא מוצלחים לפתרון בעיות שרפורמה בשיטת הבחירות הייתה יכולה לתת להן מענה טוב יותר. בהמשך אנחנו מפרטים, לפי ספרות המחקר, את ששת החסמים לשינוי שיטת הבחירות שבולמים ומונעים תיקון כה חיוני בשיטה. בסוף הפרק נדון בידע על שיטות בחירה ותפיסות של שיטת בחירה בקרב מומחים, הציבור וחברי האליטה הפוליטית.

פרק 3, אשר פותח את חלקו השני של המסמך, מציג את מתווה המחקר שערכנו בקרב מובילי דעת קהל בישראל בנושא תפיסות וידע על שיטת הבחירות ועל הרציות וההיתכנות לתיקונה. אנו פותחים בהצגת אוכלוסיית המחקר הכוללת 26 מובילי דעת קהל: חברי כנסת, ראשי מכוני מחקר וארגוני חברה אזרחית. כמו כן, מוצגת שיטת המחקר שעושה שימוש

בריאיון חצי־פתוח של 25 שאלות שמטרתן לחשוף תפיסות, ידע והבנה של נושא שיטת הבחירות ותוצאותיה הפוליטיות, וכן את היתכנות השינוי בשיטה. ביררנו אם מובילי דעת הקהל מזהים ומבינים את שיטת הבחירות ואת תכונותיה העיקריות בתוך מכלול המוסדות הדמוקרטיים; ושאלנו אילו מתכונותיה של שיטת הבחירות הם מעוניינים לשמר ואלו לתקן; האם ואיך הם חושבים שניתן לקדם תיקון בשיטה; ובאיזו מידה הם מכירים את תפריט שיטות הבחירה הנהוגות בעולם.

פרק 4 מוקדש לניתוח הראיונות. תחילה, אנו חולקים עם הקוראים והקוראות התרשמות ראשונית כללית על אוכלוסיית המרואיינים, ואחר כך אנו עוברים לניתוח של מקבצי שאלות לפי נושאים. מהתשובות על השאלות הללו עולות תובנות רבות, שהעיקריות שבהן הן: ראשית, הגם שתיקון שיטת הבחירות אינו עומד בראש מעייניהם של רוב מובילי המדיניות, רובם מביעים נכונות לתמוך במהלך אשר יתקן את השיטה בכיוון שהתוויון למעלה – אימוץ רכיבים אישיים ואפילו אזוריים בשיטת הבחירות. שנית, יש מחסור רב בידע בסיסי לגבי שיטת הבחירות, החל בזיהוי מתוך מכלול הרכיבים המוסדיים וכלה בבקיאות בנושא תוצאותיה הפוליטיות. מתשובות המרואיינים ניכר שהם בעלי ידע חלקי שאינו מצטרף לכדי תמונה אחת ועקבית ברוב רובם של המקרים. שלישית, באופן מפתיע, יש הערכה זהירה שתיקון שיטת הבחירות הוא אפשרי כיוון שהנשאלים מבינים כי השיטה אינה משרתת בהכרח את רוב הפוליטיקאים. ניכר כי רבים מהמרואיינים חושבים שאם יושקע המאמץ הנדרש, וינוצלו הזדמנויות לקידום הרפורמה, אז אכן יש סיכוי לקדמה, על אף ההגנות הקיימות על הסדר הקיים. רביעית, ניכר כי הפוליטיקה הקואליציונית מזוהה כחסם מרכזי לשינוי השיטה, אך יש מי שסוברים שאפשר להתגבר גם עליו. חמישית, הגם שהפוליטיקה הישראלית הפכה לאישית מאוד, ניכר כי התפיסה הרווחת היא שהמפלגות עדיין ממלאות תפקיד מרכזי במערכת הבחירות. תפיסה זו אינה קשורה באופן ישיר ואינטואיטיבי לרפורמה, ולפיכך לא ברור אם תתרום לקידום הרפורמה או תעכב אותה. עם זאת, לפי תפיסתנו, אימוץ שיטת בחירות יחסית עם רכיב אזורי ועם רכיב אישי עשוי לבלום את המגמה בעליית הפוליטיקה האישית מן הסוג הריכוזי ולעודד יצירת מוקדי עוצמה נוספים.

בפרק 5 אנו דנים בתובנות העולות מתוך דברי המרואיינים לגבי האפשרות לרפורמה בשיטת הבחירות בישראל. בראשית הפרק מוצגת הטענה שלפיה

רוחן של התשובות בראיונות עמדה פעמים רבות בניגוד לסקפטיות השוררת על פי רוב בדיונים לגבי היתכנות רפורמה זו. אחר כך, בהתבסס על הראיונות, אנו שבים לבחון את החסמים העיקריים העומדים בפני הרפורמה בישראל: החסם הקואליציוני המונע כל שינוי גם אם נהנה מתמיכה של רוב בקואליציה ובכנסת; חסם האינטרסים המשוקעים (vested interests) שעניינו תפיסה (לא בהכרח נכונה), ולפיה השיטה משרתת בעיקר את מי שנבחרו באמצעותה. הפרק מסתיים בסקירת הסכנות הנובעות מחלקיות המידע ומהטיות בתפיסות מובילי דעת הקהל. במסגרת זאת אנו מזהירים מפני אימוץ שינויים מסוכנים, שעלולים להחמיר עוד יותר את מצב הפוליטיקה הישראלית, ועומדים על הפער שעולה מן ההתייחסות בראיונות לפוליטיקה הישראלית כמפלגתית וקבוצתית לבין היותה של הפוליטיקה הישראלית אישית מאוד (אף שנכון להיום, כאמור, אין בישראל רכיב אישי בשיטת הבחירות).

בפרק 6, החותם את המחקר, מוצג דיון על האופן שבו ניתן ורצוי לקדם רפורמה בשיטת הבחירות באופן הוגן, מושכל ומבוסס ידע. לאור הממצאים אנו עומדים על חשיבות קיומו של דיון מושכל שבו ישתתפו מומחים, אזרחים ונציגי המפלגות (למשל במסגרת אספת אזרחים), אשר יגישו הצעה לרפורמה להכרעתם של הפוליטיקאים הנבחרים.

אנו מודים בחום לכל מובילי ומובילות דעת הקהל העסוקים שהקדישו לנו מזמנם. למדנו רבות מתוך הראיונות ואנו מקווים כי הם יסייעו לתקן ולשפר את הדמוקרטיה הישראלית.

אנו מודים למי שקראו והעירו על כתב היד: רחלי אדרי-חולתא, דנה בלאנדר, איל בננישתי, סוזי נבות, חן פרידברג, עופר קניג ואסף שפירא. קיבלנו הערות מצוינות, הטמענו אותן ועדיין האחריות לכל טעות היא כמובן שלנו.

המחקר נעשה במימון המרכז למחקר יישומי של הסיכונים לדמוקרטיה באוניברסיטת תל אביב, ובתמיכה של המכון הישראלי לדמוקרטיה ושל האוניברסיטה העברית בירושלים.

אנו מודים לצוות ההוצאה לאור של המכון הישראלי לדמוקרטיה ובמיוחד לגלית שמאע עורכת הלשון המצוינת.

שער 1

רקע: שיטות בחירה ושינוי

שיטת הבחירות: הגדרה, חשיבות ומאפיינים

בפרק זה אנו מבקשים להציג את הרקע העיוני להבנת הניתוח של תפיסות מובילי דעת הקהל, עמדותיהם והידע שלהם. מומלץ למי שאינו בקיא בנושאים אלו לקרוא את כל חלקי פרק זה ולמי שבקיא בהם לעבור לקריאת הפרק הבא. אומנם אין זה חלקו העיקרי של חיבור זה, אך בלעדיו יתקשו הקוראים לעקוב אחרי הניתוח ולהבינו לעומק.

שיטת הבחירות לבתי נבחרים היא מערך החוקים והכללים שמתרגמים את קולות הבוחרים למושבים של נציגים נבחרים במוסד הנבחר. שיטת הבחירות אינה זהה ל"חוקי הבחירות", אך היא חלק מהם.¹ בעקבות הראיונות שערכנו, חשוב להבהיר כי שיטת הבחירות אינה שיטת הממשל או המשטר. שיטת המשטר, ובהן השיטות הפרלמנטרית, הנשיאותית והחצי-נשיאותית, עניינן במאפיינים העיקריים המארגנים את היחסים בין הרשות המחוקקת והרשות המבצעת, ולא בדרך שבה נבחרים אלה המאיישים את בתי הנבחרים (Samuels and Shugart, 2010).

מנקודת המבט של מדעני מדינה העוסקים במוסדות פוליטיים בדמוקרטיות, שיטת הבחירות היא נדבך מרכזי וחשוב. ראשית, מדובר במנגנון המתרגם את רצונות האזרחים באופן שיטתי למשרות פוליטיות נבחרות. תרגום זה משפיע לא רק על ה"מי", אלא גם על ה"מה", כלומר גם על מדיניות שמקודמת בידי נבחרי הציבור. שנית, שיטת הבחירות משפיעה על רכיבים נוספים במבנה המשטר הדמוקרטי: אופי המערכת המפלגתית (למשל דו-מפלגתית או רב-מפלגתית), אופי קואליציית השלטון (למשל חד-מפלגתית או רב-מפלגתית) ומשך כהונת הממשלה (Lijphart, 2012). שלישית, שיטת הבחירות משפיעה על התנהגות הנבחרים. השיטות נבדלות זו מזו גם בכוח שהן מעניקות לשחקנים השונים (למשל למפלגות לעומת הבוחרים), ובכך משפיעות על נבחרי הציבור שרובם מעוניינים להיבחר מחדש ונענים למי שהם מזהים שיש

1 חוקי הבחירות כוללים גם רכיבים אחרים (וחשובים) שאינם קשורים להליך שבו קולות הופכים למושבים, כגון: חקיקה המגדירה מי זכאי לבחור ולהיבחר; האם ההצבעה בבחירות היא רשות או חובה; מועד הבחירות; כללי מימון בחירות ועוד (אטמור, 2010).

לו השפעה על כך. רביעית, שיטת הבחירות משפיעה על התנהגות הבוחרים, ובכלל זאת על כובד המשקל שהם מייחסים להעדפותיהם בהשוואה לשיקולים אסטרטגיים בהצבעתם (אטמור, 2010).²

כל שיטות הבחירה המיושמות במדינות שונות נבדלות זו מזו במידת מה. עם זאת, יש דרכים שיטתיות לעמוד על ההבדלים העיקריים והחשובים בין השיטות, ואף לסווג אותן למשפחות שונות לפי קווי הדמיון והשוני ביניהן. לפיכך, כדי לאפיין ולנתח את שיטת הבחירות הישראלית, נציג את המאפיינים והמושגים הבסיסיים בספרות המחקר שבהם נשתמש בהמשך (אטמור, 2010; Crisp et al., 2025; Söderlund, 2016).

1.1 שני הממדים העיקריים בשיטות הבחירה

בשיטות הבחירה יש שני ממדים עיקריים: הבין-מפלגתי והפנים-מפלגתי. הממד הבין-מפלגתי עניינו בתרגום קולות המצביעים לחלוקת המושבים בין מפלגות. הוא נחשב לממד החשוב ביותר משום שהוא קובע את מידת יחסיות תרגום קולות האזרחים למושבים מפלגתיים בפרלמנט, משפיע על מספר המפלגות וגודלן, ובעקבות זאת משפיע על אופי המערכת המפלגתית (למשל, דו-מפלגתית או רב-מפלגתית) ועל אופי הממשלה (חד-מפלגתית או קואליציונית). שיטות שונות ממירות העדפות אזרחים בצורה שונה ומשפיעות בשל כך באופן עמוק ומהותי על הפוליטיקה. כך למשל, מפלגה אשר זכתה ב-35% מן הקולות בבחירות לכנסת בישראל תזכה בשיעור מושבים דומה בכנסת. היא תיאלץ להקים קואליציה עם עוד מפלגות, אם ברצונה לתרגם הישג זה להקמת ממשלה בהובלתה ולאייש משרות מרכזיות בתוכה, בראש ובראשונה את ראשות הממשלה. בבריטניה, לעומת

2 בישראל יש שיטת בחירות שמאפשרת – יותר מאשר שיטות הנהוגות במדינות אחרות – הצבעה כנה למפלגה המועדפת על הבוחרים. עם זאת, הבוחרים עדיין יכולים לנקוט הצבעה אסטרטגית, ובמקום לבחור במפלגה המועדפת עליהם לבחור במפלגה שהם מעריכים שסיכוייה גדולים יותר לעבור את אחוז החסימה.

זאת, מנגנון ההמרה הרובי מאפשר, פעמים רבות, למפלגה שזוכה ב-35% מן הקולות לזכות ברוב מוחלט של מושבי הפרלמנט ולהקים ממשלה ללא שותפות להרכבת קואליציה. זאת ועוד, פוליטיקאים ובוחרים מביאים בחשבון את אופן המרת הקולות (ההשפעה "המכנית", של השיטה), בבואם להתמודד בבחירות ולהצביע בהן (ההשפעה ההתנהגותית של השיטה).

הממד **הפנים-מפלגתי**, שמכונה גם הממד האישי של שיטת הבחירות, מתייחס למידה שבה הבוחרים יכולים להשפיע על איוש הפרלמנטים, כלומר על הקביעה מי יהיו הנציגים והנציגות שיכהנו בהם מעבר לשייכותם המפלגתית. כאשר יש השפעה לבוחרים על איוש הפרלמנט ביום הבחירות, הרי שמועמדים מאותה המפלגה יתחרו זה בזה נוסף על תחרותם במועמדים ממפלגות אחרות. זאת ועוד, בשיטה רשימתית סגורה, שבה יש למפלגה שליטה מלאה בזהות הנציגים הנבחרים, סביר שהיא תוכל לשלוט בהתנהגות נציגיה, ואכן במקרה הישראלי יש מפלגות שבהן ראש המפלגה שולט בה ללא עוררין. בשיטה שבה הנציג נבחר ישירות על ידי הציבור והוא נדרש להפגין היענות לא רק למפלגתו, אלא גם לציבור בוחריו, שליטת המפלגה תהיה מוגבלת יותר.

1.1.1. רכיבי הממד הבין-מפלגתי

בתוך הממד הבין-מפלגתי יש שלושה רכיבים מרכזיים שמשפיעים על מידת יחסיות הבחירות: (1) הנוסחה לחלוקת מושבים; (2) גודל מחוז הבחירה; (3) סף החסימה החוקי (המוכר כ"אחוז החסימה"):

נוסחת חלוקת המושבים (seat-allocation formula). מדובר בנוסחה המתמטית לתרגום קולות הבוחרים שבהם זכו המפלגות והמועמדים למושבים במוסד הנבחר. נוסחה זו נחלקת לשתי משפחות עיקריות: יחסיות ורוביות.

- בשיטות רוביות (plurality/majoritarian), כמו במחוזות בחירה חד-נציגיים בבריטניה, נבחר מועמד המפלגה מטעם מחוז אשר זכה בשיעור הקולות הגבוה ביותר ביחס למועמדים אחרים. כך למשל, המועמד הנבחר יכול לקבל 35% מהקולות, כאשר שאר המועמדים במחוז זכו יחד ב-65% מהקולות (למשל 33% ו-32% מן הקולות). דוגמה לשיטה רובית אחרת, שגם

בה נעשה שימוש במחוזות בחירה חד-נציגיים, יש בצרפת, שבה המועמדים מטעם המפלגות נדרשים להשיג בסיבוב הבחירות הראשון רוב מוחלט (50% מהקולות ועוד קול אחד) כדי לזכות במושב. אם שום מועמד לא השיג רוב מוחלט בסיבוב הראשון, יתקיים סיבוב שני בין מועמדים שזכו ביותר מ-12.5% מן הקולות, ומי שזוכה ברוב קולות מוכר כמנצח.³

- בשיטות יחסיות (proportional representation) יש נוסחאות שונות לחישוב תרגום הקולות למושבים. יש כאלה המחלקות את המושבים באופן שוויוני ככל האפשר בין המפלגות המתמודדות, ויש כאלה שנותנות יתרון בחלוקה למפלגות הגדולות (לפירוט ראו אטמור, 2010). בישראל, למשל, הייתה נהוגה שיטת חלוקת עודפים שוויונית בשנים 1951–1969 (שיטת "העודף הגדול") והיא הוחלפה לקראת בחירות 1973 בשיטה המוטה לטובת המפלגות הגדולות (שיטת הגנבך-בישופ הידועה בישראל כ"שיטת דר-עופר").

- לצד שיטות אלו, יש גם שיטות מעורבות, שמשלבות תרגום של קולות הבוחרים למושבים בצורה יחסית ורובית. בגרמניה, למשל, יש לאזרחים שני קולות. קול אחד הם מעניקים לנציג המועדף עליהם במחוזות בחירה חד-נציגיים שמתוכם נבחר המועמד שזכה במספר הקולות הרב ביותר, ואת הקול השני לרשימת מועמדים ממחוז בחירה רב-נציגי בשיטה יחסית-רשימתית. במקרה הגרמני נשמרת רמת יחסיות גבוהה למדי, משום שהבחירה היחסית היא הקובעת את חלוקת המושבים בין המפלגות בפרלמנט באמצעות הקצאה של כמחצית המושבים בפרלמנט מתוך התחשבות בתוצאות החלוקה הרובית במחוזות החד-נציגיים.⁴

גודל מחוז הבחירה (district magnitude). גודל המחוז מתייחס למספר הנציגים הנבחרים במחוז הבחירה. מספר זה יכול לנוע בין מועמד יחיד

3 במקרים רבים שבהם אין הכרעה בסיבוב הראשון, מתמודדים בסיבוב השני רק שני מועמדים, משום שהמפלגות ששייכות לאותו המחנה הפוליטי מסכימות ביניהן להמליץ על תמיכה במועמד אחד כדי להגדיל את סיכוייהן לנצח.

4 עם זאת, בהשפעת אחוז החסימה הגבוה יחסית העומד על 5%, יש מקרים שבהם רמת היחסיות נמוכה יחסית, למשל בבחירות 2013.

במחוז חד-נציגי, כמו בבריטניה, ועד למחוז בחירה הכולל את כל המדינה, כמו בסלובקיה שבה יש מחוז בחירה אחד של 150 נבחרים, או של 120 כמו בישראל. ברוב הדמוקרטיות נעשה שימוש במחוזות רב-נציגיים שבמסגרתם מתבצעת חלוקת מושבים יחסית. במדינות רבות נעשה שימוש במחוזות בעלי גדלים שונים שמשקפים את גודל האוכלוסייה בהם. כך למשל בספרד נבחרים עשרות נציגים בשיטה יחסית במחוזות הבחירה שבהם שוכנות הערים מדריד וברצלונה, בעוד שלמחוזות דלי אוכלוסין מוקצים מושבים בודדים. בהינתן שיטה יחסית, הרי שככל שמחוז הבחירה גדול יותר, כך הוא מבטיח תוצאות יחסיות יותר.⁵

סף החסימה החוקי (electoral threshold או legal threshold). סף זה קיים בשיטות יחסיות בלבד. מדובר בשיעור קולות קבוע מראש לכל מפלגה, במחוז בחירה או בכל המדינה, המזכה אותה בהשתתפות בחלוקת המושבים היחסית. לדוגמה, בבלגיה, מפלגה צריכה לזכות ב-5% במחוז הבחירה כדי לקבל מושבים מטעם אותו המחוז. בשוודיה, סף החסימה הוא 4% מהקולות מהמדינה כולה, או 12% בכל מחוז בחירה.⁶

1.1.2. רכיבי הממד הפנים-מפלגתי

שלושה רכיבים עיקריים משפיעים במקרה של הממד הפנים-מפלגתי על המאזן בין המפלגה לבין מועמדיה: מבנה פתק ההצבעה; אופן תרגום הקולות הניתנים למועמדי המפלגה בבחירות; ושוב, גודל מחוז הבחירה.

5 ישנן מדינות שבהן נעשה שימוש במאגר מושבים ארצי כדי לחקן חלק מההטיות בייצוג היחסי של מפלגות שנגרמות מחלוקת מושבים ברמת המחוזות.

6 חשוב לציין כי בכל שיטת בחירות קיים גם סף חסימה "תאורטי" או "טבעי". הסיבה לכך היא שרק בשיטה דמונית שבה גודל בית הנבחרים זהה למספר הבוחרים בבחירות ניתן להשיג יחסיות מוחלטת. על כן, בכל מקרה במציאות, תהליך תרגום קולות למושבים אינו משקף יחסיות מושלמת ומושפע מסיפי חסימה טבעיים: גודל בית הנבחרים במקרה של שיטות בחירה ארציות, כמו בישראל, וגודל מחוז הבחירה ברוב רובם של המקרים שבהם נעשה שימוש במחוזות בחירה. כך למשל יהיה סף החסימה הטבעי בשיעור של כ-10% במחוז בחירה של 10 מושבים (100% חלקי 10) ו-1% במחוז בחירה של 100 מושבים (100% חלקי 100).

מבנה פתק ההצבעה. מבנה הפתק – סגור, פתוח למחצה, פתוח או חופשי – מתייחס למידת שליטת המפלגה בזהות נבחריה. שליטה זו יכולה להיות מלאה ולהתבטא בפתק סגור, כמו בישראל שבה אין לבחור ביום הבחירות שום השפעה על איוש המושבים בכנסת. לחלופין שליטה חלקית של המפלגה מתבטאת בפתק פתוח למחצה ומתרחשת במקרה שבו הבוחרים יכולים (אך לא מחויבים) להיות מעורבים ולהביע העדפות בדבר זהות המועמדים שמציבה המפלגה, כמו בשוודיה. אפשר גם להצביע בפתק פתוח המבטא שליטה מוגבלת של המפלגה בקובעה "רשימה ארוכה", אשר מתוכה בוחרים את הנבחרים מטעם המפלגה, כפי שנהוג למשל בפינלנד. יש גם מקרים שבהם השליטה המפלגתית חלשה עוד יותר, כאשר ההצבעה האישית חורגת אל מעבר לגבולות המפלגה, ולבוחרים ניתנת אפשרות להצביע למועמדים אחרים. מכמה מפלגות ב"פתק חופשי" (פנאשאז), כמו בשווייץ.

אופן תרגום הקולות הניתנים למועמדי המפלגה בבחירות. בשיטות שונות ניתן משקל שונה להצבעה האישית. כך למשל יש שיטות שבהן השפעת הבחור היא בלעדית (אירלנד ופינלנד), ויש שיטות שבהן היא מותנית בזכייה בשיעור מסוים של קולות (למשל, רק מועמד שזוכה במחצית מכסת הקולות החיונית לזכייה במושב בפרלמנט עשוי להיות "מוקפץ" במעלה הרשימה של מפלגתו). קשיחות תנאים אלו מגוונת, כך שיש שיטות שבהן יש משמעות רבה להצבעה האישית, ויש כאלה שבהן להצבעה האישית יש השפעה מעטה או אפסית על איוש מושבי הפרלמנט.

גודל מחוז הבחירה. ככל שמחוז הבחירה קטן יותר כך מצטמצם המרחק בין הבחור לנבחר, והבחור יכול לזהות ביתר קלות את הנציג "שלו", וככל שהוא גדול כך גדל המרחק. לפיכך במקומות שבהם יש מחוזות קטנים יותר השיטה נחשבת אישית יותר, וככל שהמחוזות גדולים יותר כך השיטה נחשבת מפלגתית יותר. כך, למשל, השיטה הבריטית עם המחוזות החד-נציגיים שבה כל מפלגה מעמידה מועמד יחיד היא מפלגתית מאוד לפי הרכיב הראשון והרכיב השני (אין בחירה בין מועמדים של אותה המפלגה, אין שקלול קולות אישיים), אבל היא אישית ככל שמדובר בגודל מחוז הבחירה. לעומתה, פתק ההצבעה הפתוח למחצה הנהוג בסלובקיה מציע שיטה עם רכיב אישי למדי לפי הרכיב הראשון והרכיב השני (פתק הצבעה שמאפשר ביטוי להצבעה אישית בתוך רשימות מועמדים מפלגתיות ותרגום קולות למושבים באופן

שיוצר אפשרות אמיתית לבחור להשפיע על זהות הנבחרים). אולם השימוש במחוז בחירה ארצי גדול של 150 מושבים מוסיף לשיטה רכיב מפלגתי.

1.2. תכונות שיטת הבחירות הישראלית: יחסיות, רשימתיות סגורה וארציות

מאפיין שישראל חולקת עם רוב הדמוקרטיות באירופה הוא יחסיות שיטת הבחירות. תכונה זו משפיעה מהותית על הפוליטיקה. כך, למשל, מפלגה אשר זכתה ב-35% מן הקולות בבחירות לכנסת תזכה בשיעור דומה של מושבי הכנסת, והיא תצטרך להרכיב קואליציה רב-מפלגתית כדי להקים ממשלה בהובלתה. בבריטניה, לעומת זאת, מנגנון ההמרה הרובי יוצר על פי רוב מערכת עם שתי מפלגות גדולות, ומאפשר פעמים רבות למפלגה שזוכה ב-35% מן הקולות לזכות ברוב מושבי הפרלמנט ולהקים ממשלה ללא שותפות קואליציוניות. אם בעבר נחשבה השיטה הרובית לשיטה מועדפת משום שנתפסה ככזו שמספקת יציבות ומשילות, כיום מקובל יותר להעדיף את היחסיות (Bowler et al., 2005), בטענה שהשיטה היחסית ייצוגית והוגנת יותר ואף מאפשרת להקים ממשלות שאינן נופלות במידת האפקטיביות שלהן מממשלות שמוקמות במדינות שעושות שימוש בשיטה הרובית (Lijphart, 2012).

ישראל דומה לדמוקרטיות רבות בשימוש שהיא עושה בשיטת הבחירות היחסית, אך שונה מרובן בשני רכיבים עיקריים. ראשית, עובדת היותה שיטה ללא רכיב אישי, ובכך מונעת מן הבוחר להשפיע על איש מושבי הנציגים והנציגות בפרלמנט ביום הבחירות. כפי שעולה מלוח 1 להלן, בקרב 23 הדמוקרטיות החברות ב-OECD שלהן שיטה יחסית-רשימתית, ישראל, יחד עם ספרד, פורטוגל, נורווגיה וקוסטה ריקה, הן היחידות שאין בשיטות הבחירה שלהן רכיב של השפעה על איש הפרלמנט. לעומת זאת, יש מדינות המאפשרות לבוחרים להחליט אם להצביע לרשימת מועמדים כפי שנקבעה בידי המפלגה או להביע את העדפותיהם לגביה (פתק פתוח למחצה); יש מדינות שבהן האזרחים חייבים להביע העדפה למועמדים בתוך המפלגה שלה

הצביעו (פתק פתוח); ויש מדינות שבהן מותר לאזרחים להצביע למועמדים ממפלגות שונות בפתק חופשי.

לוח 1

הממד האישי והפנים-מפלגתי ב־23 דמוקרטיה החברות ב־OECD עם שיטה יחסית-רשימתית

פתק סגור	פתק פתוח למחצה	פתק פתוח	פתק חופשי (פנאשאז')
ישראל	אוסטריה	אסטוניה	לוקסמבורג
נורווגיה	איסלנד	דנמרק	שווייץ
ספרד	בלגיה	יוון	
פורטוגל	הולנד	פולין	
קוסטה ריקה	לטביה	פינלנד	
	סלובניה	צ'ילה	
	סלובקיה	קולומביה	
	צ'כיה		
	שוודיה		

מקור: קניג ואחרים, 2026.

היעדר הממד האישי בשיטת הבחירות לכנסת מצטרף אל מאפיין נוסף שאף הוא אינו שכיח: בחירת כל חברי הכנסת במחוז בחירה יחיד ("שיטה ארצית"). כפי שעולה מלוח 2, למאפיין זה של ישראל שותפות בקרב הדמוקרטיות המפותחות החברות ב־OECD רק הולנד וסלובקיה. בשאר המדינות הבחירה נעשית במסגרת מחוזות: לעיתים אלו מחוזות חד־נציגיים (ואז מדובר בשיטה רובית), לעיתים במחוזות רב־נציגיים (מחוזות של שני נציגים ומעלה), ולעיתים בשיטות מעורבות שיש בהן בחירה גם במחוזות חד־נציגיים וגם במחוזות רב־נציגיים.

לוח 2

מחוזות בחירה ב־33 דמוקרטיה בקרב מדינות ה־OECD

מחוזות בחירה חד־נציגיים	שיטות מעורבות	מחוזות בחירה רב־נציגיים	מחוז בחירה ארצי
אוסטרליה	איטליה	אוסטריה	ישראל
ארצות הברית	גרמניה	איסלנד	הולנד
בריטניה	דרום קוריאה	אירלנד	סלובקיה
צרפת	יפן	אסטוניה	
קנדה	ליטא	בלגיה	
	ניו זילנד	דנמרק	
		יוון	
		לוקסמבורג	
		לטביה	
		נורווגיה	
		ספרד	
		פורטוגל	
		פולין	
		פינלנד	
		צ'ילה	
		צ'כיה	
		קוסטה ריקה	
		שוודיה	
		שווייץ	

מקור: שפירא, 2020.

השילוב של שני המאפיינים האלה – שיטה רשימתית סגורה ומחוז בחירה יחיד – מציב את שיטת הבחירות לכנסת כמקרה יחיד וחריג מבין הדמוקרטיות החברות ב־OECD. במדינות האחרות שאין בהן אפשרות

להצבעה אישית נעשה שימוש במחוזות (נורווגיה, ספרד, פורטוגל וקוסטה ריקה) ובמדינות האחרות עם מחוז בחירה ארצי (הולנד וסלובקיה) יש רכיב אישי בשיטת הבחירות. אנו רואים אפוא שמדובר בשיטה המאופיינת בקיצוניות שמתבטאת בשני היבטים: ראשית, שיטת בחירות יחסית, שחלה על מחוז בחירה גדול מאוד של 120 נבחרים, מייצרת שיעורי יחסיות גבוהים מאוד בהשוואה לרוב הדמוקרטיה.⁷ השימוש במחוזות בחירה ברוב רובן של הדמוקרטיות מוריד את מידת היחסיות, ובעקבותיה גם ממתן את רמת פיצול המערכת המפלגתית והקואליציה השלטת. שנית, שיטת הבחירות בישראל מתמקדת במפלגות הפוליטיות בלבד. לבחור אין, להבדיל מאשר ברוב הדמוקרטיות, שום אפשרות לבטא העדפה אישית כלפי מועמד כזה או אחר בתוך הרשימה (Rahat and Hazan, 2005).

1.3 שינוי שיטת הבחירות הישראלית: המפתח לתיקון הדמוקרטיה בישראל

בשנים האחרונות, חוותה מדינת ישראל משברים שהבליטו את הבעיות במבנה המוסדי המשטרי שלה: מחד גיסא, חוסר הכרעה שמוביל לאי-יציבות שלטונית, ומאידך גיסא, היעדר איזונים ובלמים מספקים על הרשות המבצעת. בשנים 2019–2022 סבלה ישראל מחוסר יציבות, שהתבטא בחמישה סבבי בחירות לכנסת בתוך פחות מארבע שנים ובחילופי ממשלות רבים: ממשלת המעבר בראשות נתניהו הוחלפה בממשלת החילופים של נתניהו וגנץ; לאחר מכן קמה ממשלת החילופים של בנט-לפיד; ובשנת 2022 הוקמה שוב ממשלת נתניהו – הפעם ממשלה הומוגנית ויציבה הרבה יותר מקודמותיה (גדרון ואחרים, 2025). סיום משבר אחד פתח משבר חדש: בינואר 2023 הכריז שר המשפטים יריב לוין על "רפורמת המשילות" שביקשה לשנות את מארג

7 יחסיות הבחירות נגזרת גם מגובה אחוז החסימה החוקי. אולם השפעת אחוז החסימה קטנה בהרבה משימוש במחוזות בחירה. השימוש במחוזות יוצר דה-פקטו סף חסימה גבוה על פי רוב מסיפי החסימה החוקיים הנמצאים בשימוש בדמוקרטיות. כך למשל סיפי חסימה במחוזות שבהם נבחרים 19 נציגים או פחות גבוהים מסף החסימה החוקי הנחשב לגבוה יחסית של 5% הנהוג בגרמניה.

היחסים בין הרשויות, להעניק עדיפות ברורה לרשות המבצעת ולהחליש במידה רבה את עצמאותם וסמכויותיהם של מערכת המשפט ושל שומרי הסף. עקב כך פרצה מחאה אזרחית נרחבת שבלמה במידה מסוימת את המהלכים הללו (Gidron, 2023). המתקפה הרצחנית של חמאס מעזה ב־7 באוקטובר 2023 והמלחמה שפרצה בעקבותיה עיכבו לזמן מה את יוזמות הממשלה ואת המחאה, אך בהמשך שבה הממשלה לקדם מגוון נרחב של צעדים שנויים במחלוקת.

המשבר החוקתי חשף את ריכוז העוצמה הקיצוני המופקד בידי הרשות המבצעת ואת היעדרם של איזונים ובלמים מספקים. פרט למערכת המשפט – ובייחוד בג"ץ – בישראל, בניגוד לדמוקרטיות אחרות, אין מוסדות שלטון נוספים שיבלמו את הממשלה, כגון: חוקה קשיחה, בית מחוקקים נוסף, הפרדה נוקשה יותר בין הרשויות המבצעת והמחוקקת (המאפיינת משטרים נשיאותיים), יחידות תת־לאומיות (כמו אלה במשטר פדרלי או רובד אזורי נבחר במדינות אוניטריות) או כפיפות למוסדות על־לאומיים כמו האיחוד האירופי (כהן, 2020). גם הכנסת סובלת מבעיות מבניות שמקשות עליה למלא כהלכה את תפקידיה, במיוחד בכל הנוגע לפיקוח על הממשלה (פרידברג ופרידמן, 2025). אף השלטון המקומי בישראל חלש מאוד מול השלטון המרכזי בהשוואה לדמוקרטיות אחרות (פינקלשטיין וברטוב, 2023). על אלו נוספת ירידת המפלגות (קניג וטוטנאור, 2017). המפלגות, שהיו גורם מאזן לממשלה עד לראשית שנות האלפיים, נחלשו מאוד. הן הפכו ברובן למפלגות אישיות שרוב העוצמה נתונה בידי מנהיגיהן, בין היתר בהרכבת רשימות המועמדים בבחירות לכנסת, ולאחר הבחירות בהליך קבלת ההחלטות לגבי מדיניות ואיוש תפקידים (כהן, 2020; רהט, 2019). נוסף על כך, בשנים האחרונות כוחה של הממשלה הולך ומתרכז בידי ראש הממשלה (רהט, 2022; O'Malley et al., 2026), תופעה המוכרת גם בשם "התנשיאותיות" (presidentialization). במסגרת זו, ראשי ממשלה במשטרים פרלמנטריים מרכזים בידיהם עוצמה הולכת וגוברת, גם ללא שינויים חוקתיים פורמליים (Poguntke and Webb, 2005).

לריכוזיות זו תורמת, באופן מפתיע, גם שיטת הבחירות הקיימת לכנסת. שיטת הבחירות היחסית והרשימתית "הקיצונית" (עם אחוז חסימה ברמה בינונית ושיטה ארצית לגמרי, ללא מחוזות בחירה), אמורה לייצר דינמיקה

הסכמית (Lijphart, 2012). ואכן, השיטה תרמה לכך שמדינת ישראל נהנתה במשך שנים מאיזונים ובלמים שריסנו את כוחה של הממשלה. אולם תכונה זו של השיטה נשחקה כאשר המפלגות נחלשו מאוד, והפוליטיקה המפלגתית הוחלפה בפוליטיקה אישית (רהט, 2019). הזירה הפוליטית הפכה לזירת מאבקים בין מנהיגי המפלגות, והמערכת המפלגתית הסתדרה בין שני גושים של "תומכי נתניהו" ו"מתנגדי נתניהו". כך, השיטה היחסית וההסכמית הפכה הלכה למעשה לשיטה רובנית שבה מתמודדים שני גושים של מפלגות בראשות מנהיג שמתמודד על ראשות הממשלה (רהט, 2022). גם אם התפתחות זו קשורה ביכולותיו ובשאיפותיו הפוליטיות של נתניהו למקד את המערכת הפוליטית סביב שלטונו האישי, הרי שגם בעתיד חיוני לאמץ שיטה שתבולם התפתחות כזו של פוליטיקה אישית ריכוזית. סביר שיהיו פוליטיקאים שישאפו ויתפתו לנסות ולתפוס מעמד דומה, ויש להבטיח, לטובת הדמוקרטיה, כי שיטת הבחירות תסייע לבולם אפשרות כזו. ספרות המחקר מצביעה על כך שמדינות שבראש הרשות המבצעת שלהן עומד אדם המנהיג מפלגה פרסונלית-ריכוזית, שבה מרב הכוח וההשפעה נתונים בידיו אותו המנהיג, מגבירות את סיכוייהן לחוות נסיגה של הדמוקרטיה במהלך השנים (Frantz et al., 2024).

זאת ועוד, היכולות של הבוחר בישראל להביע באופן פורמלי את עמדותיו והעדפותיו, לרבות במחאה נגד הממשלה, מצומצמות ביותר: בניגוד למדינות אחרות, אין בחירות לרובד אזורי נבחר, אין בחירות ישירות לנשיאות (כנהוג גם בכמה משטרים פרלמנטריים) או מנגנוני שיתוף ציבור כמו משאלי עם ואספות אזרחים. נוסף על כך, כאמור, בשיטת הבחירות לכנסת אין רכיב אישי ורכיב אזורי. לפיכך, הקול של הבוחר הישראלי מצומצם ביותר בהשוואה למדינות אחרות, והדבר פוגע בעקרונות דמוקרטיים כמו השתתפות, היענות ואחריותיות (שפירא ואחרים, 2025). אכן, לפי סקר משנת 2021 רוב הציבור הישראלי תומך בהוספת רכיב אישי (56%) ורכיב אזורי (51%) לשיטת הבחירות, ורק מיעוטו מתנגד לכך – 26% ו-30%, בהתאמה (השאר הצהירו כי אינם יודעים). לעומת זאת, 47% חושבים שגובה אחוז החסימה הנוכחי (3.25%) מתאים לישראל, 30% חושבים שהוא נמוך מדי ורק 12% חושבים שהוא גבוה מדי; 10% הצהירו שאינם יודעים (הרמן ואחרים, 2021).

הפוליטיקה של הרפורמה בשיטת הבחירות

פרק זה נפתח בהצגת יציבות שיטת הבחירות בישראל אל מול ריבוי שינויים מוסדיים אחרים. הפרק ממשיך בהצגת ששת החסמים אשר לפי ספרות המחקר בולמים ומונעים תיקון בשיטת הבחירות. בסוף הפרק מוצג דיון בנושא ידע על שיטות בחירה ותפיסות של שיטות בחירה בקרב מומחים, הציבור וחברי האליטה הפוליטית.

2.1. שיטת הבחירות בישראל: אי של יציבות בתוך ים של שינויים מוסדיים

במשך השנים עברו מוסדות פוליטיים רבים בישראל שינויים מהותיים: בשנות ה־90, עם אימוץ הבחירה הישירה לראשות הממשלה, שיטת הממשל שונתה משיטה פרלמנטרית לשיטה היברידית, ובראשית שנות ה־2000 השיטה שבה להיות פרלמנטרית. מאוחר יותר בשנת 2020, לתקופה קצרה, הוכנסה שיטה ייחודית של "ממשלת חילופים", שבה יש ראש ממשלה וראש ממשלה חליפי שכל אחד מהם עומד בראש קבוצת שרים וסגני שרים מסיעות שונות עם זיקה אליו. בשנות ה־70, שיטת הממשל לשלטון המקומי בישראל שונתה מהותית עם המעבר לבחירה ישירה של ראשי הרשויות וחיזוק עוצמתם כלפי המועצות של הרשויות המקומיות. המפעל החוקתי התקדם דרך חקיקת חוקי יסוד (למשל חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו וחוק יסוד: חופש העיסוק), ועם "המהפכה החוקתית" התעצבה הביקורת השיפוטית של בית המשפט העליון בשבתו כבג"ץ. בד בבד, חוקי היסוד הקשורים להסדרי המשטר שונו חדות לבקרים (לדוגמה, חוק יסוד: הממשלה); בשנות ה־80, עצמאותו של הבנק המרכזי, בנק ישראל, התחזקה והוא הפך לגורם מרכזי בקביעת המדיניות הפיסקלית של ישראל. בשנת 2014, מנגנון משאל העם נכנס לתפריט הישראלי עם השלמת החקיקה בנושא החזרת שטחים בריבונות ישראלית במסגרת הסכמים מדיניים דרך אימוץ חוק יסוד: משאל עם. במקביל, המפלגות בישראל עברו שינוי חד: חלקן הפכו למפלגות אישיות וגם המפלגות החדשות שנכנסו למערכת הוקמו כמפלגות אישיות. החלפת

הרשות המבצעת, שלא בדרך של בחירות, הפכה לקשה הרבה יותר עם אימוצו וחזוקו של מנגנון האי-אמון הקונסטרוקטיבי, המחייב הבעת אי-אמון בממשלה ברוב חברי הכנסת והבעת אמון בממשלה חלופית (שמיר ורהט, 2022; Mandelkern and Shalev, 2021; Hofnung and Wattad, 2021; Rahat, 2021).

לצד, ועל אף, שינויים מוסדיים אלו, בולטת היציבות של שיטת הבחירות היחסית, הארצית, הרשימתית-סגורה לכנסת אשר אומצה בשנת 1948 ושימשה לבחירות לכנסת מאז שנת 1949. שיטת בחירות זו אומצה בחופזה ובאופן זמני עם הקמת המדינה בידי מועצת העם לטובת בחירת האספה המכוננת, שהפכה את עצמה לכנסת הראשונה באמצעות חוק המעבר. במשך השנים הרכיב הארצי והשיטה הרשימתית הסגורה נותרו על כנם, ושונה רק רכיב היחסיות של השיטה. עם השינויים האלו נמנים ארבע פעמים שבהן עלה אחוז החסימה ושני תיקונים של שיטת חלוקת העודפים.⁸ שינויים אלו יכולים אולי להיות מכריעים בהשפעתם על תוצאות של בחירות צמודות, אולם הם אינם בגדר רפורמות משמעותיות בשיטת הבחירות. הבחירה הישירה של ראש הממשלה אומנם השפיעה על התנהגות הבוחרים, אשר בבחירות של 1996 ו-1999 הצביעו בשני פתקי הצבעה, אחד למועמד לראשות הממשלה והשני לרשימת המועמדים לכנסת. עם זאת, הבחירה הישירה הייתה בעיקרה תיקון בשיטת הממשל, וכך גם נתפסה בעיני מקדמיה ומתנגדיה. ואולם, ניתן לטעון כי הבחירה הישירה אומצה גם כתחליף לשינוי שיטת הבחירות לכנסת. זה היה מהלך שאפשר להותיר את שיטת הבחירות לכנסת על כנה ו"רק" להוסיף עליה בחירה ישירה של ראש הממשלה. וכך, בראשית שנת 1990 עמד בפני הכנסת חוק לשינוי שיטת הבחירות שכבר עבר בקריאה ראשונה בכנסת

8 בבחירות הראשונות בשנת 1949 עמד אחוז החסימה על מושב אחד (0.82% מהקולות) משנת 1951 ועד 1992, אחוז החסימה עמד על 1% מקולות הבוחרים. לקראת הבחירות לכנסת ה-13 בשנת 1992 הועלה אחוז החסימה ל-1.5%. בשנת 2004 הועלה אחוז החסימה ל-2% לקראת הבחירות לכנסת ה-16, ובשנת 2014 הועלה ל-3.25%. בבחירות הראשונות שיטת העודפים שנקבעה הייתה של "שיטת הממוצעים הגבוהים ביותר"; לקראת הבחירות הבאות בשנת 1951 היא שונתה לשיטת "העודף הגבוה ביותר"; בשנת 1973 שונתה שיטת העודפים בחזרה ל"שיטת הממוצעים הגבוהים ביותר", מה שמכונה "חוק בדר-עופר" (Rahat, 2008; 2021).

הקודמת וכן עבר בהצבעה על רציפות החקיקה. אולם הכנסת העדיפה לקדם את החקיקה של הבחירה הישירה לראשות הממשלה מראשיתה ועד סופה (Rahat, 2008; 2021; Rahat and Hazan, 2005).

יש לזכור כי היו מי שניסו לקדם יוזמות לשינוי שיטת הבחירות, אולם שלא כמו מקדמי הרפורמות האחרות, הם נכשלו. כבר בעשור הראשון לקיום המדינה ניסה דוד בן-גוריון לקדם את שינוי שיטת הבחירות. מאבקו הסתיים לא רק בדחיית יוזמתו ויוזמות נוספות שעלו, אלא גם בשריון יחסיות שיטת הבחירות והגנתה מפני שינוי ברוב פשוט בחוק יסוד: הכנסת.⁹ אחד מדגליה העיקריים של התנועה הדמוקרטית לשינוי (ד"ש), שאתגרה את המערכת הפוליטית בשנות ה-70, היה שינוי שיטת הבחירות. אולם המפלגה החדשה התפרקה במהירות, ויוזמתה התנדפה יחד עימה. בשנות ה-80, במסגרת ממשלות האחדות בשנים 1984–1990, קודמה חקיקה לשינוי שיטת הבחירות, בשתי גרסאות שכללו שתיהן שילוב של רכיב אזורי ורכיב ארצי ואחת מהן גם רכיב אישי. החקיקה עברה בקריאה ראשונה בכנסת ה-11 ואף עברה הצבעה לטובת רציפותה בכנסת ה-12. ברם, חוק הבחירה הישירה שהחל את דרכו בשנת 1988 תפס עד מהרה את מקומה של הרפורמה לתיקון שיטת הבחירות, קודם ואומץ במידה רבה כתחליף לה (Rahat, 2008). מאז ביטול הבחירה הישירה בשנת 2001 לא שב נושא שינוי שיטת הבחירות למרכז סדר היום, ככל הנראה גם משום שהניסיון הלא מוצלח הזה נחקק בזיכרונם של רבים ככישלון מפואר. בעיני מומחה במדע המדינה מדובר אולי בכישלון של שינוי שיטת הממשל שהשפיע על התנהגות הבוחרים, אולם בעיני רוב האנשים – שאינם מבחינים בין שינוי שיטת בחירות לבין שינוי שיטת ממשל (ראו להלן את תוצאות ניתוח הראיונות) – מדובר בניסיון כושל שרוב נזקו מתועלתו לתיקון שיטת הבחירות.

9 גם ארצות שיטת הבחירות מוזכרת בסעיף 4 בחוק יסוד: הכנסת. אפשר לצפות שאם יהיה מהלך לאימוץ מחוזות בחירה במסגרת שיטה יחסית, יהיו מי שיטענו שהוא מחייב תמיכת רוב מוחלט. אפשר לטעון, כנגד טענה אפשרית שכזו, שהכוונה הייתה שהבחירות יתקיימו בכל המדינה, ולא שכל המדינה היא מחוז יחיד.

2.2. גישת החסמים: מה מונע את שינוי שיטת הבחירות?

קידום רפורמה בשיטת הבחירות נתקל בשישה חסמים עיקריים. זיהוי החסמים הללו יכול לסייע להתוויית אסטרטגיה לקידום הרפורמה. רשימת החסמים וההזדמנויות שתוצג להלן (רהט, 2001; Rahat and Hazan, 2011) שימשה נקודת מוצא בניסוח שאלות הריאיון שעסקו בהיתכנות שינוי השיטה (ראו להלן פרק 3). כפי שנראה בהמשך בניתוח הראיונות, חלק מהמרווינים אכן זיהו את החסמים המפורטים להלן וחלק ניכר אחר התמקד בשניים מהם: האינטרסים המשוקעים של הנבחרים והפוליטיקה הקואליציונית.

2.2.1. עליונותו של הסטטוס-קוו המוסדי

ההליכים הכרוכים בתיקון מבנה המשטר בחקיקה מסייעים לבסס את הסטטוס-קוו המוסדי ולחזק את עליונותו. אפילו בהליך חקיקה רגיל כפי שנהוג בישראל יש יתרון למצב הקיים, שהרי העברת רפורמה מותנית בהסכמת רוב מליאת הכנסת בכמה נקודות זמן: במקרה של הצעת חוק ממשלתית, בשתי נקודות זמן שונות לפחות (קריאה ראשונה; קריאות שנייה ושלישית), או במקרה של הצעת חוק פרטית בשלוש נקודות זמן שונות לפחות (קריאה טרומית; קריאה ראשונה; קריאות שנייה ושלישית).¹⁰ הרוב הדרוש צריך להיות מגויס בהצבעות שמספרן אף רב יותר ממספר נקודות הזמן. בקריאה השנייה נדרשות לפעמים עשרות הצבעות על הסתייגויות וסעיפי חוק. הרוב להצעת הרפורמה צריך להיות מגויס גם בוועדה הדנה בנושא, בדרך כלל ועדת החוקה, חוק ומשפט. הרכב הוועדה שונה מהרכב המליאה ואינו משקף במדויק את ההרכב הסיעתי של הכנסת, בשל הבדלי הגודל בין שתי המסגרות האלה, עובדה שמקשה עוד יותר לגייס רוב יציב. על אלו נוסף במהלך השנים חסם נוסף של אישור בוועדת השרים לענייני חקיקה, שמשמעותו היא מעין מיסוד של החסם הקואליציוני שעליו נדון בהמשך.

10 החקיקה הנוגעת לטבע שיטת הבחירות לכנסת מובאת גם בסעיף 4 לחוק יסוד: הכנסת שתיקונה מחייב רוב של 61 חברי כנסת בכל הקריאות.

אנו רואים אפוא שאין מדובר בגיוס רוב חד־פעמי, אלא נדרש רוב בנקודות זמן שונות ובפורומים שונים. מקדמי הרפורמה צריכים לבנות רוב זה, להחזיק בו לאורך זמן ולעיתים אף לבנות אותו מחדש. כמו כן, צריך שיהיו מי שיובילו את מהלכי התיאום בין התומכים, כדי להתמודד עם התמרונים הפרוצדורליים של המתנגדים. תמרונים אלו עשויים לשמש להשהיית של חקיקה, ובסופו של דבר אף לבלימתה המוחלטת. מתנגדי הרפורמה עשויים לפעול לדחיית ההכרעה למועד נוח יותר מבחינתם, למשל כשהלחץ הציבורי קטן. השהיית החקיקה יכולה להימצא שקולה להצבעת נגד אם היא מובילה להקפאת הצעת החוק עד פיזור הכנסת, כך שקידומה יחייב התחלה מחדש של כל הליך החקיקה.

אימוץ רכיב אישי או רכיב אזורי מחייב כמובן שינוי חוק, ולכן הוא מותנה בהליך שחל על כל הצעת חוק. אם ידובר בהצעת חוק ממשלתית, יתקיימו הצבעות בשלוש קריאות במליאה והצבעה נוספת בוועדה. עם זאת, התרחיש הסביר בהתאם לניסיון העבר הוא שידובר בהצעת חוק פרטית, ואז יידרשו הצבעות בארבע קריאות במליאה ושתי הצבעות בוועדה. ייתכן שאימוץ רכיב אזורי יחייב גם את תמיכת רובם המוחלט של חברי הכנסת לאור הגדרת השיטה כ"ארצית" בסעיף המשוריין בחוק יסוד הכנסת. הדבר מחייב בסופו של דבר את פרשנות החוק, וקרוב לוודאי שהסוגיה תוכרע בבית המשפט. מכל מקום, בכל תרחיש קיימות כמה הזדמנויות למניעה מוחלטת של הרפורמה, לבלימתה או למצער לעיכובה.

2.2.2. המסורת המוסדית כגורם משמר

יחסי העוצמה בין מוסדות השלטון, ובכללם הסדרים מוסדיים, מוטמעים עמוק במסורת התרבותית, החברתית והפוליטית של כל מדינה. הנטייה של הדמוקרטיות האנגלו־סקסיות לכיוון הרובני והנטייה של הדמוקרטיות הקונטיננטליות לכיוון ההסכמי (Lijphart, 2012) הן דוגמה משכנעת לחשיבותו של ההסבר התרבותי. על פי רוב, שיטות הבחירה במדינות דמוקרטיות – כמו רכיבים נוספים במבנה המשטרים במדינות אלה, המגדירים את אופן חלוקת העוצמה בין מוסדות השלטון ובתוכם – נקבעות בעיתות של שינוי פוליטי וחברתי מהותי. במצב של יציבות יחסית, המאפיינת בדרך כלל דמוקרטיות

מבוססות, קשה לגייס תמיכה לנטישת מסורת מוסדית, במיוחד אם נדמה שהיא שהוכיחה את עצמה במבחן הזמן.

לפיכך כדי לקדם שינוי שיטה שיכלול הוספת רכיב אזורי או רכיב אישי יידרשו מקדמי השינוי לשכנע כי יש מקום לשינוי בנימוק שהשיטה "כבר לא עובדת" ואף להבהיר במפורש שהרכיב של יחסיות שיטת הבחירות לא ייפגע, מפני שגם אם הוא יושפע מהותית מאימוץ מחוזות, אין מדובר בשיטה רובית שבה "המנצח לוקח הכול". בתנאים הקיימים בישראל, שיטה יחסית-אזורית לא צפויה לפגוע בייצוג אוכלוסיות שמרוכזות באזורים גאוגרפיים כמו החרדים והערבים, וצפוי כי גם אוכלוסיות אחרות שמפוזרות יותר יסתגלו לשינוי השיטה ויזכו בייצוגן הראוי.

2.2.3. השיטה היחסית כהסדר רציונלי בחברה שסועה

הסדר מוסדי גם עשוי לשקף מאזן עוצמה מותאם ומתאים לתנאי החברה הנתונה ולפיכך גם להיתפס כהסדר שאין לשנותו (Lijphart, 2012). בחברה שסועה, פיזור עוצמה הוא צעד רציונלי של הרוצים לחיות במסגרת דמוקרטית משותפת; לעומת זאת, בחברה הומוגנית אפשר להימנע מחלוקת העוגה השלטונית. אשר לישראל, מקובל על חוקרים כי אימוץ היחסיות שהותאמה למציאות של קהילה וולונטרית טרום-מדיניתית בתקופת היישוב היה צעד רציונלי שסייע רבות בקידום מטרות בניו המדינה של התנועה הציונית. ההקצאה היחסית של משרות ציבוריות, ולפיכך גם של משאבים, נוצרה כדי למשוך גורמים שונים אל תוך מוסדות התנועה הציונית והיישוב המאורגן (הורוביץ וליסק, 1986). משקמה המדינה הריבונית, הפכה שאלת הזיקה בין אופי החברה למבנה מוסדות המשטר לסוגיה המרכזית בשאלת שיטת הבחירות. אפשר לטעון, אם כן, כי הסדר שפעל היטב בתקופת היישוב עשוי להתאים גם למדינה ריבונית שיש בה קבוצות חברתיות מגוונות שראוי להכלילן בתוך ההסדר הפוליטי.

המשבר שמתחולל בעת כתיבת שורות אלו, של ניסיון לשנות סדרי שלטון באמצעות רוב קואליציוני ולא דרך הסכמה רחבה, משקף שבירה של המסורת המוסדית ההסכמית. המשבר מבטא מעבר חד מפוליטיקה הסכמית לפוליטיקה לעומתית ומקוטבת. הוא מלמד כי מה שעבד כראוי לאורך שנים

כמנגנון מאזן בחברה משוסעת כבר לא עובד עוד, כנראה גם לנוכח ירידת קרנן של המפלגות בישראל (קניג וטוטנאור, 2017) והפיכתן למפלגות אישיות (פרידמן ורהט, 2025). הוספת רכיב אזורי ורכיב אישי, הצפויים לבזר עוצמה ואף ליצור מוקדי עוצמה חדשים, יכולה וצריכה להיות מוצגת לאור זאת כניסיונות להחזיר את המערכת המפלגתית והפוליטית לאיזון. כל זאת, כאמור, תוך כדי שמירה על רמת יחסיות שתאפשר ייצוג לכל הקבוצות הרלוונטיות בחברה ותשתף אותן בשיווי משקל זה.

2.2.4. הגנה על אינטרסים משוקעים כדי לשמר את השיטה

מפלגות ופוליטיקאים הפועלים במערכת פוליטית נתונה במשך שנים מחזיקים באינטרסים משוקעים, המעודדים את נטייתם לשמר אותה. לשון אחר, דווקא אלה המחזיקים במפתח לשינוי יעדיפו לשמר את ההסדרים שאפשרו להם להגיע למעמדם הדומיננטי. שחקנים אלו עשויים להיות מי שעיצבו מלכתחילה את ההסדרים המוסדיים. הם אף עשויים להתחיל את דרכם כמתנגדים להסדרים הללו, אך במשך הזמן להסתגל אליהם ואף למקסם באמצעותם את עוצמתם. בהתאם לחוכמה עממית בסיסית ולגישה הבחירה הרציונלית, צריך להסביר את פעולתם של שחקנים פוליטיים – יחידים ואף מפלגות – בשאיפתם למקסם את עוצמתם. תפיסה רווחת היא שעל פי רוב כוחות אלו יגנו על הקיים, על מה שהושג, וימנעו מסיכון, כלומר מהתוצאות הפוליטיות הלא ודאיות של רפורמה.

מקובל לתאר את ההסדר המוסדי ככזה המשקף שיווי משקל (equilibrium) בין האינטרסים של השחקנים המרכזיים במערכת. שיווי משקל זה עשוי לבטא חלוקה של עוצמה מיטבית בין השחקנים הפוליטיים שבידיהם המפתח לשינוי מבנה המשטר, או במצבים מסוימים (בכללי משחק המוסברים באמצעות תורת המשחקים, למשל "דילמת האסירים"), חלוקה תת־מיטבית של עוצמה. גם שינוי בסביבה החברתית, או שינוי פוליטי, לא יובילו על פי רוב, לפי תפיסה זו, לרפורמה במבנה המשטר. בתנאים אלו, בדרך כלל, תהיה העדפה להסתגלות על פני רפורמה, אפילו בתגובה לבעיות חדשות או לכניסת שחקנים חדשים למשחק. העדפה שיטתית זו נובעת מכך שהסתגלות כרוכה במחיר נמוך יותר מזה של רפורמה, ותוצאותיה ודאיות יותר.

מקובל לבטא את היציבות הזו של שיטת הבחירות ואת אי-הרצון לשנותה במשפט "הציפייה שפוליטיקאים יתמכו בשינוי שיטת הבחירות היא כמו הציפייה שתרגולי ההודו יצביעו לטובת חג ההודיה [שבו כידוע נהוג לאכול תרגולי הודו]". פוליטיקאי שנבחר בשיטה מסוימת לא ישנה את השיטה שבה נבחר, ואם יעשה כן – הדבר משול להתאבדות פוליטית. משפט זה אולי מציע הסבר על הטיה קיימת לטובת הסדר הקיים, אך מתעלם מכך שאימוץ רפורמה עשוי להוביל לרווח של פוליטיקאים ומפלגות מסוימים, אם כי לאו דווקא של מי שיוזם רפורמה זו ומקדם אותה. כך למשל דווקא תומכי הבחירה הישירה לראשות הממשלה בישראל הם אלו שנפגעו מאימוץ השיטה, ואילו מתנגדיה נהנו ממנה (Rahat, 2004). גם במקרים שבהם הועלה אחוז החסימה היו לכך תוצאות בלתי צפויות שפגעו לעיתים דווקא ביוזמי השינוי וסייעו למתנגדיו.¹¹ משמע, לפוליטיקאים אין דרך לחזות השפעות של שינוי שיטה על גורלם הפוליטי. הפוליטיקה של הרפורמה, כלומר הפוליטיקה של בניית קואליציות בעד שינוי שיטת הבחירות או נגדה, אינה מבוססת על חישוב מושכל של אינטרס, אלא על ניצול הזדמנויות בהינתן תפיסות וידע על הקיים ועל השינויים המוצעים. לפיכך מחקר זה מבקש לעמוד על הבנת דרך מחשבתם של אלה שעשויים לחולל שינוי או לבלום אותו. אנו לא מציעים לנצל חוסר ידע או תפיסות מוטעות, אלא גורסים כי ידע המבוסס על הכרת שיטות הבחירה והשפעותיהן יניע רבים, ובכללם הנבחרים, לתקן את שיטת הבחירות.

אימוץ שיטת בחירות עם רכיב אזורי ועם רכיב אישי יחייב מהלכי הסתגלות מצד המפלגות והפוליטיקאים. המפלגות יידרשו להתארגן באופן מבוזר יותר כדי להתאים את עצמן למחוזות הבחירה ואף להקפיד כי מועמדיהן יהיו מקובלים על תושבי האזור וימשכו מצביעים אליהן, ואילו הנבחרים

11 כך למשל היו בימין מי שקידמו את העלאת אחוז החסימה מ-1% ל-1.5% בשנת 1991 כדי לחסום את רשימת השמאל הלא ציוני, הרשימה המתקדמת לשלום. מטרה זו הושגה אומנם בבחירות 1992, אולם אחוז החסימה נמנע גם ייצוג למפלגת הימין "התחייה". כך נוצר רוב של 61 מושבים ממפלגת העבודה ושמאלה אשר אפשר את קידום הסכמי אוסלו. היו מי שקידמו את העלאת אחוז החסימה בשנת 2014 כדי לחסום את המפלגות הלא ציוניות. בתגובה יצרו מפלגות אלו ברית אלקטורלית ("הרשימה המשותפת"), וכך זכו בשיעור הייצוג הגבוה ביותר בחלודותיהן.

יאלצו לטפח בסיס תמיכה מקומי ואישי. לכאורה, השינוי יכול להיתפס כמאיים על אלה שנבחרו בשיטה הקיימת, ואולם למעשה, לחברי הכנסת, בהיותם מכהנים, יש נקודת פתיחה טובה לטיפוח בסיס תמיכה לעומת רוב קוראי התיגר מחוץ לכנסת. זאת ועוד, שימור יחסיות הבחירות ימנע, כאמור, שינוי דרמטי של השיטה, בניגוד למשל להחלת הבחירה הישירה שהביאה לירידת כוחן של המפלגות הגדולות ולעלייה תלולה בכוחן של המפלגות הסקטוראליות (ראו קניג ואחרים, 2004).

2.2.5. רוב לשינוי אך אי-הסכמה על התוכן

הסכמה על תוכן הרפורמה היא תנאי לגיוס רוב תומך ולתיאום פעולות השחקנים המרכיבים את הרוב הזה. שינוי מחייב יצירת הסכמה רחבה ויציבה, ואילו ההסדר הקיים הוא ברירת המחדל. כאשר יש רוב התומך בשינוי אך אין הסכמה על מהות השינוי, ההסדר המוסדי הקיים – הנתמך בידי מיעוט – יחזיק מעמד. היעדר הסכמה, שיכול לגרום להעלאת כמה חלופות של רפורמות בשיטת הבחירות זו מול זו, עשוי ליצור מצב שבו יועדף המצב הקיים על פני כל אחת מהרפורמות. חלופה אפשרית למצב הקיים תידחה הן בידי תומכי הסדר הקיים והן בידי המצדדים בחלופות האחרות. היעדר הסכמה על מהי החלופה המועדפת עשוי להוביל להשהיית ולקבורתה של היוזמה, למשל בוועדה בכנסת שתעדיף לעסוק בנושאים מוסכמים יותר אשר עומדים על סדר היום. זאת ועוד, גם אם יש רוב שמעדיף את הרפורמות המוצעות על פני המצב הקיים, הרי שדבקות כל אחד ממחנות השינוי בגרסת הרפורמה שלו – בתקווה שהאחרים ייסוגו משלהם ויתמכו בחלופה שלו, שבעיניהם היא עדיפה מהמצב הקיים – עשויה להוביל לכך שבסופו של דבר לא יאומץ שום שינוי. זה יקרה למשל אם הדחייה בעיסוק ברפורמה תימשך עד שייסגר חלון ההזדמנויות בשל שינוי דרמטי בסדר היום או שינויים בחלוקת העוצמה בעקבות שינוי קואליציוני או בחירות.

גם אם תושג הסכמה על אימוץ הרכיב האזורי והרכיב האישי בשיטת הבחירות, אפשר לצפות לאי-הסכמות רבות לגבי פרטי הרפורמה, למשל: האם כל המועמדים ייבחרו במחוזות בחירה או רק חלקם? מה יהיה גודל המחוזות וכיצד ייקבעו גבולותיהם? מה תהיה מתכונת הרכיב האישי ובאיזו

מידה תינתן לבחור השפעה על הרכב הרשימה? סוגיות אלו ועוד רבות אחרות עשויות להאריך את הדיון על הרפורמה, ובמקרה שכל צד יתבצר בעמדתו אף לאפשר למתנגדי השינוי לבלום אותו בזכות אי-הסכמות במחנה השינוי, גם אם יהיה לו רוב. רצון טוב, שימוש בייעוץ מקצועי שיעמוד על תוצרים צפויים של השיטה, ושימוש ברכיבים קיימים בישראל ובעולם – יאפשרו להתגבר על חסם זה. כך למשל אפשר להיעזר בנפות משרד הפנים כבסיס לחלוקת מחוזות בחירה או בכללי ההצבעה האישית הפועלים בהצלחה במדינות אחרות.

2.2.6. פוליטיקה קואליציונית כמכשול לשינוי

כל חברה חיונית בקואליציה, שבלעדיה מתערער הרוב בפרלמנט, מחזיקה בכוח וטונג קידום רפורמה. אפילו מיעוט קטן בקואליציה יכול לבלום חלופה הנהנית מתמיכת הרוב בפרלמנט. מיעוט שכזה יכול להציע תמיכה בצעדים אחרים של הממשלה הקואליציונית לטובת הסרת הרפורמה מסדר היום. הוא גם יכול לאיים בהפלת הממשלה אם תקודם יוזמת הרפורמה בפרלמנט. בישראל היה בכנסת רוב שתמך במשך זמן רב בשינוי שיטת הבחירות, אך שינוי זה לא קודם מפני שאיים על שלמות הקואליציות. רפורמות קודמו כאשר הלחץ הקואליציוני פחת, כלומר בעת משברים קואליציוניים או ערב בחירות (Rahat, 2008).

כאמור, הפוליטיקה הקואליציונית היא חסם מרכזי בישראל להחלת רפורמה כיוון שכל רכיב חיוני בקואליציה מסוגל לבלום אותה, גם אם היא זוכה לתמיכת הרוב בכנסת. דרך אחת להתגבר על חסם זה היא לשכנע כל חבר בקואליציה שהשינוי לא יפגע בו, ואפילו יסייע לו להגביר את כוחו. אולם דומה שיש מפלגות – בעיקר החרדיות והערביות – שעמדתן הבסיסית היא שמרנית, ולפיכך יהיה קשה מאוד לרתום אותן לשינוי, אף כזה שברור שלא יפגע בייצוגן לאור יחסיות הבחירות ואופן הפיזור של אוכלוסיית בוחריהן. הרכיב האישי, הגם שהוא פופולרי בציבור וסביר שגם בקרב רוב חברי הכנסת – בהנחה שייבנו את העוצמה שהוא מעניק להם – עלול להיתקל בהתנגדות מצד אלה שנהנים משליטה רבה בשיטה הקיימת, הלוא הם מנהיגי המפלגות (כפי שיוצג בהמשך בפירוט בפרקים 4 ו-5).

2.2.7. סיכום ביניים: חסמים מפני שינוי שיטת הבחירות

מנינו שישה חסמים שעומדים בפני מי שמבקש לתקן שיטות בחירה. יש לזכור כי מי שמבקש לשנות את שיטת הבחירות אמור לגבור על החסמים הללו. לשם כך, על מתקני השיטה להתמודד עם מגוון אתגרים שנוגעים לתפיסות תרבותיות וערכיות ולאינטרסים של השחקנים הרלוונטיים במערכת, ובייחוד של הפוליטיקאים הנבחרים, שעתידים להיות מושפעים מהשינוי. הן התפיסות הערכיות והן תפיסת האינטרסים מושפעות מהידע ומן ההבנה שנמצאים בידי השחקנים הללו, ובכך נעסוק בחלק הבא.

2.3. ידע פוליטי, ידע על שיטות בחירה ותפיסות בדבר השינויים הרצויים

ידע פוליטי על האופן שבו המוסדות הפוליטיים פועלים בכלל, ועל שיטת הבחירות בפרט, עשוי להיראות דבר בסיסי בחברה דמוקרטית. ידע על שיטת הבחירות מאפשר לאזרחים להצביע בבחירות באופן מושכל ולנסות להבטיח כי קולם ישפיע, ולפוליטיקאים הוא מאפשר להתמודד בצורה שתאפשר להם למקסם את התמיכה של האזרחים בהם ולאפשר להם לקדם את האינטרסים והאידיאולוגיה שבשם הם מתמודדים ונבחרים. המחקר מראה כי תכונות שיטת הבחירות משפיעות על שיקולי המצביעים שנוטים, למשל, במדינות עם שיטה רובית, להצביע למפלגות גדולות, יותר מאשר אלו המצביעים במדינות עם שיטות יחסיות (לעיל כינינו זאת ההשפעה ההתנהגותית של שיטת הבחירות). עם זאת, המחקר המתמקד באוריינות הפוליטית מציג תמונה מורכבת בדבר הידע על שיטות בחירה ועל העדפות הקשורות בהן בקרב מומחים למדע המדינה, הציבור הרחב והאליטות הפוליטיות. נתייחס להלן לכל אחת מן הקבוצות.

2.3.1. מומחים

העיסוק בשיטות בחירה הוא מורכב, ולפיכך טענו חוקרים, אשר בחנו מחקרים קיימים בנושא הידע של הציבור לגבי שיטות בחירה ותכונותיהן, כי

יש להיות זהירים בהפקדת ההכרעה בנושא בידי הציבור משום ש"רק מיעוט באוכלוסייה מסוגל להבין באופן מלא את האידאליים ואת עקרונות היסוד של שיטות בחירה. הגם שאנו מאמינים כי מקבלי ההחלטות צריכים לשקול את העדפות הציבור, ההחלטה עצמה [בנושא שיטת הבחירות הראויה] עדיף שתישמר למומחים" (Jankowski et al., 2022, p. 596).

ואכן, חוקרים לא מעטים הקדישו ומקדישים חלק ניכר ממחקרם לניתוח תכונות של שיטות בחירה ותוצאותיהן, ואפילו בקרבם שוררת הסכמה על תובנות מעטות בלבד. סקר שנעשה בקרב מומחים לפני כשני עשורים מצא כי יש העדפה לשיטות מעורבות או לשיטת הקול היחיד הנייד¹² (שניתן לכנותן "שיטות האמצע") על פני שיטות כמו השיטה הרובית החד-נציגית הנהוגה בבריטניה או השיטה היחסית-רשימתית הנהוגה בישראל. שיטות אלו משלבות לכאורה את הטוב שבשני העולמות: יחסיות עם פיצול מפלגתי קטן יחסית, ומפלגתיות עם מידה מדודה של הצבעה אישית (Shugart and Wattenberg, 2001). אולם הנימוקים להעדפות לא היו ברורים או מבוססים דיים, והצביעו על היעדר ממצאים משכנעים, מגובי מחקר ומוסכמים לגבי שיטות אלו (Bowler and Farrell, 2006). לפי מחקר זה של באולר ופארל שיטות כמו השיטה המעורבת היחסית או שיטות הקול היחיד הנייד ממוקמות באמצע הרצף לא מסיבות פוזיטיביות אלא מסיבות נגטיביות: משמע, לא משום שהן מממשות ערכים נורמטיביים חשובים, אלא משום שהן נראות מתונות יחסית (Bowler et al., 2005, p. 13).

12 שיטת הקול היחיד הנייד (single transferable vote) היא שיטה יחסית המיושמת במחוזות בחירה רב-נציגיים. היא מאפשרת לבוחרים לדרג מועמדים לפי העדפתם. הבוחרים יכולים להביע תמיכה לסירוגין במועמדים מכמה מפלגות שונות. ההצבעה מבוססת בעיקרה על הצבעה אישית של הבוחרים למספר מועמדים. הבוחרים מדרגים את המועמדים לפי המועמד המועדף עליהם ביותר בסדר יורד. כאשר נספרים הקולות במחוז נקבעת מכסה למושב שעומדת על מספר הקולות המינימלי שנדרש לזכייה (קול אחד יותר מסך הקולות במחוז חלקי מספר המושבים במחוז ועוד אחד). מועמד שמגיע למכסת קולות אישיים במחוז הוא זה שנבחר. הקולות העודפים שלו, מועברים לפי ההעדפות השניות המופיעות באותם פתקי ההצבעה. בשלב זה, נמחק המועמד שזכה במספר הקולות הנמוך ביותר אחרי ההעברה. ההעדפות השניות של מצביעי המועמד החלש מועברות ליתר המועמדים וחוזר חלילה עד שכלל המושבים מאוישים. שיטה זו אינה שכיחה, והיא מיושמת בבחירות לפרלמנטים באירלנד ובמלטה (אטמור, 2010).

מאז שבאולר ופארל ערכו את מחקרם על עמדות ותפיסות של מומחים בעניין שיטות הבחירה השונות חלפו כ־20 שנה (Bowler and Farrell, 2006), ומחקר שיטות הבחירה התקדם. לידע הרב בנושא יחסיות שיטות הבחירה ותוצאותיהן הפוליטיות התווסף ידע רב בנושא הרכיב האישי (לעומת הרכיב המפלגתי) בשיטות הבחירה, ובכלל זאת לגבי תוצאותיו הפוליטיות (Passarelli, 2020; Renwick and Pilet, 2016).

גם במקרה הישראלי שוררות מחלוקות בין מומחים לגבי שיטת הבחירות הרצויה: יש הקוראים לאימוץ שיטת בחירות של מחוזות בחירה חד־נציגיים (בן־זקן ואלבז, 2024), ויש התומכים באימוץ שיטה יחסית אזורית רב־נציגית (אטמור ורהט, 2008) ולשילובה עם פתק פתוח למחצה (אטמור ואחרים, 2009; פרידברג ואטמור, 2013א). ועדת נשיא המדינה לבחינת מבנה הממשל (2007), אשר עסקה ברפורמה במבנה המשטר בישראל, המליצה על אימוץ של שיטת בחירות יחסית עם פתק פתוח למחצה שמשלבת מחוז בחירה ארצי שבו 60 מושבים ו־17 מחוזות בחירה קטנים של 2–5 נציגים. המרכז להעצמת האזרח הציע אימוץ של שיטה עם פתק פתוח למחצה (גוטמן ואחרים, 2022), וכמותם גם פורום קהלת, אשר הציע רכיבים נוספים (דיסקין ונבון, 2016), אך ללא רכיב אזורי. כמו כן עלו יוזמות נוספות לתיקון שיטת הבחירות, כאלה שזכו לגיבוי מצד מומחים וכאלה שהיו נתונות למחלוקת קשה (כסיף, 2008; Rahat, 2008).

2.3.2. הציבור

יש מקרים בעולם הדמוקרטי שבהם נשאל הציבור לדעתו בנושא של שינוי שיטת הבחירות. זה קרה למשל בניו זילנד כבר בשנות ה־90 של המאה ה־20 בשני משאלים על תיקון שיטת הבחירות שהובילו להחלפת השיטה הרובית החד־נציגית (כנהוג בבריטניה) בשיטה מעורבת יחסית (כנהוג בגרמניה). זה קרה שוב בניו זילנד בשנת 2011 במשאל עם נוסף שביקש לברר אם לשמר את השיטה שאומצה או לשוב לשיטה הקודמת (Renwick and Vowles, 2022). בכמה פרובינציות קנדיות נערכו אספות אזרחים, ולאחר מכן אף משאלי עם בנושא זה. בשנת 2006 נערכה בהולנד אספת אזרחים שעסקה בנושא שיטת הבחירות, שבסופו של דבר לא הובילה לשינוי (Fournier et al., 2011).

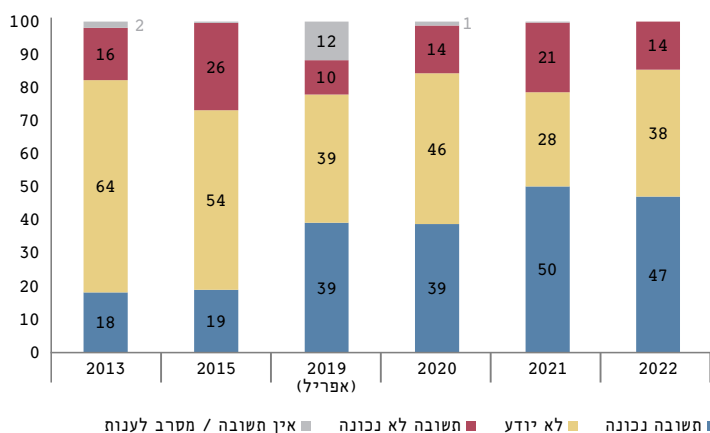
מחקרים מצאו כי מה שמניע אזרחים לתמוך במשאלי עם בשינוי שיטת בחירות או להתנגד לו הוא בראש ובראשונה עמדת המפלגה שבה הם תומכים בנושא. אולם גם ערכים חברתיים, כגון הוגנות השיטה, וגם עמדה ביקורתית לגבי המצב הכלכלי מילאו תפקיד בעיצוב עמדותיהם (Aimer and Miler, 2002; Riambau et al., 2021).

מחקרים בדקו גם את הידע של הציבור על שיטות בחירה ועל תוצאותיהן. הממצאים מראים רמת ידע לא גבוהה, שהושפעה במיוחד ממידת העניין של האזרחים בפוליטיקה ומרמת השכלתם (Karp, 2006). הם מצאו גם כי הידע לגבי השיטות המורכבות נמוך ואינו מספק (Jankowski et al., 2022). מתוך כך שדווקא השיטות המורכבות הן העדיפות בעיני המומחים וגם בעיני אזרחים שנחשפו אליהן באספות אזרחים בפרובינציות הקנדיות (Fournier et al., 2011; Gibson, 2007; LeDuc, 2011), עולה פרדוקס – השיטות הנתפסות כטובות יותר הן המובנות פחות, אפילו בקרב מומחים. לעומת זאת, היעדר ידע על שיטות מעורבות בניו זילנד ובגרמניה לא נמצא כגורם המשפיע במובהק על התנהגות בוחרים במדינות המשתמשות בשיטות הללו (Karp, 2006).

אין מחקר רב על היקף הידע על שיטת הבחירות בישראל בקרב הציבור הרחב, אבל מהמעט שיש אפשר להיווכח שהוא אינו מקיף. במסגרת סקרי הבחירות בישראל ([The Israel National Election Studies – INES](#)), שנערכים לפני הבחירות לכנסת בקרב מדגם מייצג באוכלוסייה הישראלית, נשאלה שאלת ידע אחת על שיטת הבחירות הישראלית: "למיטב ידיעתך, מהו אחוז החסימה בבחירות לכנסת?". תרשים 1 מראה שערב בחירות 2013, רק 18% השיבו נכון על שאלה זו (אחוז החסימה עמד אז על 2%). ערב מערכת הבחירות של 2015, לאחר העלאת אחוז החסימה בשנת 2014 (ל-3.25%), שיעור המשיבים נכונה נותר דומה ועמד על 19%. במערכות הבחירות הבאות ניכרה עלייה בידע בנושא, אולי משום שבמערכות אלו נושא אחוז החסימה מילא תפקיד חשוב עקב תחרות צמודה בין הגושים הפוליטיים. במערכת הבחירות שהתקיימה באפריל 2019, 39% מהמרואיינים ידעו לנקוב נכונה בגובה אחוז החסימה. במערכות הבחירות הבאות ניכרה עלייה נוספת, ובערב בחירות 2021 ו-2022 כ-50% מהנשקרים השיבו תשובה נכונה.

תרשים 1

התפלגות המשיבים במערכות הבחירות בין השנים 2013 ל-2022 על השאלה: "למיטב ידיעתך, מהו אחוז החסימה בבחירות לכנסת?" (ב-%)

מספר המשיבים בכל סקר: ב-2013: 1,718; ב-2015: 1,595; באפריל 2019: 1,614; ב-2020: 872; ב-2021: 1,816; וב-2022: 1,582. השאלה לא נשאלה בסקר שנערך לפני מערכת הבחירות של ספטמבר 2019.

מקור: The Israel National Election Studies - INES

2.3.3. האליטה הפוליטית

אחת הגישות שבאמצעותה מסבירים עמדות של פוליטיקאים, ולעיתים גם של בעלי עניין נוספים (למשל פעילי חברה אזרחית וראשי קבוצות אינטרס), לגבי שינוי שיטת הבחירות היא גישת הבחירה הרציונלית. לפי גישה זו, הפוליטיקאים מסוגלים להעריך אם שינוי בשיטת הבחירות תואם את האינטרסים שלהם להגדלת עוצמתם, או שהוא פוגע בהם, ומכך גם נגזרות תמיכתם ברפורמה או התנגדותם לה (Bueno de Mesquita, 2000). אולם גישה זו לוקה בחסר משתי סיבות עיקריות. הסיבה הראשונה היא ההנחה

שבידי הפוליטיקאים אכן יש הידע הדרוש כדי להעריך באופן מושכל את ההבדלים בין שיטות הבחירה ולעמוד על תוצאותיהן הפוליטיות. מחקרים שהשוו באופן שיטתי בין חברי אליטות פוליטיות לבין הציבור ערערו על התפיסה שלפיה הפוליטיקאים אכן יש יכולת טובה יותר מהציבור לעשות הערכות מושכלות ולקבל בעקבותיהן החלטות מושכלות (Kertzer, 2022; Sheffer et al., 2018; Walgrave et al., 2023).

הסיבה השנייה לכך שקשה להעריך שהפוליטיקאים אכן מסוגלים לבחון באופן מושכל את הדברים היא שהידע על דרך הפעולה של שיטת הבחירות הוא חלק בלתי נפרד מהפוליטיקה של הרפורמה, כלומר מהניסיון לשכנע לתמוך ברפורמה או להתנגד לה. במילים אחרות, המידע לגבי השפעת השיטה נתון במחלוקת בין המתנגדים לקידומה לבין התומכים בכך, ויתרה מכך הוא גם נתון למניפולציות. פוליטיקאים אכן פועלים לפי האינטרס שלהם לשמר את עוצמתם ואף להגדילה, אך כדי להעריך בוודאות כיצד תפעל השיטה, לטובתם או לרעתם, הם זקוקים למידע שלא תמיד נמצא בידיהם. כך, בישראל, מרבית המפלגות והפוליטיקאים אשר תמכו באימוץ שיטת הבחירה הישירה תמכו גם בביטולה משהתבררה להם דרך פעולת השיטה ומשהתבררו תוצאותיה, ולהפך (Rahat, 2006).

מחקר נוסף המערער על התפיסה שלפיה פוליטיקאים בקיאים בכללי המשחק שבו הם משתתפים נערך בפולין. המחקר מצא שפעילי חברה אזרחית הכירו את השינוי בשיטת הבחירות שחל בבחירות המקומיות בשנת 2014 טוב יותר מאשר חברי מועצה שהתמודדו בבחירות במסגרת הכללים החדשים (Kwiatkowska and Czeńnik, 2020).

ההנחה שפוליטיקאים יודעים לחזות מה שאפילו מומחים חלוקים עליו אינה סבירה. ציפייה ריאלית היא שרמת הידע של האליטה תהיה אולי גבוהה במעט מן הרמה הכללית בציבור, ולו מפני שהאליטה הפוליטית עוסקת בנושא זה, ושיטת הבחירות היא הדבר שחורץ את גורלם הפוליטי של הפוליטיקאים המכהנים. האליטה הפוליטית – לרבות פעילי חברה אזרחית וקבוצות אינטרס – מתאפיינת ברמת עניין גבוהה בפוליטיקה ובהשכלה יחסית גבוהה, שני משתנים שנמצאו מתואמים עם ידע רב יותר בנושא. עם זאת, ברור שרמת הידע תהיה נמוכה מזו של המומחים בנושא. האליטות

הפוליטיות, ובהן מובילי דעת קהל, עוסקות בנושאים רבים ומגוונים, ואילו המומחים מקדישים חלק ניכר מהקריירה שלהם ללימוד ולמחקר של נושא ספציפי זה.

2.3.4. סיכום ביניים: ידע ושיטת הבחירות

לפי מחקר שנערך לפני שני עשורים הידע של המומחים בשיטות בחירה כלל וכלל אינו מושלם והוא אף נשען לעיתים על העדפות לא מבוססות. עם זאת, מאז זוהו חלק מהחוסרים בידע ונעשתה כבדת דרך ארוכה ורבה בהבנת פעולתן ותכונותיהן של שיטות בחירה, מעבר לרכיב הידוע והמוכר של יחסיות השיטה. הציבור מצידו, באופן לא מפתיע, אינו בקיא ברזי שיטות הבחירה, אף שהוא התבקש פעמים ספורות להכריע במשאל עם על שימור שיטה קיימת או החלפתה. נציין כי לעיתים קיבל הציבור חומר עזר והסברה מתאימה בסוגיה הנידונה, ולעיתים לאו.

מעט מאוד ידוע על הבנתם של פוליטיקאים ומובילי דעת קהל רלוונטיים אחרים. המחקר לגבי אלו נע בין ההנחה הלא סבירה שהם יודעים לנבא מה תהיה תוצאת שינוי שיטת הבחירות, אפילו בתנאי אי־ודאות גבוהה, לבין ערעור אמפירי משכנע על תפיסה זו. אולם אין בידינו מיכוי, אפילו ראשוני, של התפיסות והידע של האליטות בישראל בנושא זה של שיטת הבחירות ותוצאותיה הפוליטיות. כיוון שזו הקבוצה הצפויה לעסוק בהובלה ובבלימה של תיקונים בשיטת הבחירות, חשוב מאוד להשלים את הידע החסר הזה, ובכך נתמקד בחלקים הבאים של מחקר זה.

שער 2

**ניתוח התפיסות והידע
של מובילי דעת קהל בישראל**

אוכלוסיית המחקר ושיטת המחקר

המחקר נערך בסוף שנת 2024 ובראשית שנת 2025, ובמסגרתו ראינו 26 מובילי דעת קהל.¹³ הנמנים עם קבוצה זאת מאופיינים ביכולת השפעה רבה יחסית על עיצוב סדר היום, בכושר לשכנע אחרים הרואים בהם מובילים ומנהיגים, ביכולת לטעון כי דעתם מייצגת תומכים ועמיתים בהיבטים פוליטיים, חברתיים ומקצועיים, ובקרבתם היחסית למוקדי הכוח הפוליטי. מדובר בקבוצה שאת חבריה אפשר גם לשייך לאליטה הפוליטית.

במחקר השתתפו 12 חברי וחברות כנסת ו־14 מרואיינים ומרואיינות נוספים ממכוני מחקר ומארגוני חברה אזרחית; 9 מחברי הכנסת שראינו היו חברי כנסת בעת הריאיון ו־3 נוספים היו חברי כנסת לשעבר. מדובר בפוליטיקאים מ־9 מפלגות שונות, מהימין הקיצוני ועד השמאל הלא ציוני, דתיים ולא דתיים (עם זאת, לא עלה בידינו לראיין פוליטיקאי חרדי). בקבוצה זו הצלחנו לראיין רק 2 נשים ו־10 גברים, כך שייצוג הנשים בקרבם נופל אפילו מייצוגן בכנסת (כרבע בעת כתיבת שורות אלו). כמו כן הצלחנו לראיין 2 מובילי דעת קהל ערבים. 14 מרואיינים ומרואיינות נוספים היו ממכוני מחקר ומארגונים חברתיים מגוונים, מארגוני המחאה ועד לתומכי ההפיכה המשטרית ומקדמיה. בקרב אוכלוסייה זו ראינו 4 נשים לעומת 10 גברים. בעת כתיבת שורות אלו, אחרי קיום הראיונות, 3 ממובילי דעת הקהל הפכו למתמודדים ברשימות שונות בבחירות לכנסת ה־26.

בחרנו בשיטת מחקר של ריאיון חצי־פתוח עם 25 שאלות (ראו נספח 2), והתאמנו אותה במיוחד לאוכלוסיית המחקר שבה התעניינו – מובילי דעת קהל – ולמטרת מחקרנו: להבין את תפיסותיהם לגבי הרפורמה הרצויה (והלא רצויה) בשיטת הבחירות, את המוטיבציות שלהם, את תפיסותיהם

13 במסגרת המחקר נעשו שלושה ראיונות מקדמיים ("פילוט") עם בעלי ובעלות תואר בוגר או תואר מוסמך במדע המדינה באוניברסיטה העברית. הראיונות המקדמיים סייעו לטייב את השאלות.

כולל התנגדותם לרפורמה או תמיכה בה, את הערכתם בדבר סיכויי העברתה ואופן העברתה, וכן את מידת בקיאותם בתחום שיטות הבחירה.¹⁴

אסטרטגיית המחקר מבוססת על התפיסה שלפיה אי־אפשר להבין את הפוליטיקה של הרפורמה – קידום או בלימה של רפורמות בשיטות בחירה – באמצעות שימוש בגישות "רזות" שעושות רדוקציה של המאבק. דוגמה מובהקת לכך היא הגישה הרציונלית המציגה את המאבק לקידום רפורמה כמשחק יחיד בין כמה שחקנים בעלי ידע מספיק והעדפות ברורות לגבי חלופות שתוצאתם צפויה להיות חיזוק עוצמתם הפוליטית או צמצומה. רק גישה מרחיבה מאפשרת לנתח את המאבק להובלת הרפורמה ובלימתה. מדובר במהלך מורכב מעצם טיבו, בעל כמה שלבים, עם מערכי שחקנים משתנים, המתקיים בתנאי אי־ודאות שבהם לא ברור לגמרי מי יצאו נשכרים ומי יפגעו מאימוץ הרפורמה (Rahat, 2004). לנוכח טיבו של מאבק זה, יש מקום להבין את התפיסות של השחקנים ואת המוטיבציות שלהם; את ההבנה שלהם על אודות היתכנות המהלך לשינוי ולרפורמה; ואת מגבלות הידע שלהם.

המחקר הוצג בפני המרואיינים ככזה הבודק "תפיסות של מובילי ומובילות דעת קהל בפוליטיקה ובחברה הישראלית בנוגע לרפורמות פוליטיות", ולא אוזכרה התמקדותנו ברפורמה בשיטת הבחירות. בתחילת הראיון ניסינו ללמוד אם שיטת הבחירות נכלל אצל המרואיין במניין שלוש הרפורמות המוסדיות החשובות בעיניו. מייד אחר כך שאלנו: מהם יתרונותיה וחסרונותיה של שיטת הבחירות הקיימת? האם צריך לתקן אותה? מהן הסיבות שיש לשנותה או לשמרה? אחר כך, ביקשנו להבין את אופי השינוי הראוי בשיטת הבחירות: אילו רכיבים המרואיינים מציעים לתקן? מהי שיטת הבחירות האידאלית בעיניהם? במהלך הראיון גם שיבצנו – כפוף לשיקולים מתודולוגיים לגבי המיקום האופטימלי של השאלות כדי שלא ליצור הטיה בתשובות – שאלות שונות לתפיסת רכיבי השינוי הרצוי: אפשרויות של אימוץ מחוזות בחירה, של רכיב אישי, של שיטה המשלבת מחוזות בחירה

14 לדיון ביתרונותיו ובמגבלותיו של ראיון כשיטת מחקר ראו Rathbun, 2008.

ומחוז בחירה ארצי ושל הגדלת מספר חברי הכנסת בשילוב תיקון של שיטת הבחירות.

לאחר מכן פנינו להעריך את היתכנות השינוי, כלומר את החסמים וההזדמנויות לתיקון שיטת הבחירות: שאלנו את המרואיינים איזו שיטת בחירות תשרת באופן הטוב ביותר את חברי הכנסת המכהנים ואת המפלגות שאליהן הם משתייכים או שבהן הם תומכים? האם יש סיכוי שרפורמה בשיטת הבחירות תעבור את כל שלבי החקיקה? האם ניתן לגבש תמיכה בקואליציה לרפורמה או רוב בכנסת לכך? באילו תנאים או נסיבות ניתן לקדם רפורמה (חלונות הזדמנות)? האם ניתן ליצור לחץ ציבורי והאם הוא יתרום לקידום השינוי?

השאלון מסתיים בשאלות ידע. חלק זה נפתח בשאלות פתוחות שנגעו בדמיון ובשוני בין שיטת הבחירות לכנסת בישראל לבין שיטות בחירה הנהוגות בדמוקרטיות אחרות. אחר כך הובאו שאלות שהתמקדו במאפייני השיטה המרכזיים: רוביות או יחסיות; שימוש במחוזות בחירה; קיום רכיב של הבעת העדפה אישית למועמד או מועמדים.

השאלון מסתיים בשאלה שבה רצינו שהמרואיין יסכם באופן ממצה את תפיסתו על שיטת הבחירות בישראל. שאלה זו סייעה לנו לבחון במידת מה אם המרואיין סיים את הריאיון במקום שבו התחיל אותו, או שעצם העיסוק בנושא הוביל אותו לתפיסה שונה מעט בדבר שיטת הבחירות או להצדקה שונה שלה. נציין שהתשובות על השאלות מוצגות לא בהכרח לפי הסדר של הריאיון (ראו נספח 2), אלא לפי הנושאים שהצגנו לעיל.

פרק 4

תפיסות וידע של מובילי דעת קהל בישראל בנושא שיטת הבחירות והרציות וההיתכנות לתיקונה

בפרק זה נציג את ניתוח הראיונות. תחילה, נביא את התרשמותנו הכללית מאוכלוסיית המרואיינים, ואחר כך ננתח את מקבצי השאלות לפי נושאים. נבחן היכן ניצב תיקון שיטת הבחירות בסדר היום של הנשאלים לעומת רפורמות אחרות; כיצד הם רואים את היתרונות והחסרונות של השיטה הקיימת; האם יש לתקן את שיטת הבחירות, ואם כן – מה יש לתקן בה; ולמי יועיל תיקון השיטה. כמו כן נשאל לגבי היתכנות הרפורמה ונבחן אם אפשר להתגבר על החסמים העומדים בדרכה. נחתום בניתוח הידע של הנשאלים על בסיס שאלות שמתייחסות לרכיבים שונים בשיטות הבחירה ולמתרחש בעולם הדמוקרטי.

4.1. התרשמות כללית

כל המרואיינים והמרואיינות הצטיירו כאנשים דעתנים ובעלי עניין רב בבעיות השעה. הדבר ניכר במיוחד בכך שרבים מהם קישרו בין נושאים שעמדו במרכז סדר היום של פעילותם לבין שאלות הריאיון. באופן כללי, השתקפו פערי ניסוח והבנה בין הנשאלים. חלקם באו לריאיון עם סדר יום מוכן בדבר רפורמות פוליטיות, שלא היה בהכרח קשור לשאלות עליהן נשאלו, ונאלצנו לנווטם שוב ושוב, בעדינות, אל השאלות שבהן עסקנו. היו בהם מי שבביטחון רב הציגו בפנינו משנה סדורה כמעט בכל נושא שנשאלו עליו; היו מי שהודו שאינם בקיאים או אינם יודעים מספיק. בסך הכול דובר בשיתוף פעולה מרשים מצד אנשים עסוקים שהקדישו לנו מזמנם. נראה גם כי ככל שהריאיון התקדם כך תשומת הלב של המרואיינים הלכה והתמקדה בשיטות בחירה ובתכונותיהן. התפתחות זו מעידה על אופיו הכללי של הריאיון כפי שנקבע מראש: פתוח יותר בהתחלה וממוקד יותר ככל שהוא מתקדם.¹⁵ ניתן ללמוד

15 ליתר דיוק, בסופו של הריאיון מוצגת סדרה של חמש שאלות ידע שמתחילה בשתי שאלות פתוחות יחסית ומסתיימת בשלוש שאלות ממוקדות יותר, ואחריהן שאלה

מכך גם שחלק מהמרוויינים עברו תהליך במהלך הריאיון שהוביל אותם לחשוב לראשונה באופן ממוקד על נושא זה.

מנקודת מבטנו, כמו רובה המכריע של האוכלוסייה, מרבית המרוויינים לא היו בקיאים במידה מספקת כדי לגבש דעה מוצקה בנושא שיטת הבחירות. כמובן שהדבר לא הפתיע אותנו: אף אדם, גם לא המשכיל ורחב האופקים ביותר, אינו בקיא מספיק ברוב רובם של הנושאים, ועליו ללמוד אותם קודם שיוכל לחוות דעה מקצועית מעמיקה. מצב זה אינו מדאיג, או מיוחד לכשעצמו, כל עוד מקבלי ההחלטות במערכת הפוליטית ישכילו להקשיב למומחים מהארץ ומהעולם לצורך גיבוש רפורמה פוליטית. ראוי לזכור שככל שממעטים לעסוק ולהעמיק בנושא הרפורמה בשיטת הבחירות, כך מובטח כי השיטה הקיימת נותרת על כנה. יש שיראו בכך תוצאה חיובית, אך לשיטתנו היא כמובן שלילית. כפי שנפרט בסוף החיבור, אם יוחלט לבדוק לעומק את שינוי השיטה, אפשר להשלים פער זה בתוך זמן קצר.

קודם שנפנה לניתוח הראיונות נזכיר כי יש להביא בחשבון את אופי שיטת המחקר – ריאיון חצי־פתוח שמבוסס על שאלות פתוחות – ואת אופי התנהלות הריאיון. אלו נועדו להשפיע כמה שפחות על תגובות המרוויינים. ביצוע הראיונות בדרך זו הוביל לכך שכאמור חלק ניכר מהמרוויינים דנו ברפורמות נוספות במוסדות נוספים לשיטת הבחירות ונדרשנו להתערב ולנווט את הריאיון מדי פעם. השתדלנו לעשות כן באופן מינימלי כדי שנוכל להתרשם מהתפיסות ומן הידע הקיים בלי להטות את הריאיון. עם זאת, ברור כי ככל ששאלנו יותר שאלות בנושא שיטת הבחירות, וככל שניווטנו את הריאיון, כך התמקד הריאיון בנושא זה, והמרוויינים אף הפכו להיות פתוחים יותר לאפשרות של תיקון השיטה ומודעים לחלופות השונות. על כן, אם אפילו ריאיון אקדמי הצליח ליצור פתיחות לרעיון תיקון השיטה, הרי שפתיחות זו אינה כה קשה להשגה וצפויה להתבטא אם וכאשר יעלה הנושא על סדר היום.

שוחחמת את הריאיון שמבקשת להגדיר את שיטת הבחירות בישראל במשפט אחד. שאלות הידע מוקמו בסוף כדי שלא ליצור אנטגוניזם בקרב המרוויינים בראשית הריאיון, כך שלא יחושו כי הם נבחנים אלא ייפתחו ויחשפו בפנינו את תפיסותיהם בצורה אותנטית. שאלת הסיום נועדה לזהות אם וכיצד השפיע מהלך הריאיון על תפיסותיהם ועמדותיהם של המרוויינים בנושא שיטת הבחירות.

4.2. מעמדה של סוגיית תיקון שיטת הבחירות בקרוב מובילי דעת קהל

מנקודת המבט של מדעני מדינה אשר חוקרים מוסדות דמוקרטיים, שיטת הבחירות היא מוסד מרכזי וחשוב אשר מגדיר במידה רבה את אופייה של המערכת הפוליטית (Lijphart, 2012). לפיכך, הגיוני היה לחשוב שבעת משבר פוליטי וחוקתי שבו שרויה ישראל יעמוד מוסד זה בעין הסערה, אולם כיום נראה שמוסד זה אינו נמצא במרכז העניינים. נזכיר שהוא עמד בעין הסערה בישראל בעת משבר "התרגיל המסריח" של שנת 1990, אם כי בצורה ששילבה רכיב מרכזי של שינוי שיטת הממשל והובילה בסופו של דבר לקידום רפורמת הבחירה הישירה של ראש הממשלה (Rahat, 2008). בראשית שנות ה-90 אומצה רפורמה אלקטורלית כפתרון אפשרי במשברים גם בדמוקרטיות אחרות – באיטליה, יפן ובניו זילנד (Shugart and Wattenberg, 2001). גם לפי תפיסתנו (ראו נספח 1) נושא שיטת הבחירות צריך לעמוד במרכז הדיון כרכיב עיקרי ברפורמה שתאפשר למערכת הפוליטית הישראלית לשרוד ולתפקד כדמוקרטיה למרות המחלוקות הקשות.

השאלה הראשונה ששאלנו את 26 מובילי דעת הקהל הייתה "מהן לדעתך שלוש הרפורמות החשובות ביותר במוסדות הפוליטיים שיש לאמץ כיום בישראל?". שאלה זו נשאלה כאמור עוד בטרם חשפנו בפני המרואיינים מהו הנושא המרכזי של הריאיון. תרשים 2 מציג את התפלגות התשובות. ברקע איום ההפיכה המשטרית, אין זה פלא שכינון חוקה כתובה זכה לכמות האזכורים הגדולה ביותר – מחצית מן הנשאלים. 6 מרואיינים הזכירו שינויים בשיטת הבחירות כאחת הרפורמות המרכזיות: 3 מתוכם הציעו אימוץ רכיב אישי ו-3 אחרים רכיב אזורי. מן התשובות בהמשך עולה שאי-אזכור תיקון שיטת הבחירות בידי רוב המרואיינים נובע מאי-מודעות למרכזיותה של שיטת הבחירות במארג המוסדות הדמוקרטי, ואינו מעיד על כך שהנשאלים סבורים שאין צורך לתקן את השיטה, או שתיקונה אינו בסדר עדיפות גבוה. מכל מקום, הרעיון שיש לתקן מוסד מרכזי זה אומנם כמעט שלא נמצא בראש סדר היום של רוב מובילי דעת הקהל, אך הוא מלווה את הפוליטיקה הישראלית מיום הולדתה של המדינה. בעיני בן-גוריון, למשל, זה היה נושא כה חשוב, עד שהוא התנה את שובו לפוליטיקה בשנת 1954 בתמיכת מפלגתו בשינוי השיטה (Rahat, 2008).

תרשים 2

התפלגות התשובות על השאלה: "מהן לדעתך שלוש הרפורמות החשובות ביותר במוסדות הפוליטיים שיש לאמץ כיום בישראל?"

המרואיינים הציעו בין שתיים לשש רפורמות, ובסך הכול הוצעו 42 רפורמות שונות. נושא כינון חוקה, במגוון רמות – החל בשריון "כללי המשחק הפוליטיים", דרך כינון חוקה "רזה" וכלה בכתיבת "מגילת זכויות" – הוזכר בידי מחצית מהנשאלים, מרביתם מתנגדי ההפיכה המשטרית.¹⁶ הרפורמה השנייה בשכיחותה אצל המרואיינים – אחרי כינון חוקה ובהפרש ניכר ממנה – היא, כאמור, תיקון שיטת הבחירות (6 מרואיינים). רוב הרפורמות שהציעו המרואיינים נגעו להסדרת היחסים בין רשויות השלטון: צמצום סמכויות הרשות השופטת אל מול הכנסת והממשלה עלה כרפורמה מרכזית בידי 5 מרואיינים מתומכי ההפיכה המשטרית. רפורמה כללית לחיזוק הכנסת אל מול הממשלה עלתה בידי 5 מרואיינים (3 מרואיינים נוספים גרסו באופן ממוקד שיש לחזק את ארגז כלי הפיקוח שזמין לחברי הכנסת). כדי להסדיר את היחסים בין הכנסת, הממשלה ומערכת המשפט הוצעה חקיקה קונקרטית של חוק יסוד: החקיקה בידי 5 מרואיינים. 3 מרואיינים אחרים גרסו בצורות שונות כי יש להסדיר את הפרדת הרשויות בין מערכת המשפט והממשלה, או בין מערכת המשפט לכנסת או בכלל בין רשויות השלטון. גופים נוספים שהוזכרו ככאלה שיש לגביהם צורך לחולל רפורמות הם הרשויות המקומיות שהוצע להעצימן דרך ביזור סמכויות (4 מרואיינים), ומוסד הייעוץ המשפטי לממשלה שהוצע לצמצם את סמכויותיו (3 מרואיינים שנמנים עם תומכי ההפיכה המשטרית). המפלגות הוזכרו בידי 3 מרואיינים כמוסד דמוקרטי חשוב שיש לשקמו. חלק מהמרואיינים חרגו מהתחום של מוסדות פוליטיים שהוגדר בשאלה, ועסקו בנושאים כגון: מערכת החינוך, תקציב המדינה, גיוס ושוויון בנטל, תרבות ה"פייק", כינון מרכז פוליטי ורפורמה במדיניות הקרקעות.

לסיכום, מעבר לעניין רב בכינון חוקה שתקבע את כללי המשחק, ניכר פיזור רב בעמדות מובילי דעת הקהל לגבי הרפורמות שצריכות לעמוד במרכז סדר היום. שיטת הבחירות נמצאה ממוקמת במעמד ביניים, מתחת לכינון

16 ניתן לטעון כי מי שהציע את אימוץ חוק יסוד החקיקה תומך הלכה למעשה בכינון חוקה. אולם 4 מבין אלו שהציעו את חקיקת חוק יסוד החקיקה התייחסו גם לכינון חוקה, ורק מרואיין אחד לא הזכיר זאת, כך שהתמונה לא משתנה אם נצרף את שתי הקטגוריות של כינון חוקה ושל חקיקת חוק יסוד החקיקה.

חוקה ויחד עם רפורמות המתמקדות ביחסי הרשויות ובשלטון המקומי ומעל עשרות רפורמות במגוון תחומים, חלקם הגדול מחוץ לתחום המוסדי.

מכאן והלאה מיקדנו את המרואיינים בנושאים הנוגעים לתיקון או לשימור שיטת הבחירות. כלקח מתוך חלק זה יש לזכור כי גם אם אכן נחוץ לקדם את שינוי שיטת הבחירות, שינוי זה לא נתפס באופן מיידי או אינטואיטיבי כשינוי נחוץ ודחוף בידי רוב רובם של מובילי דעת הקהל. זה נכון גם לגבי רפורמות אחרות למעט כינון חוקה. חרף זאת, דווקא מכיוון שנושא זה אינו בולט, הוא עדיין אינו שנוי במחלוקת מפלגתית ועדיין אינו צבוע בצבע מחנאי, ולכן עשוי להיות קל יותר לקדם אותו מרגע שיעלה לסדר היום.¹⁷

4.3. היתרונות והחסרונות של שיטת הבחירות הקיימת

בשתי השאלות הבאות בריאיון (שאלות 2 ו-3), נשאל כל מרואיין מהם לדעתו יתרונותיה וחסרונותיה של שיטת הבחירות לכנסת. מעתה והלאה, ניסינו למקד את הדיון בשיטת הבחירות עצמה, אך היו מרואיינים ששאלות אלו הובילו אותם להתייחס למוסדות פוליטיים אחרים ולפוליטיקה הישראלית בכלל.

4.3.1. יתרונות השיטה הקיימת

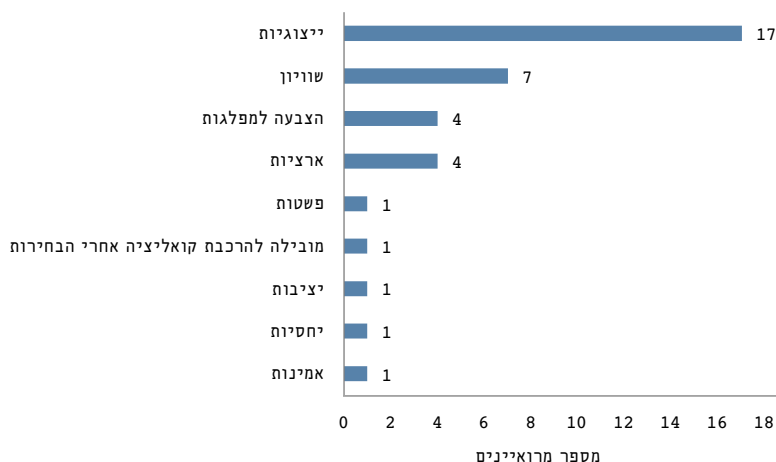
תרשים 3 מציג את התפלגות אזכורי היתרונות של שיטת הבחירות לכנסת (שאלה 2). בסך הכול נמנו תשעה יתרונות לשיטת הבחירות בישראל, וכל מרואיין ציין יתרון אחד עד שלושה יתרונות. היתרון העיקרי שיוחס לשיטת הבחירות בידי 17 מתוך 26 הנשאלים הוא הייצוגיות הגבוהה: ייצוגיות לקבוצות שונות בחברה הישראלית; למגוון תפיסות עולם, אידאולוגיות ורעיונות; וכן

17 כך למשל "השדולה לשינוי שיטת הבחירות וקידום פריימריז ביום הבחירות" שפעלה בכנסת ה-25 מובלת בידי חברי כנסת מן הקואליציה ומן האופוזיציה (אטינגר, 2026).

למיעוטים במדינות ישראל. במילים אחרות: "זה מייצר [...] דמוקרטיה ייצוגית שהיא מבטאת את רחשי לב העם" (מרואין 2). אכן, ייחוס הייצוגיות לשיטה יחסית הוא טענה מקובלת ומבוססת היטב (Bowler et al., 2005).

תרשים 3

התפלגות התשובות על השאלה: "מהם לדעתך יתרונותיה של שיטת הבחירות לכנסת?"

אחד המרואיינים הזכיר כי שיטת הבחירות היחסית לכנסת מחייבת, בניגוד לשיטה הרובית, לייצר הסכמות המתבטאות בהרכבת קואליציות אחרי הבחירות, וראה בזה רכיב חיובי:

היתרון שהשיטה הנוכחית מחייבת, וזה שוב יתרון מסויג, אבל במידה מסוימת היא מחייבת כל הזמן שיח של הסכמות. בישראל מעולם לא הייתה מפלגה שעברה לבד את ה־61, ולכן כל הזמן נדרשים פשרות, שיח, אילוצים וכולי. בעיניי זה יתרון יותר מאשר חיסרון (מרואין 7).

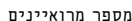
7 מרואיינים ציינו את השוויוניות של שיטת הבחירות כיתרון, ובעיקר ש"כל קול שווה", וש"לכל אזרח במדינת ישראל [יש] את האפשרות לקחת חלק ולבחור את הנציג שלו בכנסת" (מרואיין 20). אפשר לפרש תשובה זו כניסוח שונה מעט של יתרון הייצוגיות, ואז ניתן לגרוס כי 23 מ-26 מהמרואיינים התייחסו לרכיב זה בשיטה.¹⁸ אולם כיוון שניתן לטעון כי זהו רכיב מעט שונה (המופיע בנפרד בסעיף 4 בחוק יסוד: הכנסת המגדיר את אופי שיטת הבחירות) הותרנו אותו כקטגוריה נפרדת. 4 מרואיינים גרסו שהארציות של השיטה היא יתרון, משום שהיא מאלצת את הפוליטיקה הישראלית להתמקד בבעיות לאומיות, כלליות ואידאולוגיות, ולא אזריות ופרטיקולריות. 4 נשאלים ציינו כי יתרון השיטה הוא שהיא אינה פרסונלית, בכך שהיא מאפשרת הצבעה אידאולוגית למפלגות, אם כי חלקם ציינו כי אין זה מונע פוליטיקה אישית.

4.3.2. חסרונות השיטה הקיימת

תרשים 4 מציג את התפלגות אזכורי החסרונות של שיטת הבחירות לכנסת (שאלה 3). המרואיינים מנו 17 חסרונות. 3 מרואיינים לא מנו אף לא חסרון אחד (מרואיין אחד לא מצא דופי בשיטה ו-2 לא ציינו שום חסרון), ואילו מספר החסרונות הרב ביותר שצוין בידי מרואיין היה חמישה. בהשוואה ליתרונות שנמנו בתשובות לשאלה הקודמת, ניכר פיזור רב יותר של תפיסות לגבי פגמי שיטת הבחירות.

18 הוספנו 6 אזכורים למניין 17 אלו שנקבו במילה ייצוגיות להטיותיה, משום שמרואיין אחד התייחס בתשובתו הן לייצוגיות והן לשוויון.

התפלגות התשובות על השאלה: "מהם לדעתך חסרונותיה של שיטת הבחירות לכנסת?"

החסימה כדי להגביר אותה.

הכנסת כלפי הבוחרים שלהם").

6 מרואיינים נוספים הציגו את ההשלכות המעשיות של שיטת הבחירות כבעייתיות: אומנם דה-יורה שיטת הבחירות היא יחסית ורשימתית, כך שהיא אמורה להתמקד במפלגות ובייצוג אידאולוגיות גדולות ומופשטות, אך דה-פקטו היא פרסונלית-ריכוזית ומתמקדת במנהיגי המפלגות. כך תיאר זאת אחד המרואיינים: "הציבור הוא יותר עדר, הוא הולך ומצביע לבן אדם אחד, לזה שעומד בראש הרשימה. מי באמת יודע מי מספר 17 ברשימה?" (מרואיין 23). מרואיין אחר תיאר את זאת כך: "בעצם, יש בישראל 7 או 8 אנשים, שהם ורק הם מסוגלים להכניס רשימה לכנסת שתעבור את אחוז החסימה. הם יכולים עקרונית לשים אחריהם רשימה של עציצים" (מרואיין 7). בעקבות זאת, "בסוף יש איזה 6-7 אנשים [מהקואליציה] עם כוח מטורף, שסביבם בעצם נוסבת [כך במקור] כל הפוליטיקה, וזה חולשה מרכזית" (מרואיין 1).

מרואיין 12 סיפק תשובה בסיסית ומקובלת ביותר לשאלת יתרונות השיטה וחסרונותיה:

[יתרון]: אני חושב שזה השיטה שמאפשרת את הייצוג המקסימלי של כל הקהילות או האוכלוסיות השונות שמרכיבות את החברה הישראלית. וזה היתרון היחיד שאני יכול לחשוב.

[חסרון]: אני חושב שהיא מעודדת פלגנות. בכלל זה פוליטיקה זהותית או מגזרית. ואני חושב שהיא לא מאפשרת משילות, היא לא מאפשרת יציבות ברמה הפוליטית. כן, נראה לי זה בעיקר, זה החסרונות שלה.

4.3.3. סיכום ביניים: יתרונות וחסרונות שיטת הבחירות הקיימת

להערכתנו בשלב זה רוב המרואיינים כבר היו ממוקדים בנושא שיטת הבחירות, הגם שעוד היו מי שהתייחסו למוסדות פוליטיים אחרים. ניכר כי רוב המרואיינים הפגינו ידע כללי ואינטואיציות בסיסיות בנושא היחסיות, שהוא כאמור רכיב מרכזי בממד הבין-מפלגתי בשיטות בחירה, והיו מודעים להשלכותיו העיקריות, לטוב וגם לרע. לגבי רכיבים אחרים שחסרים בשיטה – הרכיב האזורי והרכיב האישי – גילו המרואיינים מודעות נמוכה יחסית. רק

מיעוטם התייחס לארציות ולרשימתיות הסגורה כרכיבים מרכזיים – לחיוב או לשלילה – בשיטת הבחירות הישראלית ורק מיעוטם אזכר את הרכיבים הללו.

4.4. האם לתקן או לשמר את שיטת הבחירות, ומדוע

בחלק זה ננתח את עמדתם של המרואיינים לגבי שינוי שיטת הבחירות ונציג את הסיבות שהעלו לגבי שינויה או שימורה. בדרך זו אפשר לזהות גם, מזווית שונה, אילו רכיבים בשיטה הקיימת נתפסים כחיוביים ואילו נתפסים כרעיוניים לתיקון.

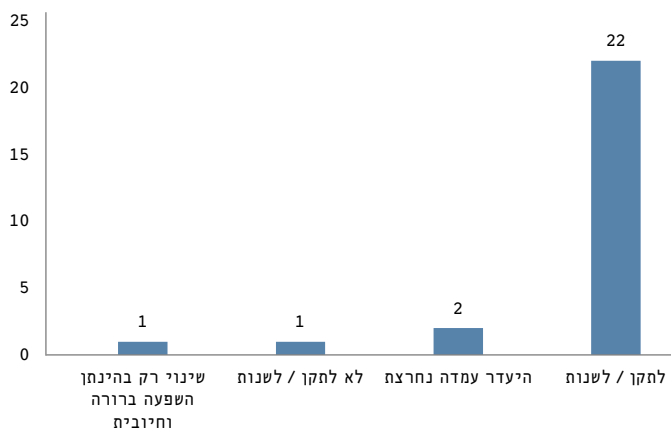
4.4.1. האם לשנות או לתקן את שיטת הבחירות?

כאשר נשאלו המרואיינים האם יש לשנות או לתקן את שיטת הבחירות הקיימת (שאלה 4), ניכר כמעט קונצנזוס בנושא (תרשים 5). הגם ששיטת הבחירות לא אזכרה בידי רבים מהמרואיינים כאחת משלוש הרפורמות המרכזיות שיש לקדם בתשובה על שאלה 1, ברגע שמוקדו המרואיינים בשיטת הבחירות, 22 מרואיינים הביעו רצון בשינוי, ורק מרואיין אחד הביע התנגדות. 2 מרואיינים נוספים היו מסויגים ולא הביעו עמדה נחרצת: "אני חושבת ש[צריך] בחירה יותר ישירה, של בחירה של אנשים ממש [...] אבל שוב, אני קטונתי [...] אין לי את הפרספקטיבה המספיק רחבה לאירוע הזה" (מרואיין 4); או "שעמדתי פה לא נחרצת" (מרואיין 18). מרואיין אחר ענה: "אני לא מתנגד עקרונית לשינויים [...] צריך רק שזה מובהק, שזה משפר. אם אולי [...] שיפר קצת, לא הייתי נוגע כי יש מחיר לשינוי" (מרואיין 13). הגם שלא נשאלו, היו מי שבחרו לפרט את כיוון השינוי: הוספת רכיב אישי, רכיב אזורי או תיקונים אחרים.

תרשים 5

התפלגות התשובות על השאלה: "האם יש לדעתך לשנות או לתקן את שיטת הבחירות בישראל?"

מספר מרואיינים

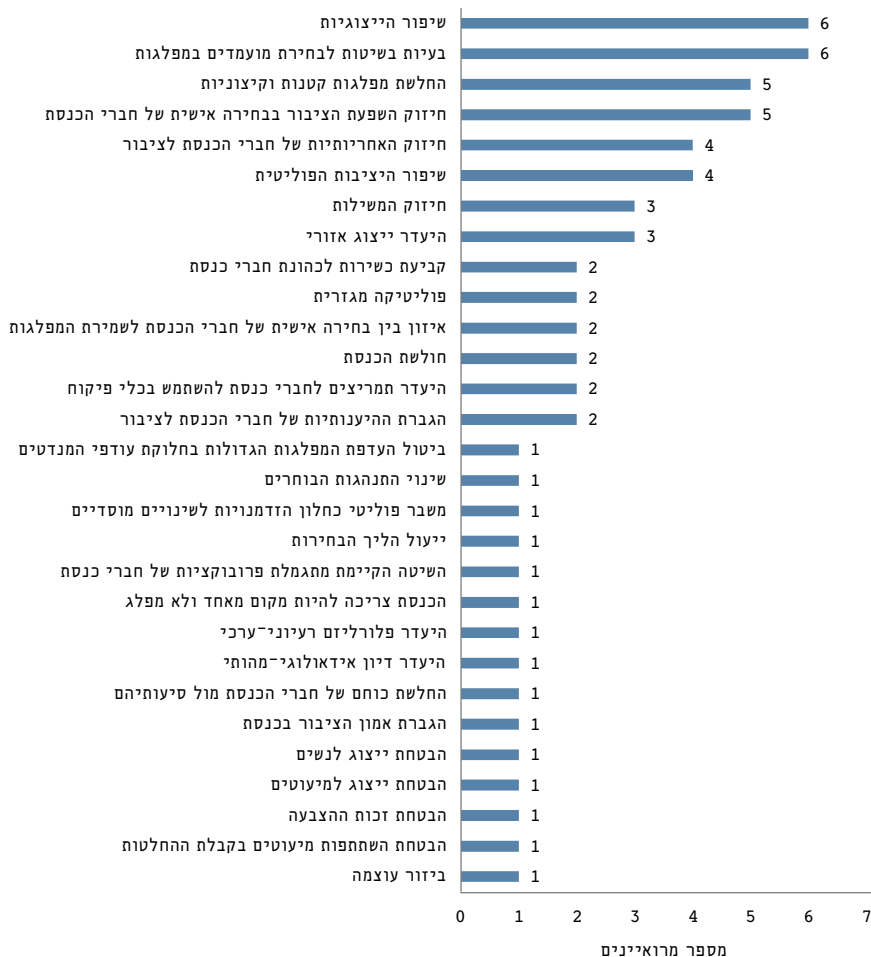
4.4.2. מדוע לתקן את שיטת הבחירות?

כאשר נשאלו המרואיינים שגרסו כי יש לתקן את השיטה מדוע צריך לעשות זאת (שאלה 5), התקבל מספר תשובות גבוה יותר אפילו ממספר הנשאלים (תרשים 6): הוזכרו 29 סיבות, ו־2 מרואיינים לא מנו סיבות מפני שבתשובה על השאלה הקודמת הם לא תמכו בבירור בתיקון שיטת הבחירות.¹⁹ שאר המרואיינים מנו סיבה אחת עד חמש סיבות לתיקון שיטת הבחירות.

¹⁹ הפער שיש בין התשובות על שאלה 4, שבה היה רק מתנגד אחד מובהק לתיקון בשיטת הבחירות, לתשובה על שאלה 5, שבה חסרות תשובות של 2 מרואיינים, נובע מכך שבמהלך הראיונות היה מרואיין אחד שביטא עמדה שיש לעשות שינוי בשיטת הבחירות שתהיה לו השפעה בטוחה וחיובית. עמדה זו הובנה במהלך הראיון עימו כהתנגדות לשינוי בשיטת הבחירות. ספקנות זו לגבי שינוי בשיטת הבחירות התבטאה לאורך אותו הראיון. עם זאת, בעת כתיבת מחקר זה, נותחה עמדתו של אותו מרואיין ביתר דיוק, ומכאן הפער האמור.

תרשים 6

**התפלגות החשובות על השאלה: "אם יש לשנות או לתקן, מדוע?
מה הסיבה או הסיבות העיקריות שיש לדעתך לתקן או לשנות
את שיטת הבחירות?"**

שתי הסיבות שזכו למספר האזכורים הרב ביותר, 6, לתיקון שיטת הבחירות הן: (1) שיפור הייצוגיות, שנפגעת לתפיסת המרואיינים בגלל אחוז חסימה גבוה שמוביל ל"בזבוז קולות"; (2) בעיות בשיטות לבחירת מועמדים במפלגות. הפריימריז הזכרו לאורך הראיונות (ולרוב לא לחיוב) 98 פעמים בידי 24 מהמרואיינים במחקר, הגם שאינם קשורים לשיטת הבחירות אלא לנעשה בתוך המפלגות. מרואיין 5 תיאר את בחירת המועמדים בישראל ככזו שנעה בין בחירת "מריונטות" בידי מנהיג המפלגה לבין פריימריז שמייצרים פופוליזם.

היו גם מרואיינים שגרסו שיש להגביר את השפעת הציבור על זהות חברי הכנסת הנבחרים לצד שמירת מוסד המפלגה, שיפור היציבות והמשילות הפוליטית, החלשת הפוליטיקה המגזרית והחלשת כוחן של מפלגות קטנות וקיצוניות. חלק מן הסיבות הנוספות שעלו לתיקון שיטת הבחירות נגעו לפעילות חברי הכנסת, ובכלל זאת: מתן תמריצים לחברי הכנסת להשתמש בכלי פיקוח העומדים לרשותם; חיזוק מעמד הכנסת ואמון הציבור בה; חיזוקם של ערכים דמוקרטיים (אחריות מבחינת יכולת הבחורים לתגמל או להעניש את חברי הכנסת כך שיתנו להם "דין וחשבון" והיענות של חברי הכנסת לחזק את הקשר בין הציבור לנבחריהם); והגברת ההשפעה של הבחורים על זהות חברי הכנסת הנבחרים. במילים אחרות, ניכר כי מרואיינים רבים מזהים את הקשר שבין כללי המשחק לבין התנהגות הנבחרים, כפי שגורסת הגישה המכונה "הגישה המוסדית" במדע המדינה.

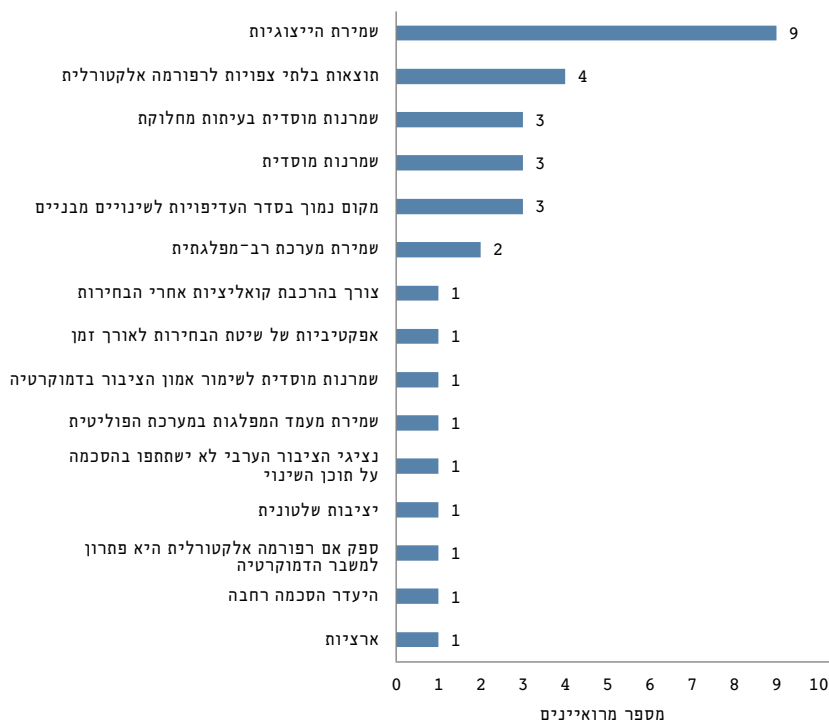
4.4.3. למה לשמר את שיטת הבחירות?

המרואיינים הציעו 15 סיבות לשימור השיטה (שאלה 7). היו 4 מרואיינים שלא סיפקו תשובה, ושאר המרואיינים הציעו סיבה אחת עד שלוש סיבות. במסגרת התשובות עלו תשעה אזכורים מפורשים לשמירת הייצוגיות שמייצרת השיטה היחסית (תרשים 7). היה גם מי שראה בתוצרי היחסיות, כגון ההכרח לבנות קואליציה ומערכת רב-מפלגתית, תכונות לשימור. ארציות השיטה זכתה לאזכור רק בידי מרואיין אחד שמצא בה היגיון לנוכח הבעיות הלאומיות במדינה. 3 מרואיינים נוספים גרסו שעדיף לנקוט שמרנות כלפי שיטת הבחירות (כפי שהסביר מרואיין 24: "יש ערך למסורת של שיטה [...] שיודעים שהיא קבועה"). 4 אחרים גרסו שיש לנקוט לפחות

משנה זהירות, מפני ששינוי עלול להוביל לתוצאה גרועה יותר ובלתי צפויה. כלומר מדבריהם ניכרת העדפת הקיים על מה שטרם נוסה ואינו מוכר להם. שלושה אזכורים אחרים לשמרנות עלו בהקשר הישראלי של חברה מקוטבת הנתונה במחלוקת. טיעון שמרני נוסף גרס כי יש להימנע משינוי כדי לשמור על אמון הציבור במוסד זה.

תרשים 7

התפלגות החשובות על השאלה: "אם לא [צריך לשנות את שיטת הבחירות], מהן תכונות השיטה הקיימת שמצדיקות את שימורה כפי שהיא?"

4.4.4. סיכום ביניים: התפיסות בנוגע לתיקון שיטת הבחירות לכנסת או שימורה

התמיכה הגדולה בקרב המרואיינים בתיקון שיטת הבחירות יכולה לכאורה לשמש בסיס איתן לכינון מהלך רפורמה. אולם בפועל תמיכה רחבה לרפורמה בשיטת הבחירות הייתה קיימת במשך עשורים (Rahat, 2008), ובכל זאת נותרה השיטה על כנה, בצד ניסיונות משמעותיים בודדים בלבד לשנותה. גם אם תשרור הסכמה רחבה על הצורך בתיקון, תחילה יש צורך להסכים על תוכנה המדויק ובהמשך אף להתגבר על התנגדות של מיעוט בתוך הקואליציה השלטת. על כל אלה יש להוסיף את נכונותם של התומכים לצאת למסע הפרוצדורלי שבין היוזמה לאימוץ החקיקה, ולשרוד אותו על אף ניסיונותיהם החוזרים ונשנים של המתנגדים לעכב ולפצל את הקואליציה לתיקון שיטת הבחירות (Rahat, 2008; Rahat and Hazan, 2011). תפיסותיהם של המרואיינים בדבר חסמים אלו יובאו בהמשך.

לצד התמיכה הרחבה בקרב המרואיינים בשינוי, הסיבות שהם הציעו ושביגין צריך לתקן את שיטת הבחירות היו מגוונות. חלק מן הנשאלים תמכו בתיקונים מגוונים שתוצאותיהם שונות, וקשרו באופן בהיר ומשכנע בין תיקון לבין תוצאתו. אולם חלק אחר התייחסו לבעיות שאותן ראו כמרכזיות, לא בהכרח בקשר ברור לתיקון כלשהו של שיטת הבחירות. ריבוי דיאגנוזות זה תואם לגישתו של קינגדון (Kingdon, 1995), ולפיה בפוליטיקה אנשים מחברים בין פתרונות לבין בעיות שנמצאים על סדר היום ולא בהכרח מגדירים באופן שיטתי ומושכל בעיה ובהתאם את פתרונה. ריבוי הסיבות לתיקון שיטת הבחירות עולה גם ממחקרם של באולר ופרל (Bowler and Farrell, 2006), שמצאו כי אפילו כאשר בקרב מומחים יש העדפות לשיטות בחירה מסוימות, במקרים רבים אין אחדות או הסכמה על הסיבה לאותה העדפה.

המרואיינים הציעו סיבות רבות שבעטיין יש לתקן את שיטת הבחירות. כצפוי, היה עניין הייצוגיות אחד הטעמים הבולטים לשימור שיטת הבחירות, כנראה בגלל היותה תכונה בסיסית ומוכרת של השיטה היחסית. במענה על שאלה זו הזכירו 9 מרואיינים את הייצוגיות (הסיבה המאוזכרת ביותר), ובראשית הריאיון 17 מרואיינים מנו אותה כיתרון של שיטת הבחירות הקיימת, ומרואיינים נוספים הציעו תכונות דומות. לפיכך אפשר לטעון שהחשיבה הישראלית רואה ביחסיות השיטה רכיב הכרחי. טענה אפשרית

זו מתחזקת על רקע הממצא שלא היה מי שגרס שיש להחליף את השיטה היחסית בשיטה רובית (ראו בהמשך תשובות לשאלה 6).

4.5. השינוי הרצוי

בחלק זה אנו בוחנים את תפיסת השינוי הרצוי של המרואיינים. תחילה אנו שואלים שאלות כלליות ומאפשרים למרואיינים להציע רכיבים לשינוי הרצוי בעיניהם, ואף מבקשים מהם לסרטט את שיטת הבחירות האידאלית לתפיסתם. לאחר מכן אנו שואלים שאלות ממוקדות על רכיבי השינוי הרצוי: מחוזות בחירה לסוגיהם, שילוב של רכיב אישי, אימוץ שיטה שעושה שימוש משולב במחוז בחירה ארצי ובמחוזות בחירה טריטוריאליים. אנו מעלים גם את השאלה אם רצוי שינוי בגודל הכנסת, עם או בלי קשר לשינוי שיטת הבחירות. בסוף חלק זה אנו עורכים דיון אינטגרטיבי בתמונת השינוי הרצוי.

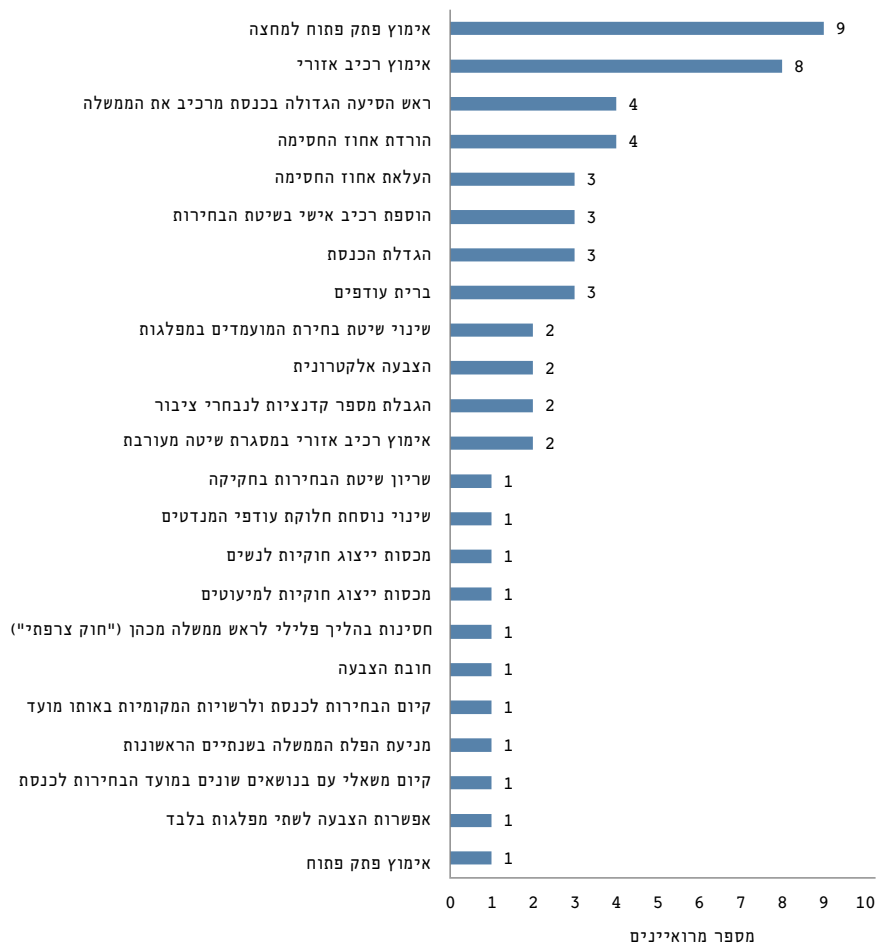
4.5.1. רכיבי השינוי הרצוי: שאלה כללית ופתוחה

כאשר נשאלו המרואיינים אילו רכיבים יש לתקן בשיטת הבחירות (שאלה 6), הפתרונות שהציעו היו מפוזרים פחות מאשר הבעיות (שהציעו בתשובה על שאלה 5), שטענו כי פתרון יימצא בתיקון שיטת הבחירות. הוצעו 23 תיקונים אפשריים: 3 מרואיינים לא הציעו שום תיקון והיו כאלה שהציעו 5 תיקונים (תרשים 8).

תיקון שהזכירו 13 מרואיינים היה הוספת רכיב אישי לשיטת הבחירות: 9 ציינו במפורש את האימוץ של "פתק חצי-פתוח"; 3 ציינו שהם תומכים בהוספת רכיב אישי כלשהו, ואחד מהם אמר למשל: "ברור לי לחלוטין שהייתי רוצה יותר שאנשים יבחרו מועמד ספציפי בתוך הרשימה" (מרואיין 23), ועוד אחד תמך בפתק פתוח (אם כי מדבריו ניתן להבין שהוא התכוון לפתק פתוח למחצה): "שאפשר יהיה למפלגות שרוצות, ויכלו לאפשר תערוך של מועמדים בפתק ביום הבחירות ממש" (מרואיין 26). תיקון זה זכה לתשומת הלב הרבה ביותר והוצג הן כשיפור של העברת כוח לאזרחים, והן כפתרון לבעיות שקשורות לבחירת מועמדים במפלגות, בייחוד לפריימריז.

תרשים 8

התפלגות התשובות על השאלה: "מהם המרכיבים שיש לחקן בשיטת הבחירות לפי תפיסתך?"

אזכור הוספת רכיב אזורי באופן כללי (8 מרואיינים) ואימוץ שיטה מעורבת שיש בה רכיב אזורי (2 מרואיינים) מצביעים על עניין של יותר משליש מהמרואיינים ברכיב אזורי בשיטת הבחירות. עם זאת, רק 4 מרואיינים מנו את היעדר רכיב אזורי בין חסרונותיה של שיטת הבחירות לכנסת בתשובה

על השאלה שעסקה בחסרונות השיטה (ראו תרשים 4). זו עדות נוספת להתמקדות המרואיינים במהלך הריאיון בשיטת הבחירות ובחשיבה על רכיביה, ובהם ארציות השיטה.

רכיב נוסף שהזכירו 3 מרואיינים היה מתן אפשרות ליצירת "ברית עודפים" בין כמה מפלגות שתמנע מקולות של מפלגות שלא עברו את אחוז החסימה לרדת לטמיון כך שיעברו למפלגות אחרות באותה הברית שכן הצליחו לעבור אותו. שינויים נוספים שהעלו 4 מרואיינים היו למשל הקביעה כי ראש הממשלה הוא ראש הסיעה הגדולה בכנסת. נציין כי שינויים אלה אינם קשורים ישירות לשיטת הבחירות אך יכולים להשפיע כמוה על התנהגות הבוחרים ועל תוצאות הבחירות.

נושא אחוז החסימה העסיק את רובם המכריע של המרואיינים (174 אזכורים לאורך כל הראיונות בידי 20 מרואיינים) ובמענה על השאלה הזו (אילו רכיבים בשיטת הבחירות יש לשנות ואילו לשמר) היו מרואיינים שהביעו עמדה נחרצת בנושא: 4 היו בעד הורדתו ו־3 תמכו בהעלאתו. מובן שהנציגים והתומכים של המפלגות הקטנות, שנאלצות להתמודד ברשימות משותפות כדי לעבור את אחוז החסימה, ירצו בהורדתו, כך שמפלגתם תוכל להתמודד עצמאית בלי לחשוש שיישארו מחוץ לכנסת. היה גם חבר כנסת ממפלגה גדולה שחשב שמפלגתו לא תיפגע מהורדת אחוז החסימה, וכי דווקא בעקבות הורדתו יהיה פשוט יותר להרכיב קואליציות. עם זאת, היו מרואיינים אחרים מהמיעוט הערבי ומפעילי המחאה נגד ההפיכה המשטרית שתמכו בהעלאת אחוז החסימה כדי ליצור מערכת של שתי מפלגות גדולות. ייתכן שמרואיינים אלו תמכו בהעלאת אחוז החסימה מפני שזה הרכיב הנגיש והמוכר מתפריט הרפורמות האלקטורליות בישראל כדי לייצר שיטה שהיא רובית יותר ו"מכריעה". ייתכן גם שהפגיעה בייצוגיות יכולה הייתה להצטמצם באמצעות קביעת מכסות ייצוג חוקיות למיעוטים ולנשים, כפי שהציעו מרואיינים 11 ו־19 בשילוב העלאת אחוז החסימה.

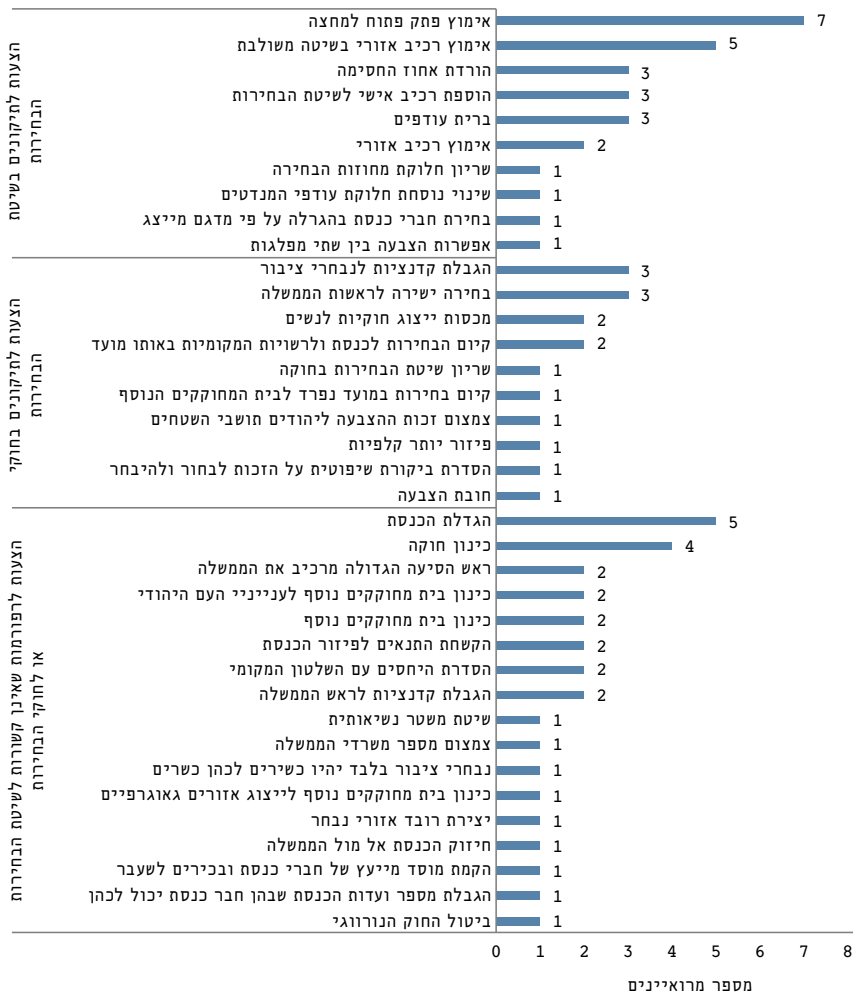
4.5.2. שיטת הבחירות האידאלית

ביקשנו מהמרוויינים להשיב על השאלה: אם יכולת לקבוע מה תהיה שיטת הבחירות בישראל, איזו שיטה היית מאמץ כדי שתתאים לחברה ולפוליטיקה הישראלית? (שאלה 8). השאלה הזו נועדה לתת למרוויינים יד חופשית לסרטט את שיטת הבחירות האידאלית בעיניהם במדינת ישראל בלי מגבלות היתכנות.

22 מרוויינים הציעו תיקון אחד עד 9 תיקונים, ו־4 מרוויינים לא הציעו בתשובתם על שאלה זו תיקון מוסדי קונקרטי. רק מיעוט מהצעות התיקון נגעו ישירות לשיטת הבחירות, ורובן נגעו לתיקונים אחרים בחוקי הבחירות ולהצעות הקשורות במוסדות פוליטיים אחרים (תרשים 9). מתוך תשובות המרוויינים ניכר חוסר ההבחנה בין שיטת בחירות (מנגנון המרת קולות למושבים) לבין שאר רכיבי ניהול הבחירות ושיטת המשטר. מתוך 20 הצעות לתיקונים בשיטת הבחירות, 10 הציעו להוסיף רכיב אישי לשיטת הבחירות (7 הציעו לאמץ פתק פתוח למחצה ו־3 הציעו לאמץ רכיב אישי כללי יותר), 5 הציעו לאמץ רכיב אזורי במסגרת שיטה שמשלבת מחוזות בחירה ובחירה ארצית, ו־2 הציעו אימוץ רכיב אזורי. 3 מרוויינים תמכו בהורדת אחוז החסימה ו־3 הציעו לאמץ את רעיון ברית העודפים. היו מי שניתן לטעון כי חרגו רק במעט מגדר ההצעות לתיקון שיטת הבחירות, מפני שהצעותיהם משפיעות בבירור על התנהגות הבוחרים, גם אם פורמלית הן בגדר שינוי שיטת הממשל: 3 מרוויינים הזכירו בחירה ישירה של ראש הממשלה ו־2 מרוויינים ציינו את הקביעה שראש המפלגה הגדולה צריך להתמנות לראש הממשלה. אחרים חרגו יותר והזכירו את הגדלת הכנסת (5 מרוויינים) או הציעו הקמת בית מחוקקים נוסף בתצורות שונות (5 מרוויינים).

תרשים 9

התפלגות התשובות על השאלה: "אם יכולת לקבוע מה תהיה שיטת הבחירות בישראל, איזו שיטה היית מאמץ כדי שתתאים לחברה והפוליטיקה הישראלית?"

כאמור, מן התשובות בלט במיוחד – גם בקרב חלק מאלה שנגעו בשיטת הבחירות ועל אחת כמה וכמה בקרב אלה שלא נגעו בה בכלל בתשובתם – חוסר ההבחנה בין שיטת בחירות לבין יתר רכיבי שיטת המשטר. מבנה הריאיון שלנו, שנע מהכללי לממוקד, אפשר לנו לזהות את היעדרה של הבחנה בסיסית זו אפילו בקרב מי שמשויכים לאליטה. יש לזכור כי אם היינו מצפים שמישהו יכיר בהבחנה זו אלו הם חברי האליטות: הם משכילים יחסית, והנושא נוגע לעיתים ישירות לתחום עיסוקם. זאת ועוד, לעיתים שיטת הבחירות אף יכולה להכריע את גורלם הפוליטי כנבחרי ציבור, או כמי שאולי יום אחד ינסו את מזלם בבחירות.

4.5.3. רכיבי הרפורמה בשיטת הבחירות

בשאלות הבאות, המרואיינים נשאלו באופן ממוקד על העדפותיהם במקרה של רפורמה: האם הם מעדיפים מחוזות חד-נציגיים או רב-נציגיים (שאלה 11)? האם הם חושבים שיש לשלב רכיב אישי בבחירת חברי הכנסת או לדבוק בבחירה מפלגתית (שאלה 12)? האם יש מקום לאמץ שיטה מעורבת שמשלבת מחוזות ובחירה ארצית (שאלה 18)? כמו כן שאלנו על האפשרות של הגדלת הכנסת, יחד עם רפורמה בשיטת הבחירות או ללא קשר אליה (שאלה 19).

4.5.3.1. האם לאמץ חלוקה למחוזות? אם כן – איזו

המרואיינים נשאלו על סוג מחוז הבחירה שראוי לאמץ: האם הם תומכים באימוץ שיטת בחירות עם מחוזות בחירה חד-נציגיים (שבהם נבחר מועמד יחיד) או רב-נציגיים (שבהם נבחרים כמה מועמדים בשיטה יחסית), ומדוע הם תומכים ברפורמה כזו (שאלה 11). בשאלה זו, כאמור, כבר מוקדו הנשאלים ברכיב מסוים בשיטת הבחירות. ניכר כי לחלקם היה ידע מקדים חלקי בנושא, והם השתמשו בו בתשובתם. חלקם עשו זאת באופן מדויק ומושכל, וחלקם הציעו טיעונים לא מדויקים.

כפי שעולה מתרשים 10, רוב רובם של הנשאלים תמכו באפשרות לאימוץ שיטת בחירות יחסית עם מחוזות בחירה רב-נציגיים, פרט ל-2 מרואיינים שתמכו באימוץ שיטה רובית עם מחוזות בחירה חד-נציגיים, ו-3 מרואיינים

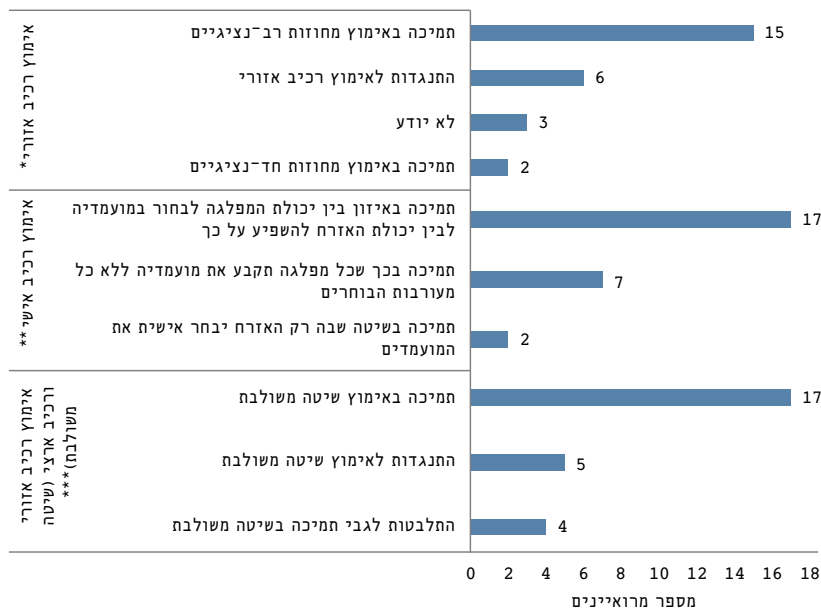
שלא היו מגובשים בדעתם מהו גודל המחוזות הראוי (סווגו בתשובה "לא יודע"). אלה העידו על עצמם שהם אינם יודעים מהן ההשלכות של מחוזות בחירה חד-נציגיים או רב-נציגיים. 2 מרואיינים, שנמנים עם אלה שלא הייתה להם עמדה בדבר גודל המחוזות הראוי, צידדו באימוץ רכיב אזורי בשיטת בחירות עם מחוז בחירה ארצי. נוסף עליהם, 8 מרואיינים שתמכו באימוץ מחוזות רב-נציגיים צידדו בשילוב מחוזות בחירה רב-נציגיים עם מחוז בחירה ארצי. רעיון זה הועלה בידי המרואיינים עוד לפני שנשאלו על כך במפורש בשאלה 19 (ראו תשובות על שאלה זו וניתוחן בהמשך).²⁰ הנטייה הכוללת לאימוץ מחוזות רב-נציגיים גדולים נומקה פעמים רבות בכך שהייצוג האזורי לא יפגע בייצוגיות של קבוצות שונות, משום שהיא תתאפשר כאשר לכל מחוז יהיו כמה נציגים. היא גם נומקה בצורך למנוע מניפולציה של גבולות האזורים.

6 מרואיינים הביעו התנגדות גורפת לאימוץ רכיב אזורי. התנגדויות לאימוץ מחוזות בחירה נבעו בחלק מן המקרים מהבנה וידיעה שקביעת הגבולות עשויה להשפיע על התוצאות. חלק מהמרואיינים הבינו כי זו חולשה בעיקר של מחוזות חד-נציגיים, ואילו אחרים חשבו שבכל שיטה עם רכיב אזורי ניתן לעשות מניפולציות אפקטיביות בגבולות המחוזות.

20 שילוב שכזה אינו מוגדר בספרות המחקר כ"שיטה מעורבת" (mixed system), מפני שכינוי זה נשמר רק לשיטה שמשלבת בחירה רובית באזורים חד-נציגיים ובחירה יחסית באזורים רב-נציגיים או ממחוז ארצי. בחיבור זה נכנה שילוב של בחירות יחסיות במחוז ארצי עם בחירות יחסיות במחוזות רב-נציגיים "שיטה משולבת".

תרשים 10

התפלגות התשובות על שאלות בנושא אימוץ רכיב אזורי, אישי ושיטת בחירות משולבת

* השאלה: האם אתה תומך באימוץ שיטת בחירות עם מחוזות בחירה חד־נציגיים (שבהם נבחר מועמד יחיד) או רב־נציגיים (שבהם נבחרים מספר מועמדים בשיטה יחסית)? אם כן, באיזו מתכונת ולמה? אם לא, למה?

** השאלה: האם כדאי לאמץ שיטה שמאזנת בין יכולת המפלגה לבחור במועמדיה לכנסת לבין יכולת האזרח להשפיע על איש הרכב רשימת המועמדים? או שיש להפקיד רק בידי האזרח את הבחירה האישית ברשימת המועמדים? או שבכלל יש להותיר את בחירת המועמדים למפלגה בלבד (כמו שנהוג כיום)? מדוע?

*** השאלה: האם כדאי לאמץ שיטת בחירות שמערבת בחירה ארצית ואזורית שבה חלק מהמועמדים ייבחרו ברמה הארצית וחלקם ברמה אזורית? מדוע?

התנגדות כללית לאימוץ רכיב אזורי שהשמיעו כמה מרואיינים התבססה על הטענה כי אין מקום לכך במדינה קטנה כל כך: "אני לא חושב ששיטת המחוזות היא מתאימה לישראל, לבחירות. [...] אנחנו עוד, אתה יודע, מדינה קטנטנה, עם 10 מיליון אזרחים, זה אפילו לא חצי מהעיר ניו יורק, בסדר?" (מרואיין 2). היו גם שגרסו כי אזרחי ישראל מייחסים חשיבות רבה לנושאים הלאומיים, והיה אפילו מי שטען כי "הנושא הלוקלי לא רלוונטי" (מרואיין 13).

מרואיין 22 פירט את הבעיות לדידו בשיטת בחירות עם רכיב אזורי, העמיד את שלוש החלופות האפשריות – ארצית, רב־נציגית וחד־נציגית – זו מול זו ובחן את תוצריהן מבחינת ייצוגיות והיענותיות (השלכות על ערכים דמוקרטיים שונים שהוא מכליל תחת המונח accountability):

אני חושב ששיטת בחירות אזורית קלה מאוד למניפולציה, קלה מאוד לפגוע בה במיעוטים, לצורך העניין. [...] אם זה 12 מחוזות של עשרה [נציגים] אז הפגיעה היא פחות, אבל זה עדיין פגיעה [בייצוגיות]. [...] אני אומר שה"באגים" בשיטת בחירות אזורית הם מובנים. שיטת בחירות אזורית מייצגת פחות נכון את רצון הבוחר, ומאפשרת פחות גיוון דעות פעם אחת. ופעם שנייה [...] [ב]מחוז בחירה של עשרה אנשים אז גם הפסדת את ה־accountability [אחריותיות], כי מחוז בחירה של עשרה אנשים זה אומר, מה אנחנו מדינת ישראל תשעה, עשרה מיליון אנשים, אור־קיי? [...] זה אומר שבתוך המיליון הזה אין לי שום accountability אישי. אז לא הרווחתי את ה־accountability האישי, אז אני גם לא הרווחתי את היתרונות ולא הרווחתי חסרונות. עוד ב־120 [נציגים במחוזות בחירה חד־נציגיים] לפחות הרווחתי את היתרון של ה־accountability האישי אבל פגעתי בייצוגיות ואפשרתי פגיעה במיעוטים.

4.5.3.2. אימוץ רכיב אישי?

בשאלה 12 הוצגו למרואיינים שלוש חלופות: (1) שיטה שמאזנת בין יכולת המפלגה לבחור במועמדיה לכנסת לבין יכולת האזרח להשפיע על איש הרכב רשימת המועמדים (פתק פתוח למחצה); (2) שיטה שבה רק האזרח

יבחר בחירה אישית של רשימת המועמדים (פתק פתוח); (3) הותרת השיטה הנהוגה שלפיה כל מפלגה קובעת לשיטתה את מועמדיה, ולבחר אין אפשרות להשפיע על הרכב המועמדויות (פתק סגור).

ניכר מן התשובות כי חלק מהמרוויינים הבינו את השאלה וחלק התקשו, הגם שניתנו הסברים ודוגמאות. אחרים ערבבו את הפריימריז הפנים-מפלגתיים עם הרעיון של בחירה אישית ביום הבחירות. על בסיס הראיונות ניכרה נטייה לתמוך בשינוי מבנה פתק ההצבעה הסגור הקיים בישראל (תרשים 10): 17 מרוויינים תמכו בפתק פתוח למחצה, ועוד 2 מרוויינים תמכו בפתק פתוח לגמרי. כאמור, התמיכה בפתק הפתוח למחצה כבר עלתה על ידי המרוויינים עצמם בתשובות על שאלות הקודמות. ניכר מהנימוקים לתמיכה בפתק הפתוח למחצה שהרוב נוטים לדרך האמצע וחפצים בשיטה שמאזנת בין השפעת המפלגה – בעיקר כדי להבטיח לכידות וייצוגיות – לבין בחירת האזרחים. כפי שניסח זאת מרוויין 8:

צריך להיות פה איזונים ובלמים בין אנשים שחרוצים, שבאים לעבוד. [...] האיזון שמאפשר למפלגה לבחור את האנשים שהיא צריכה, שיעבדו בשבילך וכולי, לבין זה שהאזרחים בוחרים. אני חושב שזה איזון שחייב להיות.

7 מרוויינים התנגדו לאימוץ רכיב אישי בשיטת הבחירות מסיבות שונות: היו מי שרצו להפקיד בידי המפלגה את האחריות לקיום דמוקרטיה פנימית: "שמפלגות תהיינה בית שבו אתה צומח" (מרוויין 16); "היית רוצה רגע מפלגה שיכולה לבנות דמויות בתוך המוסדות הדמוקרטיים שלה, כדי להגיע לאיזושהי הנהגה" (מרוויין 18). היה מי שחשב שאסור למפלגה לאבד שום שליטה בבחירת מועמדיה: "אני רוצה שהמפלגה תחליט [...] ובמפלגה יש אזרחים, אבל הם פעילים, הם מכירים איזה סוג של פוליטיקה רוצים שהמפלגה תהיה עליה" (מרוויין 17). היו מי שחשבו שאימוץ פתק פתוח למחצה ממילא לא ישפיע על תוצאות הבחירות: "אני זוכר מחקרים שהראו שכמעט אף אחד לא משתמש בזה [...] וזה לא משפיע כמעט" (מרוויין 13). היה אף מי שחשב שמדובר בשיטה מורכבת מדי "גם עבור הציבור, ונראה לי גם מורכב מדי עבור המערכת מבחינת היכולת שלה להתמודד עם זה" (מרוויין 25).

4.5.3.3. אימוץ שיטה שמשלבת בחירה באזורים עם בחירה ארצית?

המרוואיינים נשאלו אם כדאי לאמץ שיטת בחירות שמשלבת בחירה ארצית ואזורית, שבה חלק מהמועמדים ייבחרו ברמה הארצית וחלקם במחוזות בחירה (שאלה 18). מרבית המרוואיינים, 17, הביעו תמיכה בשינוי זה, 5 התנגדו ו-4 התלבטו ולא גיבשו עמדה מובהקת בעניין (תרשים 10). ההתנגדות שהושמעה לשיטה משולבת נגעה שוב לאימוץ רכיב אזורי בכלל. התנגדות זו מבוססת על תפיסה שזהו ייצוג צר מדי, וכי הנושאים החשובים והעיקריים המעסיקים את האזרחים הם הלאומיים. היו גם מי שהביעו חוסר ביטחון או היו מסויגים. מבין התומכים היו גם מי שהקפידו לדבר על המינונים כאשר חלוקה שווה בין הקצאת המקומות למחוז הארצי ולמחוזות הבחירה נתפסה כברירת המחדל, והיו מי שצינו במיוחד כי יש להגביל את המחוזות לחלק קטן יותר מכלל המושבים מפאת החשיבות הרבה יותר של הייצוג הלאומי.

עם זאת, לא מעטים נשבו בקסמה של השיטה המעורבת (ולעיתים המשולבת, ראו הערת שוליים 20), ורוח זו התבטאה בראיונות בשימוש הרב במילים "איזון" ו"איזונים": 84 פעמים בפי 16 מרוואיינים. רוח האיזונים ו"הטוב מכל העולמות" ששיטה מעורבת יכולה להביא לישראל הוזכרה בידי חלק מהמרוואיינים:

לא לעבור משיטה אחת לשיטה, לשנייה, אלא לייצר תמהיל. תמהיל שחלק אזורי וחלק ארצי [...] [יכול] [...] להיות פחות "ריסקי" (מרוואין 7).

בהינתן שאתה רוצה גם לאפשר תחרות שהיא לא רק על מקום, אלא גם על כישורים, אז אפשר לחלק את זה חצי-חצי (מרוואין 11).

יהווה את האיזון הזה [...] בין הייצוג הזהותי, כן, של האג'נדות הזהותיות שלנו, לבין ייצוג גאוגרפי שמבטא את הצרכים, מה שנקרא, של החיים עצמם (מרוואין 12).

יש סוגיות שהן סוגיות מיקרו ויש סוגיות שהן סוגיות מקרו. אני חושב שמדינת ישראל צריכה הרבה יותר להיות עסוקה במיקרו, אבל היא חייבת לתת למיקרו לבוא לידי ביטוי (מרוואין 25).

אחד המרואיינים, שהתנגד לאימוץ רכיב אזורי, השתכנע בחלק זה של הריאיון שבשיטה מעורבת אימוץ רכיב זה עשוי להיטיב: "זה יכול לתת לך את התמהיל הנכון בין השטח, בין הרשויות המקומיות, המוניציפלי, לבין ירושלים, לבין השלטון המרכזי, שאנחנו כמובן רואים שככל שהם יותר קרובים, יותר מצליח" (מרואיין 10).

הערבוב גם מאפשר לתפוס את הרפורמה כזהירה:

אנשי מרכז הם תמיד, בגלל שאנחנו יותר סולידיים וזהירים, אז אנחנו אנשי גם וגם, או־קיי? [...] כשאתה עושה מרכיב ארצי ומרכיב אזורי, אז אתה מקבל את הטוב של שני העולמות, וזה אגב חשיבת מרכז. אתה אומר, אני לא הולך "פול" על זה, ולא כל, אני מקבל את היתרונות של בחירה אזורית, אני מקבל את היתרונות של בחירה ארצית, ואני עושה גם וגם (מרואיין 15).

אני חושב שכהתחלה זה יהיה הדבר הנכון, כי אחרת זה יהיה שינוי מורכב מדי (מרואיין 21).

4.5.3.4. שינוי שיטת הבחירות יחד עם הגדלת

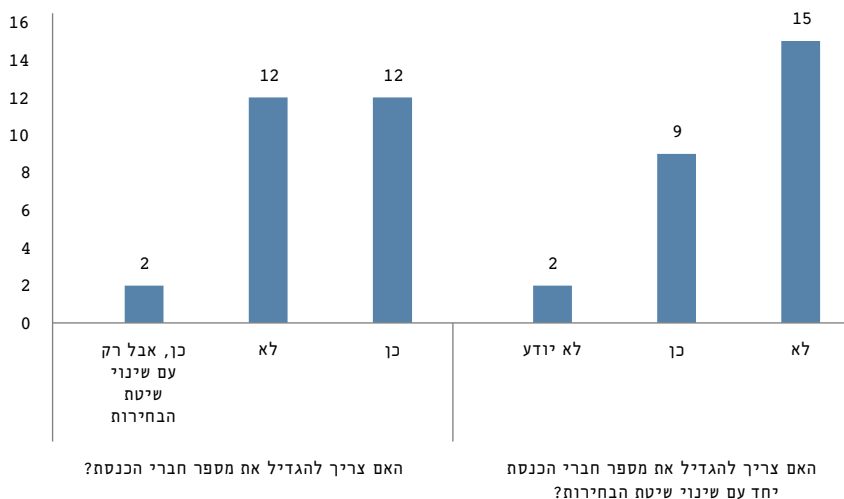
הכנסת ?

המרואיינים נשאלו (שאלה 19) האם יש מקום להגדיל את מספר חברי הכנסת, והאם יש לעשות זאת במשולב עם תיקון או שינוי של שיטת הבחירות. תרשים 11 מציג את התפלגות הדעות בנושא זה. הדעות היו חלוקות וניכר כי הניסיון עם "החוק הנורווגי" הנהוג בישראל, שלפיו חלק מהשרים מתפטרים מהכנסת לטובת כניסת חברי כנסת חדשים מרשימתם, השפיע על הדיון, ואף זכה ל-26 אזכורים בידי מחצית מהמרואיינים (13), במהלך הראיונות.

תרשים 11

התפלגות החשובות על השאלה: "האם יש לדעתך מקום להגדיל את מספר חברי הכנסת? אם כן, האם לעשות זאת במשולב עם תיקון או שינוי של שיטת הבחירות?"

מספר מרואיינים

מי שהתנגדו להגדלת הכנסת גרסו כי צעד זה לא ישנה דבר, כי מדובר בהוצאה מיותרת וכי הניסיון עם החוק הנורווגי הנוכחי מלמד שהוא לא מוביל לשיפור בתפקוד הכנסת. היה אף מי שגרס שהגדלת הכנסת רק תחליש אותה ותוריד את איכות חברי הכנסת. היו מי שהציעו להגדיל את מספר חברי הכנסת על ידי הרחבת החוק הנורווגי ועל ידי הקטנת הממשלה; נציין כי הפתרון של צמצום הממשלה כבר נוסה ובוטל פעמיים בשל צרכים קואליציוניים למינוי שרים. נוסף על כך, היה מי שהציע להקים בית מחוקקים נוסף ולהשאיר את הכנסת בגודלה הנוכחי, והיה מי שגרס כי העברת סמכויות לרשויות המקומיות תייתר את הגדלת הכנסת. היו מי שטענו כי אולי נכון לשקול בעתיד את הגדלת הכנסת, אך קודם לכן יש לשפר את עבודת הכנסת. מרואיין 13 טען שגודל הכנסת תואם לגודל המדינה: "מה, אנחנו מדינה של 10

מיליון איש כולה. 120. נניח באמריקה יש [...] לא 10 מיליון, 350 מיליון, פי 30 מאיתנו. יש להם קונגרס של נגיד 450. נו זה פי 4 משלנו, וזה פי 30. מי צריך ייצוג יותר מדויק מזה?".

לצד ההתנגדויות להגדלת הכנסת, היו 3 מרואיינים שהכירו את הטענה כי הכנסת קטנה מדי ביחס לאוכלוסייה, לפי מדדים מקובלים. כמו כן, המספר "180" הוזכר 23 פעמים בפי 7 מרואיינים במהלך כל הראיונות. חלופות כמו 150 או 200 חברי כנסת הוזכרו רק פעמיים בידי 2 מרואיינים. נראה שחלק מהמרואיינים שנקבו במספר 180 התייחסו לפרסומי המכון הישראלי לדמוקרטיה ולפרסומים אחרים, שהראו על בסיס מחקר כי גודל פרלמנטים תואם פחות או יותר לשורש השלישי של גודל האוכלוסייה, ולפיכך הכנסת צריכה למנות כיום כ־200 נציגים (חסון, 2020; מור ורהט, 2020; פרידברג, 2012; פרידברג ואטמור, 2013).

מבין התומכים בהגדלת הכנסת, רק 9 מרואיינים כרכו רפורמה זו בשינוי שיטת הבחירות, ומתוכם היו שראו בכך אמצעי לתוספת של ייצוג אזורי ראוי, והציעו למשל להוסיף 60 מושבים לבחירה באזורים על 120 הנבחרים בשיטה הארצית. היו שראו בהגדלת הכנסת צעד שיאפשר לה להציע פיקוח מיטבי יותר ובמיוחד איוש מיטבי של ועדות הכנסת. בעיני רוב המרואיינים הגדלת הכנסת לא אמורה להיות כרוכה בשינוי שיטת הבחירות. כמו כן יש להביא בחשבון, בהשוואה לממצאים שהוצגו קודם בתרשימים 2 ו־5, כי המרואיינים ביטאו התנגדות גבוהה בהרבה להגדלת הכנסת מאשר לשינוי או לתיקון שיטת הבחירות.

4.5.3.5. סיכום רכיבי השינוי הראוי לשיטת הבחירות לכנסת בעיני המרואיינים

בין רכיבי השינוי לשיטת הבחירות, בלטו כמה הצעות: אימוץ רכיב אישי (שהתבטא באזכור מפורש, פעמים רבות, של המושג "פתק חצי־פתוח"); אימוץ מחוזות בחירה רב־נציגיים, לרוב בשיטה המערבת מחוזות בחירה ובחירה ארצית; שינוי אחוז החסימה; ורעיון ברית העודפים.

נושא הוספת רכיב אישי לשיטת הבחירות בישראל הוא חדש יחסית בשיח על רפורמה בשיטת הבחירות בישראל (Rahat, 2008), ודומה כי אימוץ שיטת

הפריימריז על חסרונותיה ופעולת מכוני מחקר תרמו להעלאתה על סדר היום בעשורים האחרונים. לצד התמיכה באימוץ רכיב אישי כשינוי השומר על איזון בין השפעת הציבור על איוש חברי הכנסת לבין שמירת מוסד המפלגה, עלו ההתנגדויות אליו בגלל חשש מאובדן השליטה של המפלגה בהרכבת רשימת המועמדים. עם זאת, יש להודות כי כיום בישראל מדובר ברוב המקרים באובדן שליטה של מנהיג המפלגה ולא של המפלגה עצמה. במצב זה, רכיב אישי עשוי לרכך מעט את ריכוז היתר של העוצמה במפלגות בידי מנהיגים בודדים (לקריאה נוספת ראו קניג ואחרים, 2026).

בנוגע לאימוץ הרכיב האזורי, נראה שרוב רובם של הנשאלים היו פתוחים ואפילו הביעו תמיכה ברעיון של בחירה במחוזות רב־נציגיים, חלקם במסגרת שיטה שבה תהיה גם רמת בחירה ארצית. אנו רואים אפוא שרוב הנשאלים לא הפגינו שמרנות כלפי העניין האזורי. ניתן לטעון כמובן שתמיכה זו נובעת מן הריאיון שהוביל למיקוד בעניין זה, אך אם אפילו שיחה שנמשכה חצי שעה עשויה להוביל לכך, הרי שסביר מאוד שתמיכה ברכיב האזורי יכולה בקלות יחסית לתפוס את מקומה בסדר יום הקורא לשינוי שיטת הבחירות.

הנטייה לאמץ רכיב אזורי בשילוב רכיב ארצי בשיטה משולבת מצביעה על נקודת מוצא שמרנית המבקשת לשלב את החדש עם המוכר והקיים. תמיכה בשיטה מעורבת מושכת הן מומחים (Bowler et al., 2005; Shugart and Wattenberg, 2001) והן אזרחים (Aimer and Miler, 2002). הקסם של השיטה המעורבת הוא שהיא נתפסת כמביאה את הטוב שבשני העולמות: ייצוג כללי, יחסי וייצוג מקומי ממוקד ה"מאפשר לאכול את העוגה ולהותיר אותה שלמה" (Rahat, 2008, pp. 40–41). חרף זאת, נציין כי הגם שיש מומחים שמצדדים בעדיפות של שיטות מעורבות על פני שיטות אחרות, במיוחד על פני שיטות "קיצוניות" (Shugart, 2001), יש אחרים המותחים ביקורת קשה על השיטות הללו (Bochsler, 2009; Jankowski et al., 2022).

לצד התמיכה באימוץ מחוזות בחירה רב־נציגיים, עלו התנגדויות לאימוץ רכיב אזורי בנימוק שהוא מביא את ה"רע מכל העולמות" בהיותו פוגע בייצוגיות ובהיענות לבוחרים. התנגדויות אלו נובעות, ככל הנראה, מהיכרות עם ההשלכות של אימוץ מחוזות בחירה חד־נציגיים בשיטה רובית יחד עם חוסר היכרות עם פעולתם של מחוזות רב־נציגיים במסגרת שיטה יחסית ברוב

הדמוקרטיה הוותיקה. בתגובה להתנגדויות אלו אפשר לטעון שמחזות בחירה בטווח שבין 7-13 נציגים יהיו גדולים מספיק להבטיח ייצוג לקבוצות שאוכלוסייתן מרוכזת כמו החרדים והערבים. כמו כן, סביר מאוד שבכל מחוז בטווח של בין 7-13 נציגים יהיה לכל בוחר נציג או נציגים בודדים של המפלגה שאותה הוא מעדיף והוא יכול לזהות אותם כנציגיו בכנסת. התנגדויות נוספות נגעו לכך שאוכלוסייתה של ישראל קטנה מדי, ושהנושא המקומי אינו רלוונטי לייצוג בכנסת. לגבי גודלה של ישראל, ככל הנראה המרואיינים לא היו מודעים לכך שאפילו במדינות קטנות הרבה יותר באוכלוסייתן ובשטחן נהוגים מחזות בחירה (למשל מלטה, לוקסמבורג ואיסלנד) (לקריאה נוספת, ראו אטמור, 2010). בדבר הטענות לשוליות הנושאים המקומיים, קשה להגן על טיעונים כאלה לא רק נוכח הפערים החדים בין מרכז לבין פריפריה מבחינת שירותים שהמדינה אמורה לספק, אלא אפילו בגלל השוני באופי האיום הביטחוני בין האזורים בישראל, שהתחדדו עוד יותר ב־7 באוקטובר 2023 ובלחימה שמתחוללת מאז, בעוצמות שונות, נכון לכתיבת שורות אלו.

נושא אחוז החסימה, בין שהוצע להורידו או להעלותו, העסיק רבים מהמרואיינים. אולם הטיעונים העקרוניים סביבו אינם משכנעים דיים. ראשית, אחוז החסימה הוא רכיב שרירותי שקיים באופן טבעי בכל שיטה קיימת; רק בשיטה שבה גודל הפרלמנט הוא כגודל אוכלוסיית הבוחרים יהיה ייצוג מושלם מהבחינה היחסית. שנית, מהניסיון המצטבר בעולם הדמוקרטי אפשר לקבוע טווח סביר לגובה אחוז החסימה החוקי, שנע בין מכסת הקולות הדרושה לזכייה במושב אחד (הולנד) ל־5% אחוזים (גרמניה). במדינות לא מעטות, בעקבות שימוש במחזות בחירה רב־נציגיים, אחוז החסימה הוא גבוה בהרבה (למשל כ־10% במחזות בני 10 מושבים). שלישית, אחוז החסימה הוא מנגנון שהידיעה עליו מאפשרת להביא אותו בחשבון: המפלגות והמועמדים יכולים להביאו בחשבון בהיערכותם והבוחרים בהצבעתם. נוסף על כך הניסיון הישראלי מלמד שאחוז החסימה אינו מושפע מהזיהוי האידאולוגי של המפלגות. כך למשל הוא פגע בימין בבחירות 1992 ואפריל 2019 ובמרכז־שמאל בבחירות 2022.

לבסוף, אחוז החסימה הוא רכיב שמאפשר לשכלל את צירוף האינטרסים: ככל שהוא גבוה יותר כך יש יותר תמריצים לצירוף אינטרסים לפני בחירות, ליצירת מפלגות עם טווח אידאולוגי ומדיני רחב יותר. המבחר העומד בפני

הבוחר קטן, אך הצירוף שקוף ומוכר. ככל שאחוז החסימה נמוך יותר, כך יש פחות תמריצים לצירוף אינטרסים לפני בחירות, והוא נעשה לאחר הבחירות במסגרת הפוליטיקה הקואליציונית. צירוף קואליציוני של מפלגות קטנות עשוי להוביל לעיוותים ולאימוץ מדיניות שרחוקה מדעתו של רוב הציבור שהצביע למפלגות הקואליציה. עם זאת, יש להכיר בכך שצירוף האינטרסים שאחוז החסימה יוצר אינו מתבטא בהכרח בכנסת. בעקבות העלאת אחוז החסימה, מתמודדות מפלגות קטנות במסגרת רשימות משותפות כדי לעבור את אחוז החסימה. היחלשות המפלגות, הפרסונליזציה הפוליטית והסדרים מוסדיים אחרים (ובהם הכללים לפיצול סיעה בכנסת) מאפשרים למפלגות להתמודד ברשימות משותפות במסגרת "בלוק טכני". הן מתמודדות יחד בידיעה שאחרי הבחירות הבלוק הטכני יתפרק לרכיביו. כך קרה בכמה מקרים של מפלגות אישיות שלא התמודדו עצמאית באף לא מערכת בחירות אחת (שפירא, 2022). לפיכך העיסוק התדיר בגובה אחוז החסימה בשיטת הבחירות לכנסת מטיל צל על הדיון המהותי, שלדעתנו צריך להתקיים, בדבר אפשרות לאימוץ רכיב אישי ורכיב אזורי.

מתוך הראיונות עלה רעיון "ברית העודפים", שהופיע בהצעה של פורום קהלת לתיקון שיטת הבחירות והממשל (דיסקין ונבון, 2016).²¹ "קואליציות טרום-בחירות" (pre-electoral coalitions) הכוללות שיתופי פעולה פומביים ומגוונים בין שתי מפלגות או יותר ביותר ממחוז בחירה אחד הן תופעה נפוצה בעולם הדמוקרטי, ויש מקרים שבהם הקואליציות האלה צריכות לעמוד בפני אחוז חסימה גבוה יותר מרשימות שמייצגות רשימה אחת, כמו באיטליה, בצ'כיה ובסלובקיה (שפירא, 2022). לעומת מדינות אחרות, באיטליה מתקיים מנגנון שמטרתו למנוע "בזבוז" קולות במסגרת של קואליציות טרום-בחירות, והקואליציות מצהירות רשמית במערכת הבחירות ובקלפי על המועמד או המועמדת שמטעמן לראשות הממשלה. הבריתות הללו נדרשות לעמוד במחוז

21 גרסה ראשונית למה שאפשר לכנותו "ברית עודפים" עלתה בשנת 1950. באותה העת, בדיון הראשון בוועדת החוקה, חוק ומשפט בכנסת על שיטת הבחירות, הציע המשנה ליועץ המשפט לממשלה ידין שאחוז החסימה לכנסת יעמוד על שלושה חברי כנסת, וכל בוחר יוכל להצביע לשתי רשימות, כך שאם רשימה אחת לא תעבור את אחוז החסימה, אז הרשימה השנייה שלה הוא הצביע תקבל את קולו. הצעה זו, הדומה לברית העודפים, לא קודמה מעולם מעבר לדיון זה (רהט, 2001).

הארצי בפני אחוז חסימה של 10% מהקולות, וכל מפלגה המרכיבה את הברית חייבת לקבל 3% לפחות מהקולות במחוז הארצי כדי להיות מיוצגת בבית הפרלמנט התחתון. במקרים שבהם מפלגות זוכות בפחות מ-3% מהקולות ויותר מ-1%, הקולות עוברים לברית, אף שהמפלגה עצמה אינה מקבלת ייצוג בפרלמנט. ואולם, אם מפלגה זוכה בפחות מ-1% מקולות הבוחרים – הקולות שלה אינם עוברים לשאר הברית ויורדים לטמיון (Passarelli, 2017). יש לשים לב שההצעה של פורום קהלת שונה מזו המיושמת באיטליה, בכך שמוצע שקולותיה של כל רשימה שאינה עוברת את אחוז החסימה, בלי קשר לשיעור הקולות שקיבלה, יעברו לשאר הברית.

אם מביאים בחשבון את השפעתה הצפויה של הצעת קהלת על התנהגות פוליטיקאים ובוחרים אפשר לזהות בה פוטנציאל להיווצרות בעיות קשות. כך למשל פוליטיקאים לא יהססו להתמודד במסגרת מפלגות אישיות כדי להפגין את כוחם, או לפחות לאיים בכך, כדי לסחוט את מוביל הגוש שבו הם תומכים. הבוחרים מצידם ירשו לעצמם להצביע יותר למפלגות קטנות עם זהות ברורה ופחות למפלגות מצרפיות, אשר מנסות לייצג ולצרף אינטרסים של קהלי בוחרים רחבים. בקצרה, יישום ההצעה צפוי ליצור דינמיקה דומה לזו של חוק הבחירה הישירה, כלומר להגדיל את הפיצול בכנסת ולחזק מפלגות סקטוריאליות. ייתכן שצעד זה יתרום לבלימת ריכוז העוצמה שמבקשים חסידי ההפיכה המשטרית להשיג, אולם הדבר יפגע אנושות במשילות ויחזק את הפוליטיקה האישית, הסקטוריאלית, הפטרונית והזהותית.

4.6. למי יועיל שינוי השיטה?

בחלק זה אנו מבקשים לבחון את תפיסת האינטרסים המסבירים תמיכה ברפורמה או התנגדות לה.²² מקובל לטעון כי תמיכה בשינוי שיטת הבחירות יכולה לנבוע מתפיסה מערכתית – מה ישרת את הפוליטיקה ואת החברה בכללותה – או מתוך תפיסה של אינטרס אישי או מפלגתי: מה ישרת את מי

22 אנו מכנים זאת "תפיסת האינטרסים" משום שכפי שכבר הראנו, לא נכון להניח ששחקנים פוליטיים אכן מזהים בהכרח את האינטרסים שלהם, של מפלגתם ושל המערכת הפוליטית ופועלים לפיהם.

שתומך בשינוי או את מפלגתו. הבחנה זו חשובה לניתוח, משום שהמוטיבציות הללו מתערבבות. ראשית, סביר כי כל נשאל מחזיק גם רכיבים של שיקול לאומי, מפלגתי ואישי, גם אם במינונים שונים. במקרה שלנו אנו יכולים להניח כי בקרב מובילי דעת קהל שאינם חברי כנסת האינטרס הלאומי נתפס מרכזי יותר מהאינטרס האישי או המפלגתי. שנית, אצל חברי הכנסת קשה מאוד להבחין בין אינטרס אישי ומפלגתי לבין אינטרס לאומי. חברי הכנסת מתמודדים בבחירות ומציעים חלופות מדיניות לאומיות, וסביר שהם בטוחים שבחירתם והעצמתם, בין באמצעות שינוי השיטה ובין בשימורה, ישרתו גם את האינטרס הלאומי.

4.6.1. מהי שיטת הבחירות שטובה לחברי הכנסת המכהנים?

המרואיינים נשאלו איזו שיטת בחירות משתלמת לדעתם לחברי הכנסת המכהנים ואיזו שיטה דווקא תפגע בהם (שאלה 9). שאלה זו נוגעת ישירות למה שמקובל כהנחה עממית מצד אחד ("הם דואגים רק או קודם כל לעצמם") ולהנחה מקובלת בספרות מדע המדינה – בעיקר זו שמאמצת את גישת הבחירה הרציונלית – ולפיה פוליטיקאים יודעים לזהות מה יועיל להם לשמר ולחזק את עוצמתם ומה יפגע בהם. ניתן לצפות שתפיסה זו תהיה רלוונטית גם לגבי מובילי דעת הקהל שראיינו שאינם חברי כנסת מכהנים, אם כי אולי במידה פחותה בשל כך שאין להם (עדיין) אינטרסים משוקעים בשיטת הבחירות.

התפלגות התשובה על שאלה זו מובאת בתרשים 12, מתוך הבחנה מתבקשת בין תשובות חברי כנסת מכהנים לבין מרואיינים אחרים שאינם חברי כנסת. מבין חברי הכנסת שהתייחסו לשאלה ישירות, 4 מרואיינים ביטאו את התפיסה הבסיסית שלפיה השיטה הקיימת משרתת את מי שכבר מכהן. אולם היו גם 3 חברי כנסת מכהנים שחשבו שדווקא בשיטה הקיימת עצמאותם מוגבלת יותר על המידה, והם הציעו לשלב רכיב אישי כדי "לשחרר מעט את הרסן" שמטילים מנהיגי המפלגות:

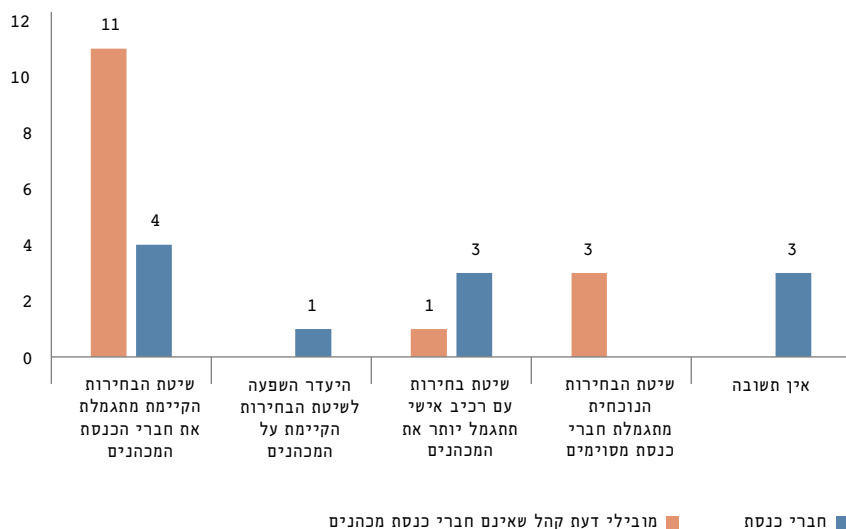
אני כן חושב שנכון שיהיה איזשהו דמוקרטיזציה בתוך מפלגות. לא בהכרח פריימריז [...], אבל אני יכול להגיד שבמפלגה שלנו [...] אז הרבה פעמים אני מרגיש שאני חסום מלהביע את

דעתי האמיתית, כי זה בניגוד לעמדת ראש המפלגה, בסדר?
(מרוויין 2).

תרשים 12

התפלגות התשובות על השאלה: "איזו שיטת בחירות משתלמת לדעתך לחברי הכנסת המכהנים, ואיזו שיטה דווקא תפגע בהם?"

מספר מרוויינים

מבין יתר המרוויינים, אנשי מכוני המחקר והחברה האזרחית, 11 (מתוך 14) סברו שהשיטה הקיימת טובה למי שנבחר בה, כפי שניסח זאת אחד המרוויינים: "המכהנים נבחרו בשיטה הקיימת, אז כברירת מחדל, השיטה הקיימת היא הכי טובה להם" (מרוויין 1). היו מי שגרסו כי השיטה הקיימת אינה טובה כי היא לא מאפשרת לחברי הכנסת להשפיע: "אני חושב שהיום חבר הכנסת, בטח באופוזיציה, אין לו שום כלי להשפיע [...] הוא לא רואה את הציבור מול העיניים שלו, הוא כל הזמן עסוק בראש המפלגה" (מרוויין 10); "גם אין להם יכולת אמיתית להשפיע, זו האמת" (מרוויין 19). 3 מובילי

דעת קהל הבחינו בין חברי כנסת שהשיטה עובדת לטובתם וכאלו שלא, בהם מרואיין 26:

בדרך כלל בכל בחירות מתחלפים בין 40 ל-50 חברי כנסת. מצד שני, האנשים שמובילים את המפלגות המשמעותיות מתחלפים רק לעיתים נדירות. זאת אומרת, מתוך מובילי המפלגות המשמעותיות היום, לפחות 3 הובילו בצורה משמעותית גם לפני 25 שנה. [...] אני חושב אבל שהתשובה לשאלה שלך משתנה לפי מי אתה. אם אתה בכיר יחסית, השיטה הנוכחית טובה לך. היא טובה לך בהגדרה כי אתה "פיצחת" את השיטה ואתה הצלחת כבר להגיע לזה, ואנחנו רואים שמי שנהיה שר, בדרך כלל נשאר שר, אלא אם כן הוא עושה פדיחה נוראית או שפשוט המפלגה שלו נמחקה. ומצד שני, החבר'ה בשוליים, המצב שלהם לא מהמם. אוֹ-קיי? יש מפלגות שבהן באמת יש איזשהו, איזושהי התקדמות סדירה, יש לך סיכוי טוב להתקדם מפעם לפעם, בחלקן [...] אבל זה מחייב נאמנות מוחלטת להנהגה של המפלגה, ובחלקן גם בסיס פוליטי אישי לצד הנאמנות המוחלטת. שילוב שהוא מאוד, מאוד קשה.

מתוך התשובות על שאלה זו, עולה הנחת מוצא שלפיה סביר שהשיטה הקיימת משרתת את נבחריה. אולם יש לא מעט נשאלים שטענו שיש להבחין גם בקרב אלו שנבחרו בשיטה הקיימת בין אלו שהשיטה משרתת אותם לבין אלו שלא. מכל מקום, בין שהשיטה נתפסת כמשרתת את כלל המכהנים ובין שרק את בעלי העוצמה בתוכם (ראש הממשלה וראשי המפלגות), ברור כי רובם המכריע של המרואיינים מזהים חסם מרכזי לשינוי השיטה – האינטרסים המשוקעים של המכהנים, או לפחות של אלו מהם שמצליחים יותר, ולפיכך גם משפיעים יותר.

4.6.2. מהי שיטת הבחירות שטובה למפלגה של המרואיין?

שאלנו איזו שיטת בחירות משתלמת למפלגה שבה המרואיין חבר או שבה הוא תומך, ואיזו צפויה לפגוע בה (שאלה 10). שאלה זו שוב נוגעת ישירות למה שמקובל כהנחה עממית מצד אחד ("המפלגות דואגות רק או בעיקר לעצמן"),

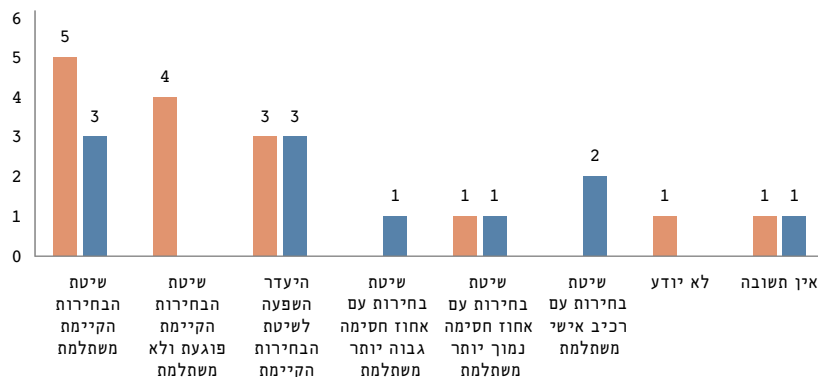
ולהנחה מקובלת של הגישה הרציונלית במדע המדינה ולפיה מפלגות יודעות לזהות מה יועיל להן לשמר את עוצמתן, לחזק אותן ומה עלול לפגוע בהן.

התפלגות התשובות על שאלה זו מובאת בתרשים 13, מתוך הבחנה מתבקשת בין תשובות חברי כנסת מכהנים לבין מרואיינים אחרים. באופן מפתיע בניגוד להנחה המקובלת, רק 3 חברי כנסת גרסו כי השיטה הקיימת טובה למפלגתם; 2 ציינו כי המפלגה תצליח יותר אם יאומץ רכיב אישי בשיטת הבחירות; 2 חברי כנסת טענו שהעלאה או הורדה של אחוז החסימה ייטיבו בעיקר עם מפלגתם. היו גם 3 מרואיינים שגרסו כי שיטת הבחירות אינה משנה. לכן אפשר לומר שבניגוד לציפייה המקובלת, תפיסת האינטרס אינה דבקה בקיים. עדיין, המגוון של תוכני השינוי שהועלו כבר בתשובה על שאלה זו מצביע על כך שגם אם רפורמה תקודם ותתגבר על החסם של העדפת הקיים והמוכר שבו הצליחו המכהנים, בכל זאת נותר החסם של אי־ההסכמה על תוכן השינוי. ללא הסכמה על התוכן – רכיב אישי או גובה אחוז חסימה – המצב הקיים יישאר על כנו.

תרשים 13

התפלגות התשובות על השאלה: איזו שיטת בחירות משתלמת לדעתך? למפלגה שבה אתה חבר או שבה אתה תומך, ואיזו צפויה לפגוע בה?

מספר מרואיינים

■ חברי כנסת ■ מובילי דעת קהל שאינם חברי כנסת מכהנים

בקרב מובילי דעת הקהל, 6 הצהירו שאין להם מפלגה שבה הם תומכים. חלקם ענו על השאלה מתוך מחשבה על "מפלגה דמיונית" שלה יצביעו בבחירות הבאות, ואחרים חשבו על המפלגות הפוטנציאליות שלהן הם יוכלו להצביע או הצביעו בעבר; 5 מרואיינים חשבו ששיטת הבחירות הקיימת אכן מתגמלת את המפלגה או המפלגות שבהן הם תומכים או עשויים לתמוך; 4 אחרים חשבו שהיא יכולה לפגוע, ואילו 3 חשבו שאין לה השפעה. מרואיין אחד מקרבם טען שהורדת אחוז החסימה תתגמל את המפלגה שבה הוא תומך.

היעדר הזהות מפלגתית ברורה בקרב מובילי דעת הקהל שאינם חברי כנסת ופיזור התשובות שלהם משקפים את חולשת הזהות המפלגתית בישראל של היום: המרכז-שמאל (והימין שאינו תומך נתניהו) מאופיין בריבוי מפלגות שההבדלים האידאולוגיים ביניהן אינם ברורים או מטושטשים, לנוכח המשותף ביניהן – התנגדות לנתניהו; הימין, שהמשותף לו תמיכה בנתניהו, אך יש תחרות פנימית חזקה בין המפלגות בתוכו, למעט המפלגות החרדיות שתמיכתן יציבה (ראו מלאך, 2025). מצב עניינים זה הוא קרקע טובה לקידום רפורמה, מפני שהתערעורת הזהות המפלגתית מחלישה את החסם המרכזי הזה לשינוי.

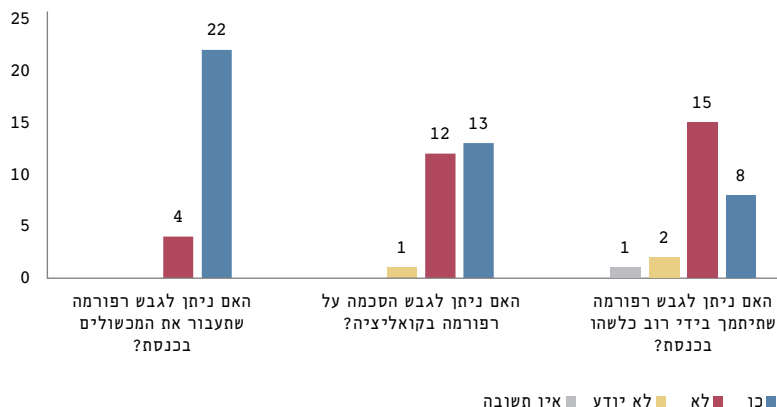
4.7. היתכנות הרפורמה: האם וכיצד ניתן לגבור על החסמים לרפורמה?

תרשים 14 מציג את התפלגות התשובות על שאלות 13-15 שעסקו בשלושה חסמים לרפורמה: הפרוצדורלי, הקואליציוני וחסם האינטרסים המשוקעים של חברי הכנסת המכהנים. ניכר כי העברת הרפורמה בכנסת נתפסת כמהלך אפשרי מהבחינה הפרוצדורלית בידי רוב הנשאלים, והחסם הקואליציוני נתפס ככזה שאפשר לצלוח אותו בידי מחציתם. אולם רובם חשבו שאי-אפשר לגבש רוב בכנסת שיתמוך ברפורמה, ומתוך הראיונות ניכר במפורש או במשתמע שהם מתייחסים בעיקר לכנסת ה-25 העלומתית – בייחוד על רקע ההפיכה המשטרית – שכינה בזמן הראיונות.

14 תרשים

התפלגות התשובות על השאלות שעוסקות בחסמים לשינוי שיטת הבחירות

מספר מרואיינים

נוסח השאלות המדויק היה: "האם וכיצד ניתן לגבש רפורמה בשיטת הבחירות שתעבור את כל המכשולים הצפויים בכנסת? האם וכיצד ניתן לגבש רפורמה בשיטת הבחירות שתימך בידי כלל החברות בקואליציה הקיימת – אם לא, מדוע? האם וכיצד ניתן לגבש רפורמה בשיטת הבחירות שחוננה הספציפי ייתמך על ידי רוב (שייוצר לא בהכרח רק מתמיכה מחברי הקואליציה) בכנסת?"

4.7.1. החסם הפרוצדורלי: לא הוא המכשול, אלא חסמים אחרים

השאלה הראשונה בנושא היתכנות הרפורמה ודרך קידומה כוונה לחסם הפרוצדורלי, כלומר להליך החקיקה שיש לעבור כדי לקדם ולאמץ רפורמה בשיטת הבחירות (שאלה 13). בישראל החסם הזה לא גבוה כמו במדינות אחרות שבהן לעיתים נדרש תיקון חוקתי שמחייב תמיכת רוב מיוחד, משאל עם או הליכים מורכבים אחרים. ובכל זאת, קידום רפורמה בשיטת הבחירות מחייב השגת רוב מוחלט (61 חברי כנסת לפחות) במליאת הכנסת במספר קריאות וכן רוב תומך בוועדת חוקה, חוק ומשפט. הוא גם מחייב שיהיה מי שידחוף את ההצעה ולא יאפשר להקפיא אותה בעקבות לחצי המתנגדים.

השאלה שנשאלה הייתה האם וכיצד ניתן לגבש רפורמה בשיטת הבחירות שתעבור את כל המכשולים הצפויים בכנסת. רוב רובם של הנשאלים, 22, לא התייחסו לפרוצדורה והדגישו חסמים אחרים כבר בשלב זה, קודם שנשאלו עליהם במפורש, כפי שנעשה בשאלות שבאו אחר כך (ראו תרשים 14). חסם אחד היה האינטרסים האישיים או המפלגתיים שעליהם אפשר להתגבר, לטענת חלקם, רק בעזרת לחץ ציבורי. אולם קשה לראות כיצד הציבור יכול להיות מגויס ליצירת לחץ מעבר לתמיכה רחבה בסקרים, שקיימת כבר עשורים. בשנות ה-90 נערכו הפגנות המונים ופעולות מחאה אחרות בתביעה לשינוי שיטת הממשל, כולל שינוי שיטת הבחירות, אך מה שהניע אותן היה הביקורת על השחיתות והסחר-מכר הקואליציוני. כיום יהיה קשה מאוד לגייס ציבור באופן דומה על רקע טענות לשחיתות באופן שהדרישה תיראה א-פוליטית, משום שהאשמה בשחיתות מוצגת כמעשה של צד פוליטי או של ה"דיפ-סטייט" ולא כעניין מוסרי. ייתכן שהכללת נושא שינוי שיטת הבחירות כנדבך מרכזי במסע בחירות של מפלגה או של מפלגות שיצליחו להרכיב ממשלה תיתן רוח גבית לקידום הרפורמה. עם זאת, יש להביא בחשבון שייתכן שאימוץ נושא זה בידי אחת המפלגות דווקא יעשה לו פוליטיזציה, שכרגע, כאמור, איננה קיימת בהקשר זה.

היה גם מי שהציע לשכנע את הנבחרים ששינוי שיטת הבחירות הוא אינטרס שלהם. לכאורה אם יש דברים בגו, ואכן שינוי שיטת הבחירות יכול להתפס כאינטרס לקידום אישי, הרי שיש בכך זרז לקידום הרפורמה, שכן רכיב אישי בבחירה עשוי לסייע לחברי הכנסת להיבחר מחדש בהיותם מוכרים יותר מרוב המועמדים האחרים. ואולם, כנגד זה יש לזכור שמי שנבחר בשיטה מסוימת נוטה לגלות שמרנות ולהימנע מסיכון. נבהיר כי מסע שכנוע כזה יכול להצליח גם בתנאים של היעדר מידע וחוסר ודאות. דוגמה לכך היא מסע השכנוע שהופעל בזמן אמת על חברי הכנסת לתמוך בבחירה ישירה, אף שבסופו של דבר התברר שרוב רובם נפגעו משיטה זו, ואילו דווקא הרוב המכריע של מתנגדיה נהנו ממנה (Rahat, 2006). החסם הנוסף שהזכירו המרואיינים היה הקואליציוני: היו שצינו כי יש צורך לגבש הסכמות והיו מי שטענו שכדי שרפורמה תתרחש היא חייבת להיכלל בהסכם הקואליציוני.

חלק מההערכות היו שבלתי אפשרי לקדם רפורמה בשיטת הבחירות הקיימת בעת הראיונות בגלל הרכבה של ממשלת נתניהו שכינה בעת עריכת

המחקר (הממשלה ה־37), סדר היום הלא דמוקרטי שלה, או בשל חששות של סיעות בקואליציה. היה גם מי שגרס כי אי־אפשר לשנות את השיטה מפני שהפקידים והיועצת המשפטית ימנעו זאת כדי לרסן את קולו של העם. היה מי שטען כי רפורמה היא אפשרית רק אם ייווצר "רגע קונסטטוציוני" או "מומנטום", כלומר העיתוי המתאים שבו רוב גדול יפנה לעסוק בידיים נקיות בכללי המשחק בעקבות משבר. היו שטענו כי רפורמה יכולה להתרחש אם הממשלה הנוכחית תחשוב שזה יסייע לה לחזק את עוצמתה. 3 מרואיינים טענו שתיתכן רפורמה מפני שאחת כזו כבר התרחשה.

לסיכום, אינטרסים משוקעים אישיים, פנים־מפלגתיים ומפלגתיים באופן כללי וגם בביטוי שלהם במסגרת הקואליציה נתפסים כחסם המרכזי לקידום של רפורמה, ואילו החסם הפרוצדורלי לא נתפס כאתגר מרכזי. חשוב לציין שרוב הנשאלים לא סתמו את הגולל על האפשרות שרפורמה תקודם, והציעו כיצד ומתי אפשר לקדם אותה.

4.7.2. החסם הקואליציוני: אם ירצו יוכלו

החסם הקואליציוני – היכולת של כל חברה בקואליציה להטיל וטו על קידום רפורמה – הוא מכשול מרכזי בקידום רפורמה בישראל (Rahat, 2008). שאלנו האם וכיצד אפשר לגבש רפורמה בשיטת הבחירות שתיתמך בידי כלל החברות בקואליציה הקיימת (שאלה 14), והתקבלו דעות חלוקות: 13 מרואיינים גרסו שאפשר, 12 שלא ואחד לא ידע (תרשים 14). נציין שנתון זה מפתיע למדי, לנוכח העובדה שרוב הקואליציות הקודמות לא עסקו ביוזמות שהיו בנושא, ושינוי שיטת הבחירות גם לא עמד על סדר היום של ההפיכה המשטרית.

מי שגרסו שאין אפשרות להעביר רפורמה בקואליציה הנוכחית טענו כי אין אינטרס לפחות לחלק מן המפלגות החברות בה לשנות את השיטה הקיימת שממנה הם נהנים, או תופסים אותה ככזו שטובה להם: "הקואליציה הנוכחית, אני חושב שבתפיסתה היתרון הדמוגרפי שלה בשיטת הבחירות הנוכחית, היא אגב שוגה [...] היא 'על הסוס'. למה צריכה לנגוע בדבר הזה? זה רק ילך ויהיה יותר טוב עבורה" (מרואיין 14).

אולם היו גם מי שגרסו כי הקואליציה הנוכחית יכולה לעשות כן. מקרב תומכי הממשלה היו מי שחשבו שלאור יכולותיה של הקואליציה הקיימת להגיע להסכמות דרך "שפה משותפת" (מרויין 23) בנושאים חוקתיים, גם שינוי שיטת הבחירות יכול להיות מקודם. מנגד, מבקריה של הקואליציה טענו שלאור קידום חוקי ההפיכה המשטרית היא יכולה לעשות כרצונה, בלי להתחשב בצורך בהסכמה רחבה בשינוי כללי המשחק, ותעשה כן אם תחשוב שזה משרת אותה: "רק מה שיועיל להם [...] כנגד מתחריהם" (מרויין 13), וכן אם תסבור שכך תוכל למנוע ממיעוטים להיבחר: "אתה רואה שהיא רוצה למנוע מסיעות ערביות להתמודד" (מרויין 18).

4.7.3. רוב בכנסת: כן, אולי

אחת הדרכים להתגבר על היעדר רוב בקואליציה לרפורמה בשיטת הבחירות היא לשתף פעולה עם מפלגות מהאופוזיציה בקידום חקיקה בנושא. שיתופי פעולה בקידום חקיקה היו מקובלים בכנסת לפחות עד שישאל נכנסה לעידן הקיטוב הפוליטי הנוכחי.²³ חקיקה שעניינה תיקון שיטת הבחירות והמשטר עברה בשיתופי פעולה שכאלה בעיתות שבהן פחת הלחץ לשמירת הליכודות הקואליציונית בין סיעות הקואליציה, למשל בעת משבר קואליציוני קשה או ערב בחירות (Rahat, 2008).²⁴

לפיכך שאלנו האם וכיצד ניתן לגבש רפורמה בשיטת הבחירות שתוכנה הספציפי ייתמך בידי רוב בכנסת, שיווצר לא בהכרח רק מתמיכת חברי

23 כך למשל מראים קנדלשטיין-היינה ואחרים (2026) שמאז 1992 תיקון דיני בחירות בחודשים לפני הבחירות נעשה בהסכמה רחבה, כולל בעשור האחרון. אמנם מרבית החוקים הללו נוגעים לפרוצדורות, אבל נוהג זה מעיד כי יש נושאים, כמו מימון בחירות או פריסת קלפיות, שהפוליטיקאים מצליחים לעבוד עליהם יחדיו וליצור הסכמות חוצות מחנות בחודשים שלפני הבחירות.

24 דוגמה לשתוף פעולה בין מפלגות הקואליציה לאופוזיציה בהקשר של שינוי בשיטת הבחירות היא שינוי נוסחת חישוב העודפים המכונה "חוק בדר-עופר" (חוק הבחירות לכנסת [תיקון מס' 4], התשל"ג-1973), שנקבעה כחצי שנה לפני הבחירות שהיו אמורות להתקיים בשנת 1973. תיקון זה נחקק בשיתוף פעולה בין ברית מפלגות המערך שהובילה את הקואליציה ובין הליכוד שהיה הסיעה הדומיננטית באופוזיציה.

הקואליציה (שאלה 15). 8 מרואיינים חשבו שהדבר אפשרי, בעיקר בכל הנוגע לשינוי אחוז החסימה. אולם רוב המרואיינים, 15, הן מקרב תומכי הקואליציה והן מקרב מתנגדיה, סברו בהתייחסם למצב שהיה בעת הריאיון כי הדבר אינו אפשרי (ראו תרשים 14). כמה מרואיינים חזרו על עניין האינטרסים המשוקעים של חברי כנסת והמפלגות וטענו כי אין לחברי הכנסת רצון לשנות שיטה שמבטיחה לתפיסתם את הישרדותם.

היו מרואיינים שצינו את הקיטוב, ששרר בין הקואליציה לאופוזיציה בישראל בשנת 2025, בעת שנערכו הראיונות, כמונע כל אפשרות להיווצרות רוב שכזה. מצד אחד נאמר למשל: "היום הקואליציה נורא נורא רעילה, היא רדיאקטיבית ממש, כאילו, אתה לא רוצה שום מגע איתה, אז כאילו, אתה לא רוצה שום, שום שיתוף פעולה עם הדבר הזה" (מרואיין 24). מצד אחר נטען:

העניין הוא שבשנים האחרונות נצבעה פה בכנסת שנאה אישית שמונעת מאיתנו לעשות למען עם ישראל את הדברים הנכונים. [...] אם נוריד רגע את המוטיבים האישיים הבלתי אפשריים, הרל"ביסטיים האלה, היינו מגיעים הרבה יותר רחוק. תגיד מה, אני אוהב את כולם? אבל אני מבין שלמען עם ישראל צריך לעשות פה פשרות (מרואיין 23).

אחרים חשבו שהעברת רפורמה בלי הסכמה מצד כל מרכיבי הרוב הקואליציוני תאיים על יציבות הקואליציה או על קידום נושאים אחרים שנמצאים בעדיפות גבוהה יותר של חבריה, ולכן היא בלתי אפשרית. 2 מרואיינים ציינו שיש זכות וטו לכל שותפה קואליציונית המרכיבה את ממשלת ישראל ה-37 על שינויים של חוקי יסוד. היו גם שעמדו על כך שהקואליציה הקיימת בעת עריכת המחקר הדירה את עצמה משיתופי פעולה עם האופוזיציה בנושאים חוקתיים, לרבות שינוי שיטת הבחירות.

זיהוי כוח הווטו של מפלגות קטנות בקואליציה כחסם לרפורמה מבוסס היטב בהיסטוריה הפוליטית הישראלית: הצעות חוק לתיקון שיטת הבחירות אכן הגיעו הכי רחוק בעת כהונת שלוש ממשלות האחדות בשנים 1984-1990. אולם גם כאן נחשפה מגבלה, מפני שהמפלגות הגדולות היו מוכנות לבלום

את הרפורמה תמורת פירוק ממשלת האחדות, וכהונה בממשלה צרה בהובלת כל אחת מהן בנפרד (Rahat, 2008; Diskin and Diskin, 1995).

המרואיינים הציעו תובנות מעניינות שיש להן אזכור גם בספרות המחקר. אחד הציע כי אפשר לקדם רפורמה לקראת בחירות, כשכבר לא צריך קואליציה וניתן להציג זאת כנושא בחירות. טענה זו נכונה לפחות לגבי חוק הבחירה הישירה אשר עבר ערב בחירות 1992 בקריאה שנייה ושלישית (Rahat, 2008). מרואיין אחר טען שרפורמה דורשת –

שילוב של שלושה דברים: [דבר ראשון] לחץ ציבורי; [דבר שני] מפלגה שהיא לשון מאזניים, שרצה על "הטיקט" הזה. היא אומרת, פשוט, אני אחבל לכם, לא תהיה לכם ממשלה, אם אתם לא תעשו את השינוי הזה, ושלוש, שזה הצעה שהיא במסגרת עסקת חבילה כללית (מרואיין 14).

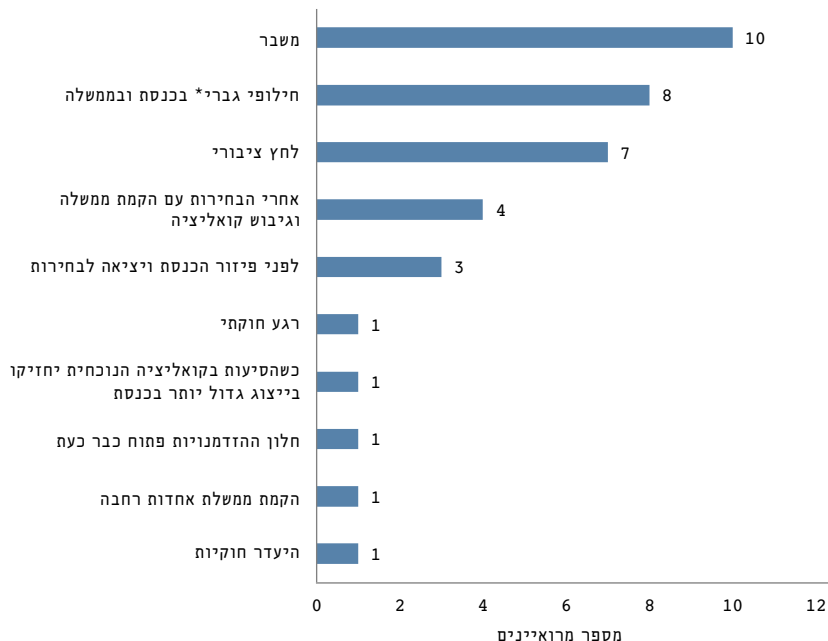
במילים אחרות שלושה תנאים יכולים להסיר חסם אלקטורלי: מערך לחצים שונה מהרגיל שיכלול לחץ ציבורי, שותפה קואליציונית שתתעקש דווקא על שינוי שיטת הבחירות ועסקה של חבילת רפורמות. דוגמה לחבילה כזו היא חבילת "חוקי המשילות" בשנת 2014, שכללה את העלאת אחוז החסימה, חקיקת חוק יסוד: משאל עם, הגבלת גודל הממשלה ואימוץ מנגנון אי-אמון קונסטרוקטיבי מלא (Rahat, 2021).

4.7.4. פתיחת חלונות וניצול הזדמנות לרפורמה

ספרות המחקר גורסת כי קידום רפורמה – שמשמעה שינוי בסדר הקיים – בכלל ובשיטת הבחירות בפרט אפשרי במיוחד בעת שנוצרים תנאים מיוחדים לקידומה. תנאים אלו מחלישים את הלחצים לשימור הקיים, ויוצרים הזדמנות קצובה בזמן לשינוי שאותו נדרשים מקדמי הרפורמה למצות כדי לקדם את יוזמתם. שאלנו את המרואיינים מתי לדעתם נוצרים חלונות הזדמנות לקידום של שינוי או תיקון של שיטת הבחירות (שאלה 16). תרשים 15 מציג את תשובות המרואיינים.

תרשים 15

התפלגות התשובות על השאלה: "מתי לדעתך נוצרים חלונות הזדמנות לקידום של שינוי או תיקון של שיטת הבחירות?"

* תחת "חילופי גברי" נכללו גם את אלה שאמרו שאחרי חוס עידן נחניהו בראשות הממשלה יוכל להיות שינוי; אלה שטענו שרק בכנסת ובממשלה הבאה זה יהיה אפשרי; וכאלה שגרסו שמפלגה חדשה תוכל להעלות את הנושא לסדר היום כשייבחרו מטעמה חברי כנסת חדשים.

למעט מרואיין אחד שטען כי אין חוקיות לפוליטיקה של הרפורמה, מרואיינים אחרים ניסו להגדיר תנאים שבהם נפתחים חלונות הזדמנות לקידום שינוי או תיקון של שיטת הבחירות. כל מרואיין מנה תנאי אחד עד שני תנאים, ובסך הכול נמנו תשעה תנאים. התנאי שאוזכר בידי הכי הרבה מרואיינים (10) היה משבר. תפיסה מקובלת היא שמשבר יוצר שעת רצון לבחון ולשנות דברים שבשגרה לא נתפסים כזקוקים לשינוי, או שאין דחיפות לשנותם, מפני שהמערכת נתפסת כפועלת באופן סביר ואפילו טוב במצבי שגרה.

רבים בישראל ראו את טבח 7 באוקטובר שבא אחרי הניסיון להפיכה משטרית כסימן למשבר חמור שבעקבותיו תוכל לבוא רפורמה, לרוב במסגרת חבילת רפורמות כוללת לעיגון כללי המשחק הפוליטיים. אולם יש לזכור כי הגדרה של מצב כמשבר גם היא תלוית פרשנות.

מתוך ביקורת על הממשלה וגם על הפוליטיקאים באופוזיציה, היו 8 אזכורים לתפיסה הגורסת ששינוי יבוא רק עם חילופי הגברי בכנסת ובממשלה. טענה זו מבוססת על תפיסה שעולה שוב ושוב בפוליטיקה הישראלית המעידה על שאיפה להביא לעליית כוחות חדשים ואף להיכחדותם של כוחות ישנים. ברם, לא נראה שהיא מביאה לשינוי יסודי ככל שמדובר בשיטת הבחירות. ייתכן שפוליטיקאי שנבחר פחות מעוניין לשנות את השיטה שבה נבחר, ואז אין כל השפעה לחילופי גברי. ייתכן אף ששחקני וטו קבועים במערכת, המפלגות החרדיות למשל, מונעים כל אפשרות לשינוי.

7 מרואיינים הציעו כי לחץ ציבורי אותנטי או פעולה של תנועה ציבורית גם הם רכיב חשוב בפתיחת חלון הזדמנויות לרפורמה ובניצול ההזדמנויות הללו. טענה זו סבירה מפני שאכן אפשר לגרום לפוליטיקאים לזנוח את תפיסתם המשמרת אינטרסים משוקעים לטובת אימוץ תפיסה חדשה התומכת בשינוי תמורת אהדת דעת הקהל (Rahat, 2006). היו גם מי שהזכירו את הבחירות כציון דרך חשוב בפוליטיקה של הרפורמה. חלון הזדמנויות נפתח בדרך כלל לפני בחירות קרבות מפני ששלמות הקואליציה חדלה להיות רלוונטית. החלון ממשיך להיות פתוח גם במהלך מסע הבחירות שבו הרפורמה יכולה לשמש כרטיס למשיכת בוחרים למפלגה התומכת ברפורמה, ובכך מבחינה את עצמה ממפלגות המתמקדות בנושאים אחרים. גם אחרי הבחירות, החלון עודנו פתוח מפני שגם בהסכם הקואליציוני ניתן להציב תביעות לשינוי השיטה.

אחד המרואיינים (מרואיין 5) זיהה שני חלונות הזדמנות, וראוי להביא את דבריו לסיכום חלק זה:

ההגדרה של רגע [רגע קונסטרוקציוני] וכזה זה רגע שבו, לא כולם, אבל רבים מאוד, גם בעם וגם בקרב הנציגים של העם, מוכנים לפעול למען טובת הכלל, ולא לטובת האינטרס האישי, או הפוליטי, או הזהותי. זה נדיר. אפשרות אחרת: ממשלת אחדות רחבה, שבתוכה מאזנת ומשקיטה את הקשיים, את הקיצוניות,

4.7.5. האם הציבור הוא שחקן חשוב בפוליטיקה של הרפורמה?

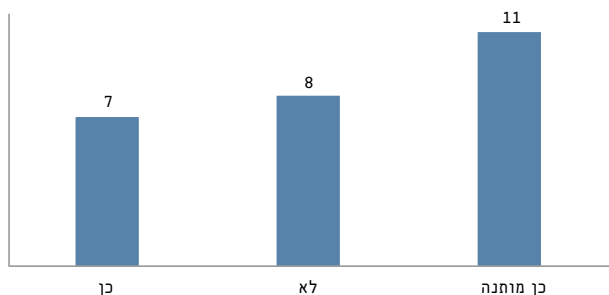
הגייוני לטעון כי לחץ ציבורי יגרום להעלאת נושא הרפורמה על סדר היום ואף ישנה את שיקולי הפוליטיקאים כך שיתמכו ברפורמה אם ישתכנעו כי הדבר עשוי להניב להם פירות אלקטורליים. שאלנו את המרואיינים האם לחץ ציבורי לשינוי שיטת הבחירות, למשל הפגנות ועצומות, יסייע להעברת הרפורמה בכנסת ואיך אפשר לגייס את הציבור לכך (שאלה 17).

תרשים 16 מציג קידוד של נטיות המרואיינים לגבי השפעה אפשרית של לחץ ציבורי על העברת רפורמה בשיטת הבחירות. 18 מרואיינים גרסו שלחץ ציבורי חשוב לטובת שינוי בשיטת הבחירות. עם זאת, יש לשים לב ש־11 מרואיינים התנו את השפעתו של הלחץ הציבורי על רפורמה במגוון תנאים (תשובה זו סווגה כ"כן מותנה"). כלומר, לא הלחץ הציבורי לבדו יביא את התיקון. לדוגמה, תפיסה האומרת שלחץ ציבורי "יכול להעלות את הנושא על סדר היום, אבל זה בעיקר [...] תלוי קונסטלציה פוליטית" (מרואיין 1). לחלופין, יש אמירה שלחץ ציבורי יוכל להיות אפקטיבי אם ייווצר בציבור "אינטרס משותף לכולם [...] שהוא לא בנוי על שנאה, הוא בנוי על היתרון היחסי של כל אחד מאיתנו" (מרואיין 23).

תרשים 16

התפלגות התשובות על השאלה: "האם לדעתך לחץ ציבורי לשינוי שיטת הבחירות, למשל הפגנות ועצומות, יסייע להעברת הרפורמה בכנסת?"*

מספר מרואיינים

* בהמשך השאלה נשאלו המרואיינים: "ואיך לדעתך אפשר לגייס את הציבור לכך?".

8 מרואיינים טענו שללחץ ציבורי אין השפעה. מעניין לציין שמתוכם תומך בהפיכה המשטרית וגם מתנגד לה חלקו עמדה זהה, ולפיה לחץ ציבורי לא יועיל. התומך בהפיכה המשטרית גרס כי זה רק יפריע: "אני חושב שבאופן כללי נבחרי הציבור פחות אוהבים לעשות דברים כשיש עליהם לחץ" (מרואיין 26). ואילו אחד מראשי המוחים טען כי בארץ גם לחץ ציבורי לא יעזור: "זה עבד בכל מדינה בעולם חוץ מאצל הפסיכופתים שלנו" (מרואיין 19). כמה מרואיינים סברו שנושא שינוי שיטת הבחירות לא יכול במהותו להוביל לגיוס הציבור, כפי שעולה מתגובותיהם: "נראה לך שאנשים יצאו בישראל על שינוי שיטת הבחירות?" (מרואיין 15); "העם לא יצא על זה, אחי, הוא לא יוצא על דברים שהם בנפשו" (מרואיין 16); "זה לא הדבר שהציבור מרגיש [...] [כדבר] הכי חשוב, נכון להיום" (מרואיין 24). אחרים ראו בגיוס הציבור אמצעי משני ליצירת רוח גבית להתגייסות של ארגונים אזרחיים. דרך חליפית או משלימה, שעלתה, הייתה הצעה להפוך את הנושא לחלק ממסע הבחירות של מפלגות.

אלה שראו בגיוס הציבור אמצעי לקידום רפורמה התייחסו גם לדרך לייצר לחץ ציבורי. הם הצביעו על כך שלחץ כזה צריך להיות מאורגן על ידי מי שיכולים להשפיע על הציבור ומנו גורמים רבים: פוליטיקאים, מכוני מחקר, תקשורת וקבוצות חברתיות ("משפיענים"). היו מי שצינו שרק נושא חוצה מחנות יכול לעמוד לרפורמה, מפני שאפשר לרתום אליו את הציבור וכך לקדמו.

מהתגובות עולה אפוא ששינוי שיטת הבחירות הוא נושא שקשה לגייס את הציבור כדי לקדמו באופן אקטיבי. גם אם רובו הגדול של הציבור בעדו, כפי שניכר בסקרים רבים בעבר (Rahat, 2008), ובעת כתיבת שורות אלו, לדוגמה, לגבי הרפורמה של אימוץ שיטת בחירות עם פתק פתוח למחצה (קניג ואחרים, 2026). גיוס, אם ייעשה, צריך לבוא ביוזמת "משפיענים" מהפוליטיקה, מהחברה ומהתקשורת. כמו כן, רצוי שהנושא יהיה חוצה מחנות – כך יזכה בתמיכה רחבה ולא ייחשד כאמצעי להעצמת צד אחד ולהחלשת הצד האחר.

4.8. מה יודעים מובילי דעת הקהל?

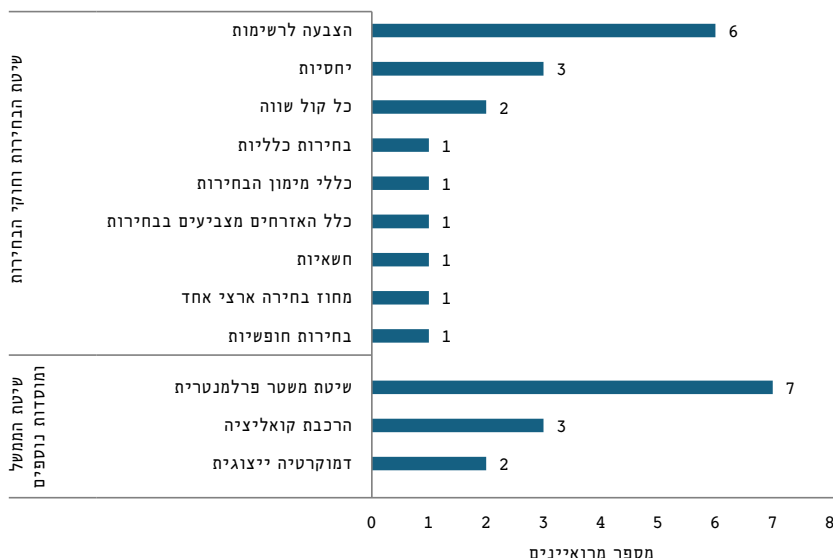
כיוון שיסוד הכרחי בדמוקרטיה הוא בחירות תקופתיות, הרי שבכל הדמוקרטיות מתקיימות בחירות, אבל כאמור הן מיושמות באמצעות מנגנונים שונים להמרת העדפות הבוחרים למשרות ציבוריות. כאשר בדקנו את הידע של המרואיינים לגבי המתרחש בעולם, שאלנו שתי שאלות פתוחות שעסקו בדמיון ובשוני של שיטת הבחירות בישראל בהשוואה לשיטות הנוהגות בעולם (שאלות 20 ו-21). התשובות מבחינתנו היו חדות וברורות: הדמיון הוא על פי רוב בשימוש בנוסחה יחסית לחלוקת מושבי הפרלמנט; השוני הוא על פי רוב באי־שימוש במחוזות בחירה ובהיעדר רכיב אישי. לאחר מכן מיקדנו את השאלות לשאלות סגורות, ושאלנו על כל אחד מרכיבים אלו ועל השימוש בו.

4.8.1. דמיון ושוני: שאלות פתוחות

כאשר שאלנו על הדמיון בין שיטת הבחירות לכנסת בישראל לשיטות בחירה הנהוגות בדמוקרטיות אחרות (שאלה 20) הובהר לנו שוב שרוב רובם של המרואיינים אינם יודעים מהי המשמעות המדויקת של המושג "שיטת בחירות". מלבד 2 מרואיינים שהשיבו כי אינם יודעים, 2 נוספים שלא השיבו על השאלה ועוד 3 שאמרו שאין דמיון, מרואיינים לא מעטים התייחסו לשיטה הפרלמנטרית, שהיא כאמור שיטת ממשל ולא שיטת בחירות (תרשים 17). אחרים התייחסו לתוצרים של השיטה היחסית: קואליציות וייצוגיות. אף שציפינו שהתשובה על שאלת הדמיון תהיה "היחסיות", רק 3 מרואיינים הזכירו זאת. היה אפילו מרואיין שטען שהשיטה היחסית דווקא מייחדת את השיטה בישראל. אנו משערים שהוא התכוון בתשובתו לרמת היחסיות הגבוהה מאוד של השיטה הישראלית, כחלק מהיותה "קיצונית" בהשוואה לארצות הברית שבה יש שיטה רובית היוצרת מערכת דו־מפלגתית. 6 מרואיינים ציינו שיש ישראל דומה למדינות אחרות שבהן יש הצבעה לרשימות מועמדים מפלגתיות, ועוד מרואיין אחד אמר שישראל דומה למדינות אחרות בשימוש במחוז בחירה ארצי.

תרשים 17

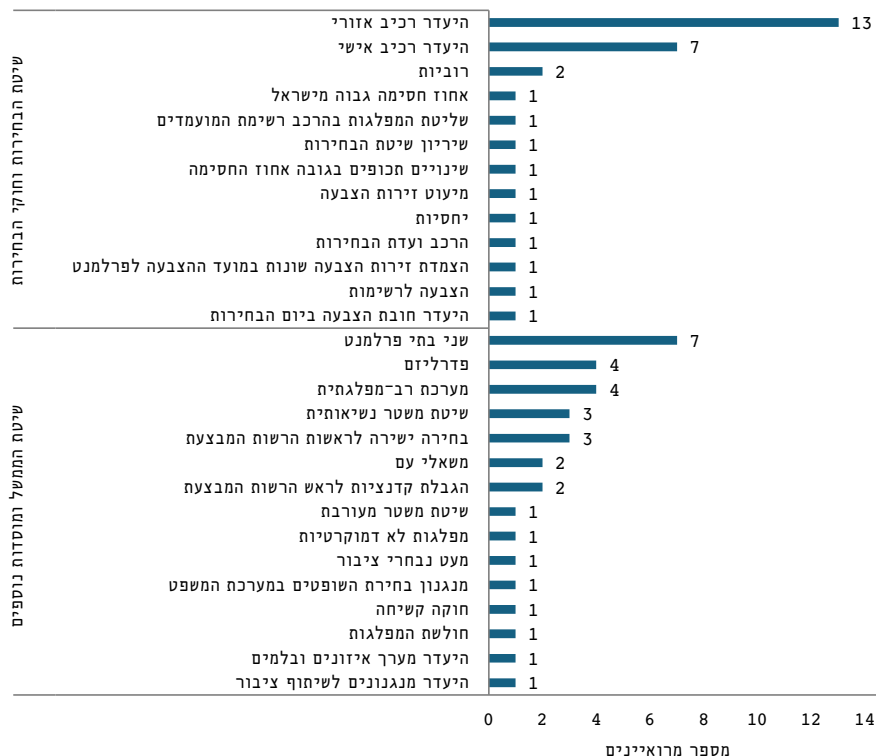
נקודות הדמיון בין שיטת הבחירות בישראל ובין מדינות אחרות כפי שעלו מהתשובות על השאלה: "למיטב ידיעתך, במה דומה שיטת הבחירות לכנסת בישראל לשיטות בחירות הנהוגות בדמוקרסיות אחרות?"

גם כאשר שאלנו במה שונה שיטת הבחירות לכנסת בישראל משיטות בחירה הנהוגות בדמוקרסיות אחרות (שאלה 21; ראו תרשים 18), רוב התשובות חרגו מנושא שיטת הבחירות או שכלל לא התייחסו אליו. כך למשל השיב אחד המרואיינים על שאלת השוני: "א. העובדה שאין שני בתים; ב. שאין איזונים ובלמים; ג. שוועדת הבחירות המרכזית מורכבת מפוליטיקאים ולא מאנשי מקצוע; ד. שאחוז החסימה משתנה מלמעלה למטה למטה" (מרואיין 19). מתוך ארבעת סעיפי התשובה, השלושה הראשונים אינם נוגעים בשיטת הבחירות, ואילו הרביעי (אחוז החסימה) הוא רכיב משני. היו מי ששוב התייחסו לשיטת המשטר (נשיאותית) או לרכיבים נוספים (שני בתי מחוקקים, משאלי עם, מנגנוני שיתוף ציבור, סוג מערכת המפלגות), או בקצרה – לכול חוץ משיטת הבחירות. עם זאת, היו כאלו שהשיבו תשובה ממוקדת ונכונה – 7 ענו כי השיטה בישראל שונה בכך שאין בה רכיב אישי ו־13 השיבו שישראל שונה בהיעדר רכיב אזורי.

תרשים 18

נקודות השוני בין שיטת הבחירות בישראל ובין מדינות אחרות כפי שעלו מהתשובות על השאלה: "למיטב ידיעתך, במה שונה שיטת הבחירות לכנסת בישראל לשיטות בחירות הנהוגות בדמוקרטיות אחרות?"

תופעה מוכרת, אך בעייתית, היא הנטייה של נשאלים להתייחס לארצות הברית כמוקד להשוואה. כך ביטא זאת אחד המרואיינים בהקשר של בחירה ישירה לראשות המבצעת והגבלת הכהונה בארצות הברית: "אם זה תופס בארצות הברית, זה אמור לתפוס גם כאן" (מרואיין 11). ניתוח תוכן שערכנו העלה כי ארצות הברית (כולל המילים אמריקאי, אמריקני וכו') הוזכרה בראיונות 97 פעמים בידי 21 מרואיינים. לעומת זאת, ישבת אירופה, ה-OECD

ו-13 דמוקרטיזציות ספציפיות – במיוחד בריטניה, צרפת וגרמניה שגם הן פחות בנוות השוואה לישראל מבחינת גודל וסוג משטר – הזכרו בראיונות 118 פעמים, גם הן בידי 21 מרואיינים. מכאן נובעת הטיה ברורה של המרואיינים להתייחס לארצות הברית כמדינה בת השוואה לישראל.

בעבור החוקרים והחוקרות של פוליטיקה השוואתית, קשה לחשוב על מדינה דמוקרטית שונה יותר מישראל בעוצמתה, בגודלה, בגילה וברכיבי המשטר שלה מאשר ארצות הברית. לפי השכל הישר היה מצופה להשוות את ישראל למדינות דומות יותר בגודלן וברכיבי המשטר שלהן, כגון פינלנד, שאגב חולקת עם ישראל גם את תחושת האיום הקיומי התמידית מצד רוסיה. במחקר ההשוואתי, משווים מוסדות במקומות שונים על פי קריטריונים ומסגרות מושגיות ברורות. כחלק מכך, ההקשר של המדינות השונות מובא בחשבון, ובכלל זה ההיסטוריה והתרבות.

בהשוואתם את המערכת הפוליטית בישראל לזו של ארצות הברית, בוחנות האליטות הפוליטיות בישראל את הפוליטיקה דרך עדשה שונה מזו של חוקרי פוליטיקה השוואתית. ניתוח תוכן של רכיבים שונים בדברי הכנסת מצא כי ארצות הברית היא נקודת השוואה והתייחסות בכל סוגי הדיונים, גם אלה שבאופן מובהק עוסקים במדיניות פנים, ולא ברכיבים שבהם ארצות הברית יכולה להיתפס כרלוונטית ביותר, כגון במדיניות החוץ והביטחון. זאת ועוד, מדינות מזכורות לפי עוצמתן היחסית ולא לפי הרלוונטיות שלהן לנושא הנדון (Shenhav et al., 2012). הטיה זו של האליטה הפוליטית היא בעייתית לא רק משום שהיא קרתנית ומבטאת חוסר ידיעה נרחבת, אלא משום שהיא מכוונת את מובילי דעת הקהל לקבל השראה לגבי רכיב מוסדי ממדינה שהכי פחות רלוונטית למקרה הישראלי.

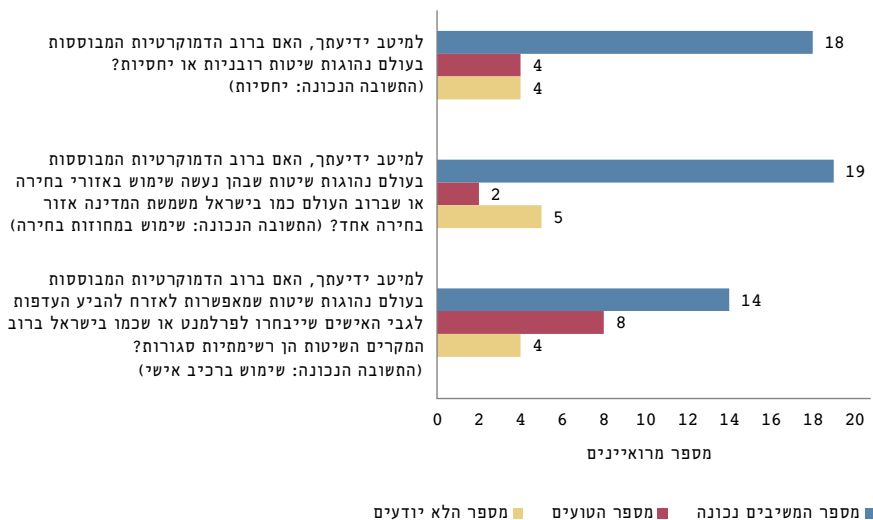
4.8.2. דמיון ושוני: שאלות ממוקדות

סדרה של שלוש שאלות שנגעו לשלושת המאפיינים המרכזיים של שיטת הבחירות בישראל – יחסיות, ארציות ורשימתית-סגורה – בחנה את הידע של המרואיינים על הנעשה בדמוקרטיזציות בעולם (שאלות 22-24; ראו התפלגות התשובות בתרשים 19). בתשובות אלו ניכר שימוש רב באינטואיציות ובניחושים מושכלים. רוב גדול של הנשאלים ידעו שהשיטה היחסית נפוצה

ושברוב הדמוקרטיות נהוג שימוש במחוזות בחירה. לגבי הרכיב האישי, כמחצית ידעו כי הוא נהוג ברוב הדמוקרטיות וכמחצית טעו או לא ידעו. בסך הכול, כאשר מתמקדים בשיטת הבחירות ועל הנשאל לבחור בין שתי חלופות, ניכר ידע מסוים על מדינות בודדות בשילוב אינטואיציה, או אולי מידע שהופץ בידי קבוצות שקוראות לשינוי שיטת הבחירות. למרות המענים הנכונים על השאלות, כפי שהובהר מהראיונות, ברור כי מהלך מושכל לשינוי שיטת הבחירות מחייב הצגה והטמעה של מידע נוסף אצל מקבלי ההחלטות: החל בהבדל בין שיטת בחירות לבין חוקי בחירות ושיטת משטר, וכלה בלמידה של שיטות בחירה במדינות בנות השוואה לישראל.

תרשים 19

התפלגות המרואיינים לפי תשובה נכונה, תשובה מוטעה ולא יודע

הערה: על שיטות הבחירה בעולם ראו אטמור (2010). למבט מעודכן (ACE (2025). International IDEA (2025).

4.8.3. סיכום ביניים: ידע על שיטות בחירה

מסעיף זה עולה שקידום מושכל של רפורמה בשיטה מחייב לימוד בסיסי של הנושא: מהי שיטת בחירות ורכיביה (לעומת רכיבים אחרים בשיטות משטר), מהן החלופות העיקריות לשיטה הקיימת בישראל, מהן התוצאות הפוליטיות האפשריות של שינויים אלה ומה אפשר ללמוד מהמתרחש בעולם. לכאורה אפשר לצפות שבכל נושא חשוב יתקבלו החלטות על בסיס ידע והבנה. בנושאים רבים ידע זה מסופק, ואפילו מוטמע, בעזרת המומחיות של המנהל הציבורי, למשל: הצבא והשירותים החשתיים בנושא ביטחון; האוצר ובנק ישראל בנושאי כלכלה. אולם בנושא תיקון שיטת הבחירות המומחיות נמצאת במקומות אחרים, כמו האקדמיה או מכוני המחקר, שהקשב אליהם הוא חלקי וחסר. נציין שכיוון שהנושא נוגע לגורלם הפוליטי של חברי הכנסת ושל מפלגותיהם, מוטב שהם יהיו מודעים בבואם להכריע. אסור לחזור על הטעות שאירעה בנושא חוק הבחירה הישירה שבגללה רוב רובם של חברי הכנסת הצביעו נגד האינטרס שלהם (Rahat, 2006).

4.9. שאלת הסיום: ביקורתיות, אבל על מה בדיוק?

כאשר התבקשו המרואיינים להגדיר את שיטת הבחירות בישראל במשפט אחד, רובם היו ביקורתיים. אך לא ברור אם ביקורתם כוונה כלפי המציאות הקיימת, שיטת המשטר בכללותה או שיטת הבחירות. התרשמותנו זו מתבססת על שמות התואר שבהם השתמשו המרואיינים וקשה לשייכם לשיטת הבחירות: "די חרא"; "דורשת, טענות שיפור, טעון שיפור, טעון שיפור"; "שטחית"; "כוחנית ופופוליסטית"; "חלשה"; "עוברים מכישלון לכישלון, מבלי לאבד את התקווה"; "דפוקה"; "שיטה אלקטורלית שטוחה"; "ברדק"; "שמרנית". היו מי שמיקדו מעט את ביקורתם: "אבד עליה הכלח"; "השיטה מיושנת ולא רלוונטית"; "שיטת בחירות שמבוססת על זהויות, ועל זהויות בלבד, ולא מייצגת את רוב הציבור בישראל"; "הייתה נכונה לשעתה, ו[כעת] מביאה אותנו לתקרת זכוכית ביכולת לייצר סיפור וכללי משחק ישראליים".

כמה נשאלים דווקא הביעו תמיכה או השלמה עם השיטה הקיימת: "איזון סביר בין ייצוגיות ליציבות"; "הרע במיעוטו"; "כמו שצ'רצ'יל הגדיר דמוקרטיה – שיטה הכי פחות גרועה מאלו שנבחרו, שנוסו עד כה"; "סבירה"; "שיטת הבחירות בישראל היא מתאימה ל... היא 'תבנית נוף מולדתה'"; "הגיונית". היו גם מי שנקטו עמדת ביניים: "סבבה, ויש לה חולשות ויתרונות, אבל היא לא הבעיה"; "טובה למי שמצליח להרכיב קואליציה"; "טובה אך צריכה שיפור". שני נשאלים סיכמו את השיטה בהתאם לתכונה הראשית שלה: "יחסית"; "מאוד יחסית".

מתוך תשובות אלו ניתן להסיק כי הקרקע בשלה לקידום שינוי. התחושה של רבים היא משברית, ושיטת הבחירות משויכת גם היא לתחושה זו. גם אם שיטת הבחירות אינה מוזכרת בידי רבים כאחד משלושת התיקונים המרכזיים שיש לעשות, מרגע שהיא עולה לדיון, ניכר כי רוב רובם של מובילי דעת הקהל חשים חוסר שביעות רצון מהשיטה הקיימת. אפילו בקרב התומכים במצב הקיים או המסויגים משינוי לא ניכרת התלהבות מהשיטה הקיימת, אלא השלמה עימה.

פרק 5

תובנות כלליות

פרק זה דן בתובנות העולות מתוך דברי המרואיינים לגבי האפשרות לרפורמה בשיטת הבחירות בישראל. בראשית הפרק מוצגת הטענה שלפיה רוחן של התשובות בראיונות עמדה פעמים רבות בניגוד לספקנות השוררת לגבי היתכנות רפורמה זו. אחר כך, בהתבסס על הראיונות, אנו שבים לבחון את התפיסות לגבי שני החסמים העיקריים העומדים בפני הרפורמה בישראל: האחד, החסם הקואליציוני המונע קידום רפורמה בשיטת הבחירות, גם אם היא זוכה לתמיכה של רוב בקואליציה ובכנסת; השני, חסם האינטרסים המשוקעים שעניינו תפיסה, לא נכונה בהכרח, שלפיה השיטה משרתת בעיקר את אלה שנבחרו באמצעותה. הפרק מסתיים בעמידה על הסכנות הטמונות בחלקיות המידע ובהטיית התפיסות של מובילי דעת הקהל: באזהרה מפני אימוץ שינויים מסוכנים, שעלולים להחמיר עוד יותר את מצב הפוליטיקה הישראלית; ובעמידה על כך שיש פער בדיון בנושא הרפורמות בין ההתייחסות לפוליטיקה כמפלגתית ומוסדית לבין הפיכתה ליותר ויותר אישית.

5.1. הזדמנויות לרפורמה בשיטת הבחירות בישראל

מן הראיונות עלתה, ראשית, פתיחות לדון ולתמוך בקידום רפורמה, הגם שתיקון שיטת הבחירות אינו עומד בראש סדר העדיפויות של רוב מובילי דעת הקהל. שנית, רוב המרואיינים הפגינו נכונות לדון ולתמוך במהלך אשר יתקן את שיטת הבחירות על ידי אימוץ של רכיבים אישיים, שנתפסים לעיתים כמענה לכשלי שיטת הפריימריז, ואפילו על ידי אימוץ רכיבים אזוריים. הרכיבים האישיים והאזוריים אוזכרו כרכיבים מרכזיים בשינוי הרצוי בדי מרואיינים רבים, כולל אזכור מפורש של רעיון שמקודם בשנים האחרונות: אימוץ שיטת פתק חצי-פתוח. לצד זה ניכר כי רבים מהמרואיינים מייחסים חשיבות לשימור הייצוגיות שמפיקה שיטת הבחירות. מתוך דבריהם עולה שחשוב, אם מעוניינים בתיקון השיטה, לשלב בה רכיב אזורי ורכיב אישי, אך

בד בבד לשמר ככל הניתן גם את הרכיב היחסי. שלישית, רבים מהמרוויינים חושבים שאם יושקע המאמץ הנדרש וינוצלו חלונות הזדמנות שדרכם אפשר לקדם את הרפורמה, יש סיכוי להצליח בכך, על אף הכוחות המבקשים לשמר את המצב הקיים ולהגן עליו. המרוויינים מתחו ביקורת קשה על תפקוד המערכת הפוליטית, ואף שלא הייתה ממוקדת ניתן לתעל אותה לטובת תיקון מושכל והוגן של שיטת הבחירות.

רביעית, ניתן ללמוד על כך שחלק מהידע שמופץ בידי מכוני מחקר ותנועות חברתיות שעניינו תיקון שיטת הבחירות מופנם ומוכר. כך למשל מוכר הפתק הפתוח למחצה שקודם בעבר וגם כעת, על ידי גופים כמו המכון הישראלי לדמוקרטיה, פורום קהלת, "ישראל 2050" ו"הרבעון הרביעי". בהקשר זה, למשל, לצירוף "חצי-פתוח" במפורש היו 49 אזכורים על ידי 8 מרוויינים בראיונות. האפשרות של פתיחה מלאה של הפתק אוזכרה רק 18 פעם בידי 6 מרוויינים, וגם זה באופן שלעיתים נראה כאילו הוא מכוון לאימוץ פתק פתוח למחצה ולא לאימוץ פתק הצבעה פתוח לגמרי. מעורבותם של גופים חוץ-פרלמנטריים אלה יכולה לסייע להפעלת לחץ על חברי הכנסת להגיע להסכמות בדבר התוכן המדויק של הרפורמה (Rahat and Hazan, 2011). חמישית, הראיונות מלמדים על מודעות לחסמים העיקריים לשינוי שיטת הבחירות בישראל (ראו פירוט בהמשך).

שישית, הרמה הנמוכה של הבנת השיטה שהפגינו חלק גדול מן המרוויינים יוצרת את הרושם שהתנגדות לשינוי תנבע, ככל הנראה, לא מהשוואה מושכלת של השיטה הקיימת לחלופות לה, אלא בעיקר מהרצון להימנע מסיכון (Pilet and Bol, 2011). עם זאת, היו גם מרוויינים שהציעו חלופות אחרות שישירתו אותם או את המפלגות שבהן הם תומכים טוב יותר, כמו ההצעות לשינויי אחוז החסימה או אימוץ הפתק הפתוח למחצה. אלה ביטאו טענה שעולה בחלק מהמחקרים הגורסים כי אינטרסים שנובעים מתוך השוואת חלופות – הערכת תוצאות השיטה הקיימת מול החלופה המוצעת – הם שקובעים ומובילים לשימור השיטה בידי הפוליטיקאים או לשינויה.

5.2. חסמים בפני הרפורמה

מתוך הראיונות עם מובילי דעת הקהל עלו תפיסות לגבי כמה חסמים משמעותיים הניצבים בפני תיקון שיטת הבחירות. הראשון הוא הפוליטיקה הקואליציונית. מצד אחד, לשיטתם של חלק מהמרואיינים שחקני וטו שונים בתוך הקואליציה מונעים את האפשרות לקדם רפורמה בשיטת הבחירות. מצד אחר, היעדר היכולת לשתף פעולה ואף חשדנות בין סיעות הבית השונות – מונעים כל אפשרות אפילו לדון בשינוי השיטה בין סיעות הקואליציה והאופוזיציה, ובכך להגיע לרוב בכנסת שיעקוף את שחקני הווטו בקואליציה.

חסם משמעותי נוסף הוא האינטרסים המשוקעים של חברי הכנסת המכהנים, ובעיקר של מנהיגי המפלגות. במציאות המפלגתית הנוכחית, העתיד הפוליטי של מרבית חברי הכנסת בישראל תלוי במנהיגי המפלגות שבחרו בהם. על כן, גם אם הם אינם מרוצים מן המצב הם יחששו להמרות את פיהם של מנהיגיהם ולתמוך בשינוי המצב הקיים. במצב זה, האינטרס האישי הוא זה שעשוי להביא חלק ממנהיגי המפלגות לתמוך ברפורמה: הם צפויים להבין שאימוץ רכיב אישי בשיטת הבחירות יאפשר להם לרכך את הלחץ הפנים-מפלגתי לאימוץ שיטות בחירת מועמדים כוללניות המפקידות את כל ההכרעה על אישור הרשימה בידי מתפקדים או תומכים. הם יוכלו לטעון שהשיטה מייתרת פריימריז של מתפקדים בנותנה לכלל בוחרים המפלגה, ורק להם, את ההכרעה על אישור מושבי הכנסת מטעם המפלגה.²⁵

מציאות זו של פוליטיקה אישית ריכוזית אינה מקובלת על הציבור הישראלי. מממצאים של סקר שנערך בידי המכון הישראלי לדמוקרטיה בשנת 2022 עלה

25 דוגמה לכך היא עזיבתו של גדי איזנקוט בשנת 2025 את סיעת "המחנה הממלכתי". איזנקוט רצה פריימריז פתוחים ויותר "דמוקרטיזציה" במפלגה, ואילו יושב ראש המפלגה, בני גנץ, הסכים לקיים בחירות לתפקיד יושב הראש, אבל בגוף בוחר שיכלול רק פעילי מפלגה שהוא מינה בעצמו. איזנקוט התאכזב ופרש. לפני כן, אנשי מפלגתו של גנץ ניסו לקדם פתיחה של פתק ההצבעה בבחירות לכנסת כדי לרצות את איזנקוט כדי שישאר במפלגה, ואף הניחו הצעת חוק בכנסת. ייתכן שאם הצעת החוק הייתה מתקדמת, הלחץ על גנץ לפריימריז פתוחים היה פוחת, ואיזנקוט היה נשאר לצידו בהנהגת המפלגה, ראו הצעת חוק הבחירות לכנסת (תיקון: שינוי מבנה פתק ההצבעה), התשפ"ג-2023; אזולאי, 2025.

שהמצב הרצוי בעיני רוב הישראלים הוא איזון העוצמה בין המנהיגים לבין המפלגות (Rahat and Zamir, unpublished). ביזור העוצמה הזה יכול להיות מושג לא רק על ידי רפורמה בארגון המפלגות, אלא גם על ידי שיטת בחירות שתוסיף רכיב אישי ורכיב אזורי. ייתכן שרפורמה אלקטורלית אף תניע רפורמה פנים-מפלגתית כחלק מהסתגלות לשיטה חדשה. כך למשל יוכלו המפלגות לאמץ שיטות לבחירת מועמדים שיערבו כמה גופים, כמו סניפי המפלגות במחוזות הבחירה לצד מוסדות ההנהגה. גופים אלה יובילו לביזור עוצמה בתוך המפלגות ויוכלו להבטיח שייבחרו מועמדים איכותיים, אידאולוגיים ומחויבים למפלגה (רהט ואחרים, 2021). בהנחה שמחאה ציבורית לא תבטא את הלך הרוח הציבורי הזה, גופים חוץ-פרלמנטריים יוכלו להשתלב במקום זה כדי לבטא את הרגש הזה וליצור רוח גבית ליוזמי הרפורמה ומקדמיה אל מול מנהיגי המפלגות.

לכאורה אפשר להקל ראש בתפקידה של המסורת הפוליטית כחסם לשינוי. ניכר כי בכוחם של אינטרסים ושינוי תפיסות לגבור גם על מחויבות מוצהרת למסורת ולעבר, וכן להסכמיות וחלוקת עוצמה, כפי שניכר מסדרת השינויים שהציעו מובילי ההפיכה המשטרית. עם זאת, מן הראיונות עלה כי בפועל המסורת הפוליטית עשויה עדיין להיות חסם שיקשה לקדם רכיבים חדשים בשיטת הבחירות כמו רכיב אישי ורכיב אזורי. שיח רפורמיסטי ידרוש ממי שירצה לקדם רפורמה להפגין מודעות ורגישות למסורת ולעבר, ולהדגיש כי אין בכוונתו לערער את המסורת הפוליטית הישראלית עד היסוד, זאת למשל על ידי שימור יחסיות השיטה.

בראיונות באו לידי ביטוי תפיסות המחויבות למסורת ההסכמית הכוללנית, שעיקרה הכללת כמה שיותר קבוצות במערכת הפוליטית ("עקרון ההכללה"). עיקרון זה אפיין את מוסדות היישוב והתנועה הציונית (הורוביץ וליסק, 1986), והוסיף להתבטא במבנה מוסדות המדינה (הורוביץ וליסק, 1990), לפחות עד לאחרונה:

תראה, קודם כול, יש איזו יציבות בשיטה, קיימת 76-77 שנים וזה חשוב. שמרנות היא דבר מאוד חשוב לחברה סוערת ובמחלוקת כמו שלנו. א'. ב', כל שינוי, יש לו תוצאות בלתי צפויות מראש, וצריך מאוד להיזהר מזה. והשמרנות פה היא דבר מאוד-מאוד חשוב כי זה [...] מנגנון מאוד-מאוד עדין

שמכבדים אותו כרגע. והוא לא מעוגן בחוק, משוררין, אני חוזר על הדבר החשוב הזה. אז אני חושב שזהירות פה זה מרכיב עליון. אז השימור כשלעצמו הוא ערך בהקשר הזה (מרואיין 5).

אנחנו כל הזמן באיזו מין "דוֹגָה" לשנות ולהכניס עוד... ויש ערך למסורת של שיטה שידוע, שידועים שהיא קבועה, ושזה ככה היא, ולא נוגעים בה. יש ערך לזה. אנחנו היום בעידן שמנפצים כל דבר [...] כאילו אני חושב שאבותינו, או "האבות המייסדים", למרות שהיו דברים פרוזאיים לגמרי למה קבעו את השיטה כך ולא אחרת, אבל המסורת והאופן שבו הדברים התקבעו יש לזה ערך (מרואיין 24).

ניתן לטעון כי הבחירה הישירה הייתה ניסיון שנתפס כלא מוצלח בעליל, ולכן הוא מרתיע מפני רפורמות ומחזק את הממד של השמרנות:

אני [...] כבר מספיק מבוגר, כדי לזכור את המעבר לבחירה ישירה. בזמנו, כשדיברו בתחילת שנות ה־90 על בחירה ישירה, אמרו זה יחזק את הדמוקרטיה, זה יחזק את הכנסת, זה יחזק את המפלגות הגדולות, כי ככה [...] אמרו כל מיני הסברים, אף אחד מהם לא התממש. ואחרי מספר מערכות בחירות חזרו לשיטה הנוכחית. כלומר, אני חושב שניסויים דמוקרטיים צריכים לעשות בזהירות רבה (מרואיין 7).

מעבר לכך – גם אם סביר שתמיכה בשינוי או שינוי של שיטת בחירות נגזרת מתפיסת אינטרס – השיח בנושא רפורמה רווי במילים שמתייחסות לערכים. יש מקום להניח כי גם לערכים יש השפעה על השיח ועל העמדות בנושא שינוי שיטת הבחירות ובמיוחד למי שאינו מכהן במוסדות השלטון. אומנם המילים "ערך", "ערכי", "ערכים" הופיעו רק 57 פעמים בפי 17 מרואיינים, בעוד נגזרות המילה "אינטרס" הופיעו 88 פעמים בפי 23 מרואיינים. ברם, מילים שיש להן מטען ערכי נפוצו בריאיון: "ייצוג" ונגזרותיו הוזכרו 184 פעמים על ידי 21 דוברים; "יציב" ונגזרותיו הוזכרו 71 פעמים על ידי 14 דוברים; "משילות" ונגזרותיה הוזכרו 26 פעמים על ידי 5 דוברים; והמילה "accountability" (באנגלית) הוזכרה 7 פעמים על ידי 3 דוברים. דומה שגם החלוקה בין אזכורים אלו משקפת מסורת פוליטית, ולא סדר יום עכשווי מפני שייצוגיות מזכרת הרבה יותר פעמים מהערכים האחרים, ובייחוד

הערך שבשמו לכאורה מקודמת ההפיכה המשטרית – משילות. נוסף על שכיחות המושג ייצוגיות, הרי שהשימוש במילה "מיעוט" ונגזרותיה (71 פעמים על ידי 15 נשאלים) ואזכור מפורש של החרדים (74 אזכורים על ידי 22 מרואיינים) והערבים (96 אזכורים על ידי 19 מרואיינים), אף הם מעידים בחלק משימושיהם על מודעות לנושא הייצוגיות והשלכותיה. מדגיש זאת גם השימוש המועט יחסית במילה "סקטור" על מטענה השלילי (22 פעם על ידי 8 מרואיינים) – שימוש רב במילה זו היה מבטא יחס שלילי יותר לסוגיית הייצוגיות המגזרית.

השפעת העבר על שיח שינוי שיטת הבחירות ניכרת בעיקר באזכור הבחירה הישירה לראשות ממשלה שקודמה ואומצה בשנים 1988–1992, יושמה בשנים 1996–2001, ובוטלה זמן קצר אחר כך בשנת 2001. לא פחות מ־14 מרואיינים הזכירו אותה, על פי רוב כניסיון לא מוצלח או לפחות לא נכון במתכונתו. הגם שבעיקרו של דבר דובר בשינוי שיטת הממשל ולא בשינוי שיטת הבחירות לכנסת, ניסיון זה הוא בעיה בעיני מי שמנסה לקדם רפורמה בשיטת הבחירות, מפני שצריך לשכנע כי הפעם מדובר ברעיון מוצלח ולא בתיקון כושל. לעומת זאת, בן־גוריון, האב המייסד של המדינה שהיה נחרץ בתמיכתו בשינוי שיטת הבחירות, הזכיר בסך הכול 6 פעמים ביד 2 מרואיינים.

5.3. זehירות! הטיות בידע ובמידע

ראינו כי לעיתים אופיינו המרואיינים בחוסר ידע: ראשית, הם לא הבחינו בין שיטת בחירות לבין רכיבים אחרים של שיטת המשטר; שנית, הם לא ביטאו ידע מספק לגבי שיטות בחירה קיימות בעולם ולגבי תוצאותיהן הפוליטיות. חוסר ידע זה התבטא גם בכמה הטיות, שהבולטת ביניהן היא ההשוואה לארצות הברית שהיא פחות רלוונטית בנושא זה לישראל ממדינות רבות אחרות. גם אם רק מיעוט מהמרואיינים הפגינו גישה שמרנית לגבי שינוי השיטה הנובעת מהימנעות מסיכון, ניכרה הטיה לטובת שיטות שמשלבות רכיבים ארציים ואזוריים, בנימוק שמדובר "בטוב מכל העולמות". בגלל מידע חלקי נעשים גם קישורים לא נכונים בין קיום מחוזות לבין "ג'רימנדרינג" (gerrymandering), מושג שפירושו מניפולציות ושינויים במחוזות הבחירה לטובת מפלגת השלטון על חשבון מפלגות אחרות. מושג זה זכה ל־5 אזכורים על ידי 4 מרואיינים,

ללא הבנה כי חומרת הבעיה והפגיעה בייצוגיות וביחסיות נובעות מגודל מחוז הבחירה ולא מעצם השימוש במחוזות בחירה.

היעדר בקיאות בידע מקצועי יכול להיות מכשול בעת אימוץ הצעות לשינוי. כך נמצא ש-5 מהמרווינים שתמכו באימוץ רכיב אישי (חלקם ספציפית תמכו בפתק פתוח למחצה בתשובה לשאלה 12) טעו לחשוב שבמרבית הדמוקרטיה אין רכיב כזה בשיטת הבחירות (בתשובה לשאלה 24). חלק מהמרווינים אף קישרו את הרכיב האישי למוסד של בחירת מועמדים במפלגות ולא לשיטת הבחירות עצמה, וראו בפתק פתוח למחצה "פריימריז ביום הבחירות" של מתפקדי המפלגה בלבד, ולא הליך שכולל את כל בוחרי המפלגה. במקרה הזה, טעויות אלו אולי אינן הוות אסון, שכן יש בסיס ידע מקצועי להשלכות החיוביות והמתונות של הפתק הפתוח למחצה (קניג ואחרים, 2026), אולם כל שינוי שיאומץ עדיף שיהיה מבוסס על בסיס ידע רחב.

בזהירות הנדרשת נודה שגם מצע של תפיסות והעדפות בלתי מבוססות והיעדר ידע יכולים לשמש קרקע ראשונית לשכנוע ולעיצוב רפורמה ראויה. מי שיבואו ללא הנחות קודמות אך ייחשבו בהמשך לידע מבוסס, מקצועי ואמין על שיטות בחירה ותוצאותיהן, וכן על המתרחש בעולם, עשויים להשתכנע כי שינוי של מוסד דמוקרטי וגרעיני זה יכול לשמש מפתח לתיקון הדמוקרטיה הישראלית. כך גם יוכלו להיות מוצעים תיקונים בשיטות הבחירה "ללא משוא פנים" שיתאימו לחברה ולפוליטיקה הישראליות בצורה הטובה ביותר, ולא למפלגה זו או אחרת.

5.4. שיח מפלגתי ומוסדי ופוליטיקה אישית

בניתוח תוכן של סדרת ספרי הבחירות בישראל מצאו פרידמן ורהט (2025) כי מחקר הבחירות בישראל לא משקף את הפיכת הפוליטיקה לאישית במשך השנים, למעט בתקופת הבחירה הישירה (1996-1999). חוקרים, כך הם מצאו, דבקים בפרדיגמה המפלגתית, הגם שהפוליטיקה הפכה ליותר ויותר אישית עם ביטויים ברורים בשינויים מוסדיים, בתקשורת לסוגיה ובהתנהגות הפוליטיקאים והבוחרים.

בניתוח תוכן של הראיונות הופתענו להיווכח כי הפרדיגמה המפלגתית בפרט והמוסדית בכלל דומיננטית גם בשיח של מובילי דעת הקהל שראינו, חברי כנסת ואנשי חברה אזרחית ומכוני מחקר: אם ראש הממשלה נתניהו, האישיות הבולטת ביותר בהקשר של הפוליטיקה האישית (שמיר ורהט, 2022), מוזכר 38 פעמים על ידי 15 מרואיינים, הרי שהמילים "ממשלה" ו"ממשלת" מוזכרות 358 פעמים על ידי כל 26 המרואיינים; בכלל זאת, הצירוף "ראש הממשלה" ונגזרותיו מוזכרים 87 פעמים בידי 23 מרואיינים. הליכוד, שהפך למפלגתו האישית של נתניהו (Kenig and Rahat, 2024) מוזכר לא פחות מ-131 פעמים על ידי 22 מרואיינים. המפלגות, שסובלות מירידה חדה בהשפעתן על הפוליטיקה, הוזכרו (בהטיות שונות) 797 פעמים על ידי כל 26 המרואיינים, בעוד שהתייחסויות לחברי כנסת, בכל ההטיות האפשריות של המילה, הסתכמו ב-377 פעמים על ידי כל 26 המרואיינים (מתוך 708 אזכורים של הכנסת כמוסד). המילים "פרסונלית" או "אישית" בהתייחס לפוליטיקה הישראלית הוזכרו במפורש רק 16 פעמים על ידי 8 מרואיינים.

ממצאים אלו יכולים לעורר מחד גיסא תקווה, משום שהפוליטיקה הישראלית עשויה להירפא מנגע הפרסונליזם ומהשלכותיו השליליות, מפני שבשיח מובילי דעת הקהל, המוסדות כמו הממשלה והמפלגות נתפסים יותר דומיננטיים. מאידך גיסא הם עלולים לעורר חשש לנוכח הפער בין השיח של מובילי דעת הקהל לבין המציאות המשתקפת בממצאי המחקר האמפירי, ולפיהם ישראל היא מקרה קיצוני של פוליטיקה אישית בהשוואה למדינות אחרות (Rahat and Kenig, 2018).

הממצא הזה בולט עוד יותר כאשר ניכר כי תשובות המרואיינים מושפעות מהפוליטיקה העכשווית ואינן מבודדות ממנה במעין דיון תאורטי או מוסדי. ככל שניסינו לכוונם שוב ושוב לעסוק בשיטת הבחירות (למעט בשאלת הפתיחה), הם התעקשו להגיב לפוליטיקה העכשווית ולהתייחס אליה. תגובות אלו השתקפו באזכורם את המילה "המשפט" ו"מערכת המשפט" ונגזרותיה (135 אזכורים על ידי 21 מרואיינים), "חוקה" (75 אזכורים על ידי 16 מרואיינים) ו"הגבלת כהונה" (25 אזכורים על ידי 6 מרואיינים).

מתוך התובנות שהוצגו בפרק זה אנו מבקשים לפנות כעת לפרק שבו נתווה תוכנית פעולה להמשך, לקידום מושכל ומוסכם של רפורמה בשיטת הבחירות בישראל.

מה לעשות? רפורמה מושכלת ומוסכמת עכשיו

ראינו שכדי לקדם רפורמה בשיטת הבחירות יש להתמודד עם שלושה אתגרים עיקריים: ראשית, יש למקד את הדיון הציבורי, ובמיוחד את מובילי דעת הקהל בשיטת הבחירות, ובפוטנציאל שיש בתיקונה לתרום לתיקון הפוליטיקה הישראלית. שנית, יש להקפיד למקד את הרפורמה בכיוונים שכבר הותוו בעבר: הוספת רכיב אזורי ורכיב אישי (שאף יתקן את כשלי הפריימריז) תוך כדי שימור היחסיות. שלישית, יש להתגבר על האתגרים שנתפסים כחסמים מפני שינוי: החל באינטרסים משוקעים בשיטה הקיימת, דרך פוליטיקה קואליציונית וכלה בשמרנות וזהירות, כולל זו המבוססת על הניסיון הרע של רפורמת הבחירה הישירה לראש הממשלה. אנו מאמינים כי תיקון השיטה הוא אינטרס ציבורי ממעלה ראשונה שייקח חלק חשוב בריפוי המערכת הפוליטית הישראלית מחולאיה. מתוך תפיסה זו אנו ממליצים לאמץ תהליך שקוף, מושכל, כוללני והוגן לתיקון השיטה.

הרשת הגלובלית להבטחת טוהר הבחירות (Global Network for Securing Electoral Integrity — GNSEI) הכינה מסמך קצר, ובו כללים לעריכת רפורמה בשיטת הבחירות שתהיה הוגנת ושתקבל את אמון בעלי העניין בה: האזרחים, המפלגות והפוליטיקאים (GNSEI, 2024). המסמך מציע עקרונות כגון הסכמות רחבות בין קבוצות שונות (הסכמיות), שקיפות וכוללות של נציגי קבוצות שונות בהליך. המסמך אף מזהיר מפני כשלים שעלולים לפגוע בהוגנות הרפורמה ובאמון בה. עם כשלים אלה נמנים עריכת רפורמה ערב בחירות במטרה להיטיב עם כוחות מסוימים ולפגוע באחרים, אי־השגת הסכמה רחבה ככל האפשר או עריכת רפורמה חסרת משמעות והשפעה במטרה לשמר את הקיים.²⁶

לענייננו, חשובות במיוחד ההמלצות הנוגעות לתפיסות ולידע של מובילי השינוי. המסמך מזהיר מפני רפורמה שתתבסס על חוסר ידע או על מידע מוטעה. רפורמה בשיטת הבחירות חייבת להישען על חזון ערכי ארוך טווח

26 המלצות דומות ברוח זו הציעה גם מועצת ונציה, המייעצת למועצה האירופית בעניינים חוקתיים, לרבות בשיטת הבחירות ובכללים הקשורים לה (Venice Commission, 2003).

ועל בסיס ידע מקצועי: למשל, האם רוצים שיטת בחירות שתיתן ביטוי גם לנושאים מקומיים? ואם כן, מהן ההשלכות השונות של שיטות בחירה עם מחוזות חד-נציגיים לעומת רב-נציגיים בכל הנוגע לקידום נושאים מקומיים?

מכאן עולה ההכרח להתייעץ עם מומחים. בהתכתבות בנושא שינוי שיטת הבחירות עם פרופ' בנימין אקצין, ממקימי המחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים, כתב בן-גוריון ראש ממשלת ישראל דאז כי "בעיית הבחירות – היא בעיה פוליטית, ולא בעיה של מומחים" (בן-גוריון, 1959). ואכן בן-גוריון עצמו ניסה לקדם רפורמה בשני ערוצים: האחד, באמצעות השגת רוב בכנסת, ולכן אילץ את מפלגתו מפא"י לתמוך ברפורמה שהייתה תנאי לשובו לפוליטיקה בשנת 1954, אך לא הצליח לגייס תמיכה מעבר לכך בכנסת. השני, ניסיון לעריכת משאל עם בנושא, מנגנון קבלת החלטות שאליו התנגד נחרצות אך היה מוכן להשתמש בו לטובת עקיפת הרוב המתנגד לרפורמה בכנסת (רהט, 2001). אולם בן-גוריון התעלם באמירתו זו מבעיית הידע והמידע של מקבלי ההחלטות, ככל הנראה, כיוון שהגרסה שלו לרפורמה הייתה חדה וברורה: החלפה של שיטת הבחירות היחסית-ארצית בשיטה רובית במחוזות חד-נציגיים. באותה העת, ככל הנראה אפילו בעולם האקדמי, עדיין לא היה חיבור שיטתי בולט שסיפק מבט כולל על התפריט המגוון של שיטות הבחירה בעולם.

כפי שעולה מהראיונות וכפי שאפשר להבין גם מספרות המחקר העוסקת ברפורמות בשיטות הבחירה (Hazan and Leyenaar, 2012), הציפייה שמקבלי ההחלטות, ובמידה רבה אף האזרחים (ראו לעיל על ידע פוליטי בציבור), יימנעו משיקולים מפלגתיים קצרי טווח של רווח והפסד אינה מעשית. עם זאת, אפשר להעניק להם בסיס ידע ומידע שעשוי לרכך את נטייתם השמרנית של בעלי הכוח להימנע משינוי, מתוך חשש מופרז מסיכון לכוחם.

עיסוק מעמיק והכרעה מושכלת בנושא שינוי שיטת הבחירות דורשים לימוד של הנושא והכרעה מתוך התייחסות כבדת משקל גם לנקודות המבט המערכתיות. אומנם אין שיטה מושלמת, אך יש שיטות טובות יותר וטובות פחות, ואפילו יימצאו כאלה שיטענו שיש גם שיטות גרועות.

אחד הנושאים לבחינת שיטות בחירה והאפשרויות לשנותן, שנוסה בעולם, הוא אספת האזרחים. מדובר בגוף הכולל 50-150 אזרחים. האזרחים הללו

נבחרים אקראית מקרב האוכלוסייה, אם כי עניין ורצון לקחת חלק במהלך יכולים להשפיע בסופו של דבר על ההרכב הסופי של גוף זה. על כן יש להקפיד באופן פעיל על מניעת הטיות ייצוג מגדריות והטיות אחרות, כגון קיפוח מיעוטים, אנשי פריפריה וכו'. אפשר לשלב בגוף זה גם פוליטיקאים (עד כשליש מכלל החברים, שיחויבו להיות נוכחים בדיונים), באופן שישקף את ייצוגם היחסי בפרלמנט. גוף זה מתכנס כמה פעמים, ראשית ללימוד הנושא, אחר כך להתיעצות פתוחה עם אזרחים ובעלי עניין נוספים, ולבסוף להכרעה על המלצתו לשימור או לתיקון שיטת הבחירות. ההמלצה יכולה להימסר לפרלמנט לדיון ולהכרעה או לעמוד לאשרור או לדחייה במשאל עם (Fournier et al., 2011; Gibson, 2007; LeDuc, 2011).

יש שני יתרונות בולטים להליך של אספת אזרחים בניסוח הצעה לתיקון שיטת הבחירות. ראשית, הוא מפקיד את הדיון בידי אזרחים, או רוב גדול של אזרחים במקרה שמשלבים גם פוליטיקאים. האזרחים, גם אם הם בעלי עניין בהשפעות השיטה על המפלגה ועל הפוליטיקאים שבהם הם תומכים, אין להם אינטרס מיידי בהשפעות השיטה והחסם הקואליציוני אינו רלוונטי עבורם ואינו משפיע על דיוניהם. כאשר אין לשיטה נגיעה בגורלם הפוליטי, קל להם לפעול לפי שיקולים מערכתיים דוגמת הגינות, ייצוגיות, היענותיות ויציבות ממשלתית. שנית, יש להם זמן ופניות ללמוד את הנושא. הלימודים יכולים להיעשות באמצעים מגוונים ויכולים להיערך למשל במפגשים של יומיים כל אחד. מחקרים הראו כי תהליכי הלימוד באספות האזרחים נשאו פרי, שכן המשתתפים דיווחו על תחושות חיוביות וכן על שיפור ניכר בידע שלהם (Fournier et al., 2011).

כאמור, מחקרים שהשוו באופן שיטתי בין חברי אליטות פוליטיות לבין הציבור ערערו על התפיסה שלפיה לפוליטיקאים יש יכולת טובה יותר מהציבור לעשות הערכות מושכלות ולקבל בעקבותיהן החלטות מושכלות (Kertzer, 2022; Sheffer et al., 2018; Walgrave et al., 2023). ממצאים אלו מבססים את ההבנה ששינוי מושכל של שיטת הבחירות צריך להיעשות בידי גוף מחליט שיהיה נכון להשקיע לפחות את הזמן המינימלי החיוני להבנת התחום ואף יסתייע במומחים לצורך כך.

החיסרון העיקרי של תהליכים מסוג זה שהתרחשו בעולם היה שבסופו של דבר ההמלצה המושכלת של חברי האספות לא אומצה – למשל במקרים

של הולנד ובפרובינציות הקנדיות קולומביה הבריטית ואונטריו – ושיטת הבחירות הקיימת, גם אם הם זיהו אותה כפגומה, נותרה על כנה (Fournier et al., 2011). בכל זאת, בזכרנו כי רוב רובן של יוזמות לרפורמה בשיטת בחירות נכשלות ונדחות (Rahat, 2008), ומתוך תפיסה שאספות אלו יצרו תשתית מרשימה לשינוי עתידי, דומה כי יש להעדיף נתיב זה על נתיבים שיתאפיינו בחוסר העמקה ובהשפעה של אינטרסים מפלגתיים צרים ואפילו לא בהכרח נכונים.

ראוי שהקמה של אספת אזרחים מסוג זה תיעשה בדרך המלך באמצעות חקיקה ראשית של הכנסת שתקים ועדה ציבורית לבחינת שיטת הבחירות ועיצוב הצעות לתיקונה. כיוון שוועדה בכנסת תתקשה לעסוק בנושא זה נוכח האופי והמבנה של הוועדות הנוכחי, ובייחוד נוכח עובדת היותם של חברי כנסת חברים בכמה ועדות הפועלות בו זמנית (פרידברג ופרידמן, 2025), אנו מציעים שכל מפלגה תשלח נציגים מסורים מטעמה לגוף שיעסוק ברפורמה בשיטת הבחירות.²⁷ כמו כן, בניגוד לוועדות ציבוריות שמוקמות בידי משרדי ממשלה או בידי בית הנשיא (לדוגמה, ועדת נשיא המדינה לבחינת מבנה הממשל, 2007), אספת אזרחים שתוקם מכוח החקיקה תוכל ליהנות מלגיטימציה של הכנסת כריבון. המליאה של אספה זו תגבש החלטות על בסיס עיוני איתן בהסכמה רחבה ובשקיפות. המלצות אלו יועברו לכנסת. גם אם הן ייחסמו בניסיון ראשון, הן ישמשו בסיס לניסיונות תיקון נוספים. במיוחד כדאי שבעת משבר – שבמהלכו המלצות אספות האזרחים עשויות להישלף מהמגירה ולהיות מאומצות במהירות – הן יהיו זמינות אחרי שעברו בחינה מושכלת והתקבלו בהסכמה רחבה. כך לא יקודם תיקון בשיטת הבחירות לכנסת שלא נבחן היטב, שלא הוסכם ושהוא אולי אפילו מסוכן לדמוקרטיה הישראלית.

27 בישראל, הגוף המופקד על ניהול הבחירות לכנסת הוא ועדת הבחירות המרכזית, שבה יושבים נציגי המפלגות המומחים לנושא הבחירות. עם זאת, עיקר עיסוקו של גוף זה הוא ברגולציה של הבחירות: ארגון מערכת הבחירות לכנסת וניהולה, לרבות בנושאים הקשורים לחעמולת הבחירות, לספירת הקולות ולפעילות הקלפיות. ידועים גם הדיונים בוועדה בנושא פסילת מועמדים ורשימות על בסיס ס' 7א לחוק יסוד: הכנסת. כך, גוף זה עוסק בהיבטים המשפטיים והמנהליים של מערכת הבחירות, ולא באופן שבו רואים מדעני מדינה את שיטת הבחירות כמוסד המתרגם קולות של בוחרים למושבים בפרלמנט (בלאנדר, 2022).

שיטת הבחירות הרצויה: קווים לדמותה

התובנות המובאות בנספח זה מתבססות על מחקרים קודמים שנערכו בעיקר במכון הישראלי לדמוקרטיה.

המאפיינים העיקריים

(1) בחירת כל הנציגים לכנסת באופן יחסי ב־12 מחוזות רב־נציגיים. על בסיס סימולציה שנערכה (שפירא, 2020), מכל מחוז ייבחרו בין 8 ל־13 נציגים בהתאם למספר בעלי זכות הבחירה בכל מחוז ובאופן יחסי (בהנחה שהכנסת כוללת 120 נציגים). המחוזות יתבססו על חלוקה קיימת של נפות משרד הפנים או הוועדות האזוריות של ועדת הבחירות המרכזית, תוך כדי מיזוגן של נפות קטנות או אזורים קטנים וסמוכים.

(2) מתן אפשרות לאזרחים בכל מחוז לסמן בפתק ההצבעה מועמדים המועדפים עליהם ברשימה המפלגתית המדורגת או לבחור ברשימה כפי שהיא ("פתק פתוח למחצה"). אם יהיה מועמד שיעבור את "סף החסימה האישי" ויזכה בתמיכה אישית של מעל למכסה שתיקבע מראש – למשל 10% מהקולות הכשרים שהרשימה קיבלה במחוז הבחירה – הוא יוקפץ במעלה הרשימה (קניג ואחרים, 2026).

ביזור העוצמה הפוליטית

(1) שיטת הבחירות. העדפות יתורגמו למשרות נבחרות ולמדיניות: הרכיב האזורי ייצור השפעה של האזורים והאינטרסים שלהם, במיוחד מול ההטיה הריכוזית הקיימת שמתמקדת בייצוג אינטרסים של אזורים בודדים במרכז הארץ. ההשפעה לא תחפוף באופן מלא למוקדי כוח אחרים מפני שתיגזר משיוך גאוגרפי ולא מגזרי.

(2) הכנסת. הרכיבים האישי והאזורי יתמרצו את חברי הכנסת להביא בחשבון אינטרסים נוספים נוסף על האינטרס המפלגתי – שהוא כיום על פי רוב האינטרס האישי של מנהיג המפלגה. הרכיבים האזורי והאישי יחזקו את חברי הכנסת ובכך יתרמו לעצמאות הכנסת בהכניסם רכיב מאזן לכוחם של מנהיגי המפלגות והרשות המבצעת.

(3) המפלגות. הרכיב האזורי יאלץ את המפלגות לבזר עוצמה בתוכן לטובת בניית בסיס מפלגתי בכל אחד ממחוזות הבחירה.

(4) השלטון המקומי. הרכיב האזורי יהדק את הקשר בין השלטון הארצי למקומי ויחזק את השלטון המקומי בהיותו בסיס ליצירת מוקדי הכוח האזוריים. לראשי הרשויות המקומיות תהיה "כתובת" בכנסת ובממשלה בדמות נציגי המחוזות, והם יהיו תלויים פחות בהבנות בלתי פורמליות עם השלטון המרכזי, שרבות מהן מתקבלות על בסיס זהות מפלגתית או רצון טוב של הפקידות המקצועית (Razin, 2004). הוספת רכיב אזורי לשיטת הבחירות לכנסת וסרטוט גבולות למחוזות הבחירה אף יוכלו בהמשך לשמש בסיס לפיתוח של דרג אזורי נבחר בין השלטון המקומי למרכזי, שיהיה רובד שלטוני שיקדם ביזור עוצמה, פיתוח כלכלי וצדק חלוקתי. חפיפה בין גבולות של מחוזות בחירה רב־נציגיים ודרג שלטון אזורי יש לדוגמה בדנמרק, בבלגיה ובאוסטריה.

(5) הממשלה. הרכיב האזורי והרכיב האישי יעניקו לשרים תמריץ מאזן לכוחו של ראש הממשלה. הם גם יתמרצו את הממשלה, על מגוון זרועותיה ורכיביה, להבטיח ייצוג לפריפריה הגאוגרפית בממשלה.

(6) בית המשפט. הלחץ על בית המשפט עשוי להיחלש כאשר העוצמה הפוליטית תתחלק בין שחקנים נוספים, ובהם חברי כנסת שיהיו אחראים באופן אישי ואזורי לבחריהם, וכך ישמשו כגורמים מאזנים ובולמים.

(7) הבוחרים. תהיה לאזרחים ולאזרחיות הזדמנות להשתתפות משמעותית יותר בבחירות, כשבדיהם השפעה רבה יותר על זהות חברי הכנסת הנבחרים. כך ידעו נבחר הציבור שכדי להיבחר מחדש עליהם לגלות אחריות כלפי הבוחרים והבוחרות שהצביעו להם ולהיענות לדרישותיהם.

יתרונות נוספים של השיטה המומלצת

(1) קיצור המרחק בין הבוחר לנבחר ויצירת בסיס להיענות הנבחר לבוחר וקבלת לגיטימציה ממנו. נכון לכתובת שורות אלו, המוסדות הנבחרים – הממשלה, הכנסת והמפלגות – זוכים לרמת אמון ציבורי נמוכה ביותר בדעת הקהל הישראלית (הרמן ואחרים, 2024). אימוץ מחוזות בחירה רב־נציגיים

יחד עם פתק פתוח למחצה עשויים לסייע לבוחרים לקצר את המרחק בינם ובין מועמדים: מחקר מצא שככל שמחוזות הבחירה גדולים יותר, כך הבוחרים מצביעים יותר למועמדים בודדים שנמצאים בראשות הרשימה, ולא מממשים את כל הצבעות ההעדפה שאפשריות עבורם. זו הדרך של הבוחרים למצוא "קיצורי דרך" למימוש הצבעתם במצב שבו יש הרבה רשימות והרבה מועמדים במחוזות בחירה גדולים. מנגד, ככל שמחוזות הבחירה קטנים יותר, כך הבוחרים מנצלים טוב יותר את הצבעות ההעדפה הנתונות להם: הבחירה פשוטה יותר כשהיצע המועמדים קטן יותר, והבוחרים מכירים טוב יותר את המועמדים (Dodeigne and Pilet, 2025).

(2) **הגברת הייצוגיות הגאוגרפית של הכנסת.** כאשר בוחנים את מידת הייצוג האזורי בישראל על ידי חישוב של מספר נציגים ביחס למספר אזרחים בעלי זכות בחירה בכל אזור ניכרים ייצוג יתר של אזורי ירושלים, תל אביב רבתי ויהודה ושומרון וייצוג חסר של יתר האזורים (Latner and McGann, 2005).

(3) **עידוד להתארגנות מחודשת ותרומה לפירוק רכיבים פתולוגיים שנוצרו במשך השנים.** בעקבות השימוש בשיטת בחירות ארצית רשימתית סגורה התבססו עם השנים רשתות פטרונג' ריכוזיות (Yishai, 2001). כמו כן ניכרה השפעת יתר של שיטות הפריימריז מחד גיסא ומינוי בידי מנהיג יחיד מאידך גיסא על התנהגות המחוקקים (Hazan and Rahat, 2010). שינוי השיטה ייצור תמריצים חדשים ומבזרים להתארגנות פוליטית ויתרמו לפירוק רכיבים פתולוגיים שנוצרו במשך השנים.

עננות מוכרות המביעות התנגדות לשיטה והפרכתן

(1) **גבולות האזורים יהיו נתונים למניפולציות ("ג'רימנדרנג")** באופן שישפיע על התוצאות. הגבולות יתבססו על חלוקות קיימות (למשל של משרד הפנים או של ועדת הבחירות המרכזית), וממילא לא תהיה להם השפעה שלילית על יחסיות תוצאות הבחירות בשיטת בחירות רב-נציגית. רק במחוזות קטנים אפשר לעשות מניפולציות יעילות לאורך זמן בגבולות מחוזות (פרידברג ואטמור, 2013). כשסתום ביטחון, אנו מציעים לקבוע מנגנון משוריין וקשיח מהבחינה החוקתית שימנע מניפולציות בגודל המחוזות ובגבולותיהם.

(2) הבעיות של ישראל הן לאומיות בעיקרן. כיום נכונותה של טענה זו מוטלת בספק, אפילו לגבי בעיות הביטחון. לצד איומים אסטרטגיים ולאומיים כמו איראן, בעידן הלוחמה הא-סימטרית בעיות הביטחון הופכות לבעיות אזוריות, ולפיכך לא זוכות לתשומת הלב הראויה עד אשר מאוחר מדי (למשל טבח 7 באוקטובר בעוטף עזה ופינוי תושבי גבול הצפון). הבעיות הכלכליות והחברתיות בישראל מאופיינות בהיבט אזורי מובהק שמתבטא בפערים בין מרכז לבין פריפריה גאוגרפית ובמניעת מוביליות חברתית (בן-זקן ואחרים, 2025; הירש ואחרים, 2025). אפילו בעיות שקשורות לאיכות הסביבה, שהן על-לאומיות בטיבן, מוצאות את פתרונן לעיתים דווקא מתוך לחץ וטיפול מקומי (שפירא וזמיר, 2025).

(3) ישראל קטנה מדי. בחירות אזוריות יחסיות הן נורמה בעולם הדמוקרטי, ונדירות הן המדינות המקיימות בחירות שבהן כל המדינה היא מחוז יחיד. כמו כן, בחירות אזוריות נהוגות גם במדינות קטנות באוכלוסייה (איסלנד), ולעיתים גם במדינות ששטחן מצומצם (למשל מלטה ולוקסמבורג) (פרידברג ואטמור, 2013א).

(4) בחירות אזוריות יחזקו אינטרסים מקומיים מושחתים. גם בעבר וגם בימים אלו היינו ועודנו עדים להשחתה מלמעלה שהופכת את כלל המדינה לנגועה בשחיתות: החל בתגמול אזרחים עם "פנקס אדום" בימי מפא"י ועד שיטת "היהלומים" של השרה מירי רגב במשרד התחבורה. התרופה היא דווקא בביזור הכוח השלטוני וביצירת בקורות מקומיות וחיזוקן.

(5) הוספת שסע חברתי. ישראל היא חברה מרובת שסעים, ויש הגורסים שהוספת שסע על בסיס מרחבים גאוגרפיים תעמיק את השיסוע בחברה הישראלית. ואולם, טענתנו היא שהחלוקה על בסיס אזורים לא תתרום לחפיפה בין שסעים, דוגמת החפיפה בין השסע הדתי והפוליטי שמחריפה עימותים, אלא היא תיצור שסע צולב (הורוביץ וליסק, 1990). במילים אחרות, תיווצר חלוקה אזורית שתחצה שסעים קיימים: יהיו מחוזות בחירה שבהם יהיו יהודים וערבים; חילונים, דתיים וחרדים. דווקא שסע צולב זה יוכל לעודד שיתופי פעולה בין חברי כנסת ממפלגות שונות וממגזרים שונים כדי לקדם אינטרסים חיוניים לאזור. לדוגמה, הקמת בית חולים נוסף בגליל, או פינוי המפעלים המזהמים באזור חיפה (פרידברג ואטמור, 2013א).

(6) **התחזקות הפרסונליזציה הפוליטית.** אכן, פתק פתוח למחצה מוסיף רכיב אישי, פרסונלי, לשיטת הבחירות הישראלית, שכאמור, תאורטית לפחות, ממוקדת מאוד במפלגות. אולם המשמעות כיום, בעידן המפלגות האישיות, של התמקדות במפלגות, היא מתן עוצמה למנהיגיהן. הפתק הפתוח למחצה ימתן במעט את חלוקת עוצמה זו בכך שהוא ייצור תחרות אישית בתוך המפלגה ובמקום הבלעדיות של מנהיגי המפלגות, הנבחר יהיה חייב את מקומו גם לקהל בוחריו. עם זאת, פתק פתוח למחצה משאיר במידה רבה את כוחה של המפלגה כ"שומרת סף" לאיוש רשימת המועמדים לכנסת. כלומר, גם אם יהיה מועמד שיסטה מהקו המפלגתי, הוא יצטרך להביא בחשבון שאם ירחיק לכת יותר מדי – המפלגה לא תעמיד אותו לבחירה מחודשת מטעמה. זאת ועוד, הבחירה בפתק פתוח למחצה מעניקה השפעה רבה למפלגה על בחירת המועמדים לכנסת (בניגוד לפתק פתוח לגמרי). במדינות שבהן נעשה שימוש בשיטה זו רק במיעוט מן המקרים נכנס מועמד לפרלמנט בזכות קולותיו האישיים. הקולות האישיים הם בעיקר אמצעי תקשורת של המפלגה עם קהל בוחריה, שעשוי לאפשר לה ללמוד היכן הצליחה ביחסה למועמדיה והיכן עליה לתקן בבחירות הבאות (André et al., 2015). שיטת הפתק הפתוח למחצה מעודדת במעט את הפרסונליזם ה"ידידותי" יותר לדמוקרטיה, כלומר הביזורי, זה שמפזר את הכוח ואת ההשפעה בין פוליטיקאים שונים ומעצים אותם כפרטים. לעומתו הפרסונליזם הריכוזי מתמקד במנהיגי המפלגות ותורם להתדרדרות דמוקרטית (קניג ואחרים, 2026; Frantz et al., 2024).

נוסח הריאיון

טופס הסכמה להשתתפות במחקר

מרואיין/מרואיינת יקר/ה,

אנו מבקשים ממך להתראיין לצורכי מחקר שמטרתו להעריך עמדות של שחקני ושחקניות מפתח לגבי שימור או תיקון המוסדות הפוליטיים בישראל ולגבי היתכנותו של שינוי שכזה. תתבקש/י להקדיש כשעה כדי להשיב על שאלות שונות, הקשורות בעיקר לתפיסותיך האישיות בנושא זה. שמך לא יקושר למידע שתספק/י כחלק מהשתתפותך ועצם השתתפותך הינה אנונימית וחשאית.

שימי/י לב! השתתפותך במחקר הינה על בסיס התנדבותי וביכולתך לסרב להשתתף במחקר ברגע זה או בכל זמן במהלכו.

כאשר נסיים לאסוף את נתוני המחקר נשמח לשתף אותך בתוצאותיו.

לשאלות ניתן ליצור קשר באמצעות דואר אלקטרוני:

המשך ההשתתפות בריאיון מהווה אישור לכך שאת/ה מבינ/ה את זכויותיך ומסכימ/ה להשתתף.

אני מאשר/ת שקראתי והבנתי את טופס ההסכמה. אני מבינ/ה שאני יכול/ה לעצור את השתתפותי במחקר בכל עת. אני מבינ/ה ששמי לא יקושר למידע שסיפקתי כחלק מהשתתפותי ושהשתתפותי הינה אנונימית וחשאית. אני נותנ/ת את הסכמתי להשתתף באופן התנדבותי במחקר.

חתימה:

אני מאשר/ת את השתתפותי במחקר

אני לא מאשר/ת את השתתפותי במחקר

ריאיון: תיקון ושימור מוסדות פוליטיים

1. מהן לדעתך שלוש הרפורמות החשובות ביותר במוסדות הפוליטיים שיש לאמץ כיום בישראל?
2. מהם לדעתך יתרונותיה של שיטת הבחירות לכנסת?
3. מהם לדעתך חסרונותיה של שיטת הבחירות לכנסת?
4. האם יש לדעתך לשנות או לתקן את שיטת הבחירות בישראל? [אם כן המשך לשאלה הבאה, אם לא עבור לשאלה 7]
5. אם יש לשנות או לתקן, מדוע? מה הסיבה או הסיבות העיקריות שיש לדעתך לתקן או לשנות את שיטת הבחירות?
6. מה המרכיבים שיש לתקן בשיטת הבחירות לפי תפיסתך?
7. אם לא, מהן תכונות השיטה הקיימת שמצדיקות את שימורה כפי שהיא?
8. אם יכולת לקבוע מה תהיה שיטת הבחירות בישראל, איזו שיטה היית מאמץ כדי שתתאים לחברה והפוליטיקה הישראלית?
9. איזו שיטת בחירות משתלמת לדעתך לחברי הכנסת המכהנים ואיזו שיטה דווקא תפגע בהם? במה היא פוגעת בהם ובמה היא מתגמלת אותם (סיכויי בחירה מחדש, השפעה על מדיניות, או כל דבר אחר שיעלה מרואיין)
10. איזו שיטת בחירות משתלמת לדעתך **למפלגה** שבה אתה חבר/שבה אתה תומך ואיזו צפויה לפגוע בה?
11. האם אתה תומך באימוץ שיטת בחירות עם מחוזות בחירה חד נציגיים (בהם נבחר מועמד יחיד) או רב נציגיים (בהם נבחרים מספר מועמדים בשיטה יחסית)? אם כן באיזו מתכונת ולמה? אם לא למה?
12. האם כדאי לאמץ שיטה שמאזנת בין יכולת המפלגה לבחור במועמדיה לכנסת לבין יכולת האזרח להשפיע על איוש הרכב רשימת המועמדים? או שיש להפקיד רק בידי האזרח את הבחירה האישית ברשימת המועמדים? או שבכלל יש להותיר את בחירת המועמדים למפלגה בלבד (כמו שנהוג כיום). מדוע?
13. האם וכיצד ניתן לגבש רפורמה בשיטת הבחירות שתעבור את כל המכשולים הצפויים בכנסת?

14. האם וכיצד ניתן לגבש רפורמה בשיטת הבחירות שתיתמך בידי כלל החברות בקואליציה הקיימת? אם לא, מדוע?
15. האם וכיצד ניתן לגבש רפורמה בשיטת הבחירות שתוכנה הספציפי ייתמך על ידי רוב (שייוצר לא בהכרח רק מתמיכה מחברי הקואליציה) בכנסת?
16. מתי לדעתך נוצרים חלונות הזדמנות לקידום של שינוי או תיקון של שיטת הבחירות?
17. האם לדעתך לחץ ציבורי לשינוי שיטת הבחירות, למשל הפגנות ועצומות, יסייע להעברת הרפורמה בכנסת? ואיך לדעתך אפשר לגייס את הציבור לכך?
18. האם כדאי לאמץ שיטת בחירות שמערבת בחירה ארצית ואזורית שבה חלק מהמועמדים ייבחרו ברמה הארצית וחלקם באזורים? מדוע?
19. האם יש לדעתך מקום להגדיל את מספר חברי הכנסת? אם כן, האם לעשות זאת במשולב עם תיקון או שינוי של שיטת הבחירות?
20. למיטב ידיעתך, במה דומה שיטת הבחירות לכנסת בישראל לשיטות בחירות הנהוגות בדמוקרטיות אחרות?
21. למיטב ידיעתך, במה שונה שיטת הבחירות לכנסת בישראל משיטות בחירות הנהוגות בדמוקרטיות אחרות?
22. למיטב ידיעתך, האם ברוב הדמוקרטיות המבוססות בעולם נהוגות שיטות רובניות או יחסיות?
23. למיטב ידיעתך, האם ברוב הדמוקרטיות המבוססות בעולם נהוגות שיטות שבהן נעשה שימוש באזורי בחירה או שברוב העולם כמו בישראל משמשת המדינה אזור בחירה אחד?
24. למיטב ידיעתך, האם ברוב הדמוקרטיות המבוססות בעולם נהוגות שיטות שמאפשרות לאזרח להביע העדפות לגבי האישים שייבחרו לפרלמנט או שכמו בישראל ברוב המקרים השיטות הן רשימתיות סגורות?
25. שאלה אחרונה. אם היית המתבקש להגדיר שיטת הבחירות בישראל במשפט אחד, כיצד היית מגדיר אותה?

רשימת המקורות

- אזולאי, מורן (2025, 30 ביוני). איזנקוט עוזב את המחנה הממלכתי - והודיע לגנץ: "אתפטר מהכנסת", [ynet](#).
- אטינגר, אמיר (2026, פברואר, 23). [הושקה בכנסת שדולה לשינוי שיטת הבחירות המשותפת לקואליציה ולאופוזיציה](#). [ynet](#).
- אטמור, ניר (2010). [שיטות לבחירת בתי נבחרים דמוקרטיים](#). המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- אטמור, ניר, בננסון, יצחק, דיסקין, אברהם וחרבש, ולד (2009). [בחירות אזוריות בישראל: בול - בימת ון ליר לשיח ציבורי 10](#). מכון ון ליר בירושלים ומרכז מצי"לה.
- אטמור, ניר ורהט, גדעון (2008). [רפורמה בשיטת הבחירות של ישראל: שיטות יחסיות-אזוריות ותוצאותיהן הפוליטיות](#). בתוך ארז כסיף (עורך), [לחלק את הארץ: על שיטת החלוקה האזורית ועל אודות צדק חלוקתי](#) (עמ' 261-285). הוצאת כרמל.
- בלאנדר, דנה (2022). [ועדת הבחירות המרכזית - מקצועית או פוליטית?](#) (מחקר מדיניות מס' 175). ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- בן-גוריון, דוד (1959, 14 בנובמבר). [מכתב לפרופ' בנימין אקצין](#). ארכיון בן-גוריון.
- בן-זקן, אבנר ואלבז, שגיא (2024). [ישראל חדשה: השבר והתיקון - משיטה יחסית לבחירות אזוריות](#). המכון למחשבה ישראלית.

בן־זקן, אבנר, כהן, מרדכי, סאבין בן־שושן, ליאת, רביד, בת־אל יוסף ואביתר, יותם (2025). **האזורים החדשה של ישראל: מקיטוב ללכידות**. המכון למחשבה ישראלית.

גדרון, נעם, רהט, גדעון ושמיר, מיכל (2025). מבוא. בתוך גדעון רהט, נעם גדרון ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל: 2022** (עמ' 15–40). המכון הישראלי לדמוקרטיה.

גוטמן, מתן, סרי לוי, ארז, בן־שימול, אייל ווקסלר, שהם (2022). **הצעות לשינויים בשיטת הממשל**. המרכז להעצמת האזרח.

דיסקין, אברהם ונבון, עמנואל (2016). **תיקונים בשיטת הבחירות והממשל: חיזוק המשילות והיצוגיות**. פורום קהלת למדיניות.

הורוביץ, דן וליסק, משה (1986). **מיישוב למדינה**. תל אביב: עם עובד.

הורוביץ, דן וליסק, משה (1990). **מצוקות באוטופיה: ישראל – חברה בעומס יתר**. תל אביב: עם עובד.

הירש, זק, מרגלית, יותם ופלוג, קרנית (2025). **הנשאים מאחור: מובילות בין־דורית ומלכודת העוני בישראל**. דוח מחקר. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

הרמן, תמר, ענבי, אור, קפלן, ירון וספוז'ניקוב אורלי. (2021). **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2021**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

הרמן, תמר, יוחנני, ליאור, קפלן, ירון וספוז'ניקוב, אינה אורלי (2024). **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2024**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

ועדת נשיא המדינה לבחינת מבנה הממשל. (2007). דו"ח ועדת נשיא המדינה לבחינת מבנה הממשל. ירושלים.

חסון, שרון (2020). **תנו לכנסת לפקח**. השילוח 18.

כהן, עמיחי (2020). **מלחמות הבג"ץ: המהפכה החוקתית ומהפכת הנגד**. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה והוצאת כנרת־זמורה־דביר.

כסיף, ארז (עורך) (2008). **לחלק את הארץ: על שיטת החלוקה האזורית ועל אודות צדק חלוקתי**. ירושלים: כרמל.

מור, שני ורהט, גדעון (2020). **להקטין הממשלה ולהגדיל את הכנסת**. אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה.

מלאך, גלעד (2025). האם הגידול בכוחה של יהדות התורה תואם את גידול האוכלוסייה החרדית? בתוך גדעון רהט, נעם גדרון ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל: 2022** (עמ' 371-405). המכון הישראלי לדמוקרטיה.

פינקלשטיין, אריאל וברטוב, יובל יעקב (2023). **מסגרת היחסים בין השלטון המרכזי לسلטון המקומי** (מחקר מדיניות מס' 192). ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

פרידברג, חן (2012, 18 בדצמבר). **דרושים 180 חברי כנסת**. וואלה.

פרידברג, חן ואטמור, ניר (2013א). שיטת בחירות יחסית אזורית. בתוך גדעון רהט, שלומית ברנע, חן פרידברג ועופר קניג (עורכים), **תיקון שיטת הממשל בישראל** (עמ' 60-113). המכון הישראלי לדמוקרטיה ועם עובד.

פרידברג, חן ואטמור, ניר (2013ב). גודלם של בתי נבחרים. בתוך גדעון רהט, שלומית ברנע, חן פרידברג ועופר קניג (עורכים), **תיקון שיטת הממשל בישראל** (עמ' 606-630). המכון הישראלי לדמוקרטיה ועם עובד.

פרידברג, חן ופרידמן, אביטל (2025). **איך משפרים את עבודת הכנסת ומחזקים את מעמדה?** המכון הישראלי לדמוקרטיה.

פרידמן, אביטל ורהט, גדעון (2025). סדרת ספרי הבחירות בישראל 1969-2021 כמקרה מבחן. בתוך גדעון רהט, נעם גדרון ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל: 2022** (עמ' 209-240). המכון הישראלי לדמוקרטיה.

קנדלשטיין-היינה, מורן, לוריא, גיא, שפירא, אסף והימן, אסף. (2026). **מגבלות על שינויים בחוקי הבחירות לקראת הבחירות (הצעה לסדר מס' 65)**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

קניג, עופר וטוטנאור, אור (2017). היחלשות המפלגות המצרפיות הגדולות: האם ישראל היא מקרה קיצון? בתוך מיכל שמיר וגדעון רהט (עורכים), **הבחירות בישראל: 2015** (עמ' 25-57). המכון הישראלי לדמוקרטיה.

קניג, עופר, רהט, גדעון וחזן, ראובן (2004). האימוץ והביטול של הבחירה הישירה לראשות הממשלה ותוצאותיה הפוליטיות. בתוך אשר אריאן ומיכל שמיר (עורכים), **הבחירות בישראל: 2003** (עמ' 53-90). המכון הישראלי לדמוקרטיה.

קניג, עופר, שפירא, אסף והימן, אסף (2026). **פתק פתוח למחצה: הוספת ממד אישי לשיטת הבחירות לכנסת**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

רהט, גדעון (2001). שיטת הבחירות 1948-1959: מבררת מחדל לשיטה משוריינת. **עיונים בתקומת ישראל 11**, 369-446.

רהט, גדעון (2019). **ירידת הקבוצה ועליית הכוכב(ים): מפוליטיקה מפלגתית לפוליטיקה אישית** (מחקר מדיניות מס' 145). המכון הישראלי לדמוקרטיה.

רהט, גדעון (2022). פרסונליזציה ופרסונליזם בבחירות 2019-2021: שיא נוסף של פוליטיקה אישית? בתוך מיכל שמיר וגדעון רהט (עורכים), **הבחירות בישראל: 2019-2021** (עמ' 87-120). המכון הישראלי לדמוקרטיה.

רהט, גדעון, קניג, עופר ושפירא, אסף (2021). שיקום המפלגות בישראל: למה ואיך? בתוך אסף שפירא, עופר קניג, וגדעון רהט (עורכים), **שיקום המפלגות בישראל** (עמ' 13-60). המכון הישראלי לדמוקרטיה.

שמיר, מיכל ורהט, גדעון (2022). הבחירות בישראל: 2019-2021. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

שפירא, אסף (2020). שיטת בחירות אזורית בישראל: יתרונות וחסרונות. אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה.

שפירא, אסף (2022). רשימות משותפות בפוליטיקה הישראלית. בתוך מיכל שמיר וגדעון רהט (עורכים), הבחירות בישראל: 2019-2021 (עמ' 323-354). המכון הישראלי לדמוקרטיה.

שפירא, אסף וזמיר, אורי (2025). הקשרים בין דמוקרטיה ליברלית לקיימות. ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

שפירא, אסף, קניג, עופר, פוקס, עמיר, והימן, אסף (2025). אין קול ואין עונה: על מיעוט זירות הבחירה בדמוקרטיה הישראלית. אתר המכון הישראלי לדמוקרטיה.

Aimer, Peter, & Miler, Robert (2002). Partisanship and principle: Voters and the New Zealand electoral referendum of 1993. *European Journal of Political Research*, 41(4), 795-809.

ACE. (2025). Comparative data. [The Electoral Knowledge Network](#).

André, Audrey, Depauw, Sam, Shugart, Matthew Soberg, & Chytilek, Roman (2015). Party nomination strategies in flexible-list systems: Do preference votes matter? *Party Politics*, 23(5), 589-600.

Bochsler, Daniel (2009). Are mixed electoral systems the best choice for Central and Eastern Europe or the reason for defective party systems? *Politics and Policy*, 37(4), 735-767.

Bowler, Shaun, & Farrell, David Michael (2006). We know which one we prefer but we don't really know why: The curious case of mixed member electoral systems. *British Journal of Politics and International Relations*, 8(3), 445–460.

Bowler, Shaun, Farrell, David Michael, & Pettitt, Robin T. (2005). Expert opinion on electoral systems: So which electoral system is "best"? *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 15(1), 3–19.

Bueno de Mesquita, Ethan (2000). Strategic and nonpolicy voting: A coalitional analysis of Israeli electoral reform. *Comparative Politics*, 33(1), 61–80.

Crisp, Brian F., Cunha Silva, Pedro, Olivella, Santiago, & Rosas, Guillermo (2025). *Electoral system incentives for interparty and intraparty politics*. Oxford University Press.

Diskin, Hannah, & Diskin, Abraham (1995). The politics of electoral reform in Israel. *International Political Science Review*, 16(1), 31–45.

Dodeigne, Jérôme, & Pilet, Jean-Benoit (2025). [Complexity of vote and paradox of choice for candidates' support: A worldwide analysis of list PR systems with preference voting \(1994–2023\)](#). *Political Science Group's Research Seminar*, 1–21.

Fournier, Patrick, van der Kolk, Henk, Carty, R. Kenneth, Blais, André, & Rose, Jonathan (2011). *When citizens decide: Lessons from citizen assemblies on electoral reform*. Oxford University Press.

Frantz, Erica, Kendall-Taylor, Andrea, & Wright, Joseph (2024). *The origins of elected strongmen: How personalist parties destroy democracy from within*. Oxford University Press.

Gibson, Gordon (2007). The citizens' assembly of British Columbia: A model for electoral reform. *Manitoba Law Journal, UTBG*, 4, 13–17.

Gidron, Noam (2023). Why Israeli democracy is in crisis. *Journal of Democracy*, 34(3), 33–45.

GNSEI. (2024). *Democratic electoral reform processes*. The Global Network for Securing Electoral Integrity.

Hazan, Reuven Y., & Leyenaar, Monique (Eds.) (2012). *Understanding electoral reform*. Routledge.

Hazan, Reuven Y., & Rahat, Gideon (2010). *Democracy within parties: Candidate selection methods and their political consequences*. Oxford University Press.

Hofnung, Menachem, & Wattad, Mohammed S. (2021). The Judicial Branch in Israel. In Reuven Y. Hazan et al. (Eds.), *The Oxford handbook of Israeli politics and society* (pp. 317–330). Oxford University Press.

[INES – The Israel National Election Studies](#).

International IDEA. (2025). *Electoral system design database*.

Jankowski, Michael, Linhart, Eric, & Tepe, Markus (2022). Keep it simple! German voters' limited competence to evaluate electoral systems' functions. *German Politics*, 31(4), 579–601.

Karp, Jeffrey A. (2006). Political knowledge about electoral rules: Comparing mixed member proportional systems in Germany and New Zealand. *Electoral Studies*, 25(4), 714–730.

Kenig, Ofer, & Rahat, Gideon (2024). The personalization of the Likud in the era of Netanyahu. *Social Science Quarterly*, 105(3), 444–460.

Kertzer, Joshua D. (2022). Re-assessing elite–public gaps in political behavior. *American Journal of Political Science*, 66(3), 539–553.

Kingdon, John W. (1995). *Agendas, alternatives, and public policies* (2nd ed.). HarperCollins.

Kwiatkowska, Agnieszka, & Czeńnik, Mikołaj (2020). Electoral system, political knowledge and voter turnout – Complex liaisons. *Polish Sociological Review*, 212, 425–444.

Latner, Michael, & McGann, Anthony (2005). Geographical representation under proportional representation: The cases of Israel and the Netherlands. *Electoral Studies*, 24(4), 709–734.

LeDuc, Lawrence (2011). Electoral reform and direct democracy in Canada: When citizens become involved. In Reuven Y. Hazan & Monique Leyenaar (Eds.), *Understanding electoral reform* (pp. 115–131). Routledge.

Lijphart, Arend (2012). *Patterns of democracy: Government forms and performance in thirty-six countries*. Yale University Press.

Mandelkern, Ronen, & Shalev, Michael (2021). The political economy of Israeli neoliberalism. In Reuven Y. Hazan et al. (Eds.), *The Oxford handbook of Israeli politics and society* (pp. 652–671). Oxford University Press.

O'Malley, Eoin, Marland, Alex, & Palavicini, Gala (2026). Assessing the presidentialisation thesis: Prime ministerial authority in an era of rising centralisation and personalisation. *European Journal of Political Research*, 1–14.

Passarelli, Gianluca (2017). Electoral systems in context: Italy. In Erik S. Herron, Robert J. Pekkanen, & Matthew Soberg Shugart (Eds.), *The Oxford Handbook of Electoral Systems* (pp. 333–351). Oxford University Press.

Passarelli, Gianluca (2020). *Preferential voting systems*. Palgrave Macmillan.

Pilet, Jean-Benoit, & Bol, Damien (2011). Party preferences and electoral reform: How time in government affects the likelihood of supporting electoral change. *West European Politics*, 34(3), 568–586.

Poguntke, Thomas, & Webb, Paul (Eds.) (2005). *The presidentialization of politics: A comparative study of modern democracies*. Oxford University Press.

Rahat, Gideon (2004). The study of the politics of electoral reform in the 1990s: Theoretical and methodological lessons. *Comparative Politics*, 36(4), 461–479.

Rahat, Gideon (2006). The politics of electoral reform abolition: The informed process of Israel's return to its previous electoral system. *Political Studies*, 54(1), 43–64.

Rahat, Gideon (2008). *The politics of regime structure reform in democracies: Israel in comparative and theoretical perspective*. SUNY Press.

Rahat, Gideon (2021). Political reform in Israel. In Reuven Y. Hazan et al. (Eds.), *The Oxford handbook of Israeli politics and society* (pp. 383–394). Oxford University Press.

Rahat, Gideon, & Hazan, Reuven Y. (2005). Israel: The politics of an extreme electoral system. In Michael Gallagher & Paul Mitchell (Eds.), *The politics of electoral systems* (pp. 333–351). Oxford University Press.

Rahat, Gideon, & Hazan, Reuven Y. (2011). The barriers to electoral reform: A synthesis of alternative approaches. *West European Politics*, 34(3), 478–494.

Rahat, Gideon, & Kenig, Ofer (2018). *From party politics to personalized politics?* Oxford University Press.

Rahat, Gideon, & Zamir, Shahaf (unpublished). Personal politics in the eyes of the public.

Rathbun, Brian C. (2008). Interviewing and qualitative field methods: Pragmatism and practicalities. In Janet M. Box-Steffensmeier et al. (Eds.), *The Oxford Handbook of Political Methodology* (pp. 685–701). Oxford University Press.

Razin, Eran (2004). Needs and impediments for local government reform: Lessons from Israel. *Journal of Urban Affairs*, 26(5), 623–640.

Renwick, Alan, & Pilet, Jean-Benoit (2016). *Faces on the ballot*. Oxford University Press.

Renwick, Alan, & Vowles, Jack (2022). Tales of two referendums: Comparing debate quality between the UK and New Zealand voting system referendums of 2011. *Representation*, 58(2), 191–210.

Riambau, Guillem, Stillman, Steven, & Boe-Gibson, Geua (2021). What determines preferences for an electoral system? Evidence from a binding referendum. *Public Choice*, 186(1–2), 179–208.

Samuels, David J., & Shugart, Matthew Soberg (2010). *Presidents, parties, and prime ministers*. Cambridge University Press.

Sheffer, Lior, Loewen, Peter John, Walgrave, Stefaan, Soroka, Stuart, & Sheafer, Tamir (2018). Nonrepresentative representatives. *American Political Science Review*, 112(2), 302–321.

Shenhav, Shaul, Rahat, Gideon, & Sheafer, Tamir (2012). Testing the language–power assumption of critical discourse analysis. *Canadian Journal of Political Science*, 45(1), 207–222.

Shugart, Matthew Soberg (2001). Electoral "efficiency" and the move to mixed-member systems. *Electoral Studies*, 20(2), 173–193.

Shugart, Matthew Soberg (2021). The electoral system of Israel. In Reuven Y. Hazan et al. (Eds.), *The Oxford handbook of Israeli politics and society* (pp. 331–349). Oxford University Press.

Shugart, Matthew Soberg, & Wattenberg, Martin P. (Eds.) (2001). *Mixed-member electoral systems: The best of both worlds?* Oxford University Press.

Söderlund, Peter (2016). Candidate-centred electoral systems and change in incumbent vote share. *European Journal of Political Research*, 55(2), 321–339.

Strøm, Kaare (2000). Delegation and accountability in parliamentary democracies. *European Journal of Political Research*, 37(3), 261–290.

Venice Commission. (2003). *Code of good practice in electoral matters*. Council of Europe.

Walgrave, Stefaan, Jansen, Andreu, Sevenans, Julie, et al. (2023). Inaccurate politicians. *The Journal of Politics*, 85(1), 209–222.

Yishai, Yael (2001). Bringing society back in: Post-cartel parties in Israel. *Party Politics*, 7(6), 667–687.

אסף הימן הוא עוזר מחקר בתוכנית לרפורמות פוליטיות במכון הישראלי לדמוקרטיה; תלמיד מחקר לתואר דוקטור במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים.

פרופ' גדעון רהט הוא עמית בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה ופרופסור במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים. מומחה לפוליטיקה ישראלית ופוליטיקה השוואתית.

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

www.idi.org.il